

МВС України
Університет внутрішніх справ

Ю.М. КОЛОМІЄЦЬ

**ПРАВОВИЙ СТАТУС МОНАРХА
В ДЕРЖАВАХ БЛИЗЬКОГО СХОДУ,
МАГРИБУ ТА ЯПОНІЇ**

Навчальний посібник

Харків 2000

Вступ

Монархія збереглася в багатьох країнах як данина історичній традиції, що більш характерно для розвинених країн – Великобританії, Швеції, Данії, Японії, або через збереження в суспільстві значних пережитків феодалізму та застарілих форм суспільної організації, що притаманно державам Близького Сходу – Оману, Об'єднаним Арабським Еміратам, Саудівській Аравії та ін.

Монархія зародилася на Сході і саме тут сьогодні вона найкраще представлена розмаїттям різних своїх систем: абсолютна, дуалістична, парламентарна. І навіть такі нетипові монархії, як виборна та теократична, теж мають місце в цьому регіоні. В Об'єднаних Арабських Еміратах, де збереглися структури феодального і традиційного суспільств, еміри семи князівств обирають президента Об'єднаних Арабських Еміратів, а в Саудівській Аравії глава держави – король не тільки виконує релігійні функції охоронця святинь мусульманського світу, але й визнається главою ваххабітського напрямку ісламу.

Тому, незважаючи на деяку архаїчність цього інституту, він все ж набув певної гнучкості, щоб пристосуватися до нових умов сучасного суспільства. Так, у розвинених країнах монархія перетворилася на символ спадковості історичних традицій, втілення ідеї національної державної єдності, неперервності її існування. Монарх сьогодні – арбітр у державі, гарант її стабільності. Підтвердженням цьому можуть бути слова видатного російського мислителя Л.О.Тихомирова, який вважав, що суть монархії не у сваволі однієї людини, а в одноосібному вислові національного ідеалу: «...Ідея монархічної влади полягає не в тому, щоб відображати власну волю монарха, що базується на думці нації, а в тому, щоб відображати народний дух, народний ідеал, висловлювати те, що думала б нація і чого хотіла б нація, якби стояла на

висоті своєї ідеї» [1]. Монархія також вважається доволі сильним інтегруючим інститутом суспільства через те, що її представляють політично і соціально нейтральною. Історичний досвід свідчить, що монархія може відігравати справді стабілізуючу роль у випадках гострих кризових ситуацій. Поєднання демократії і монархії у XX ст., що до цього вважалося явищем ірреальним, як демонструє практика на прикладі існування парламентарних монархій, дає чудові результати і забезпечує цій формі правління існування в майбутньому. Тому не можна погодитися з твердженнями прибічників еволюційної теорії, що форми верховної влади пов'язані з різними ступенями економічного та культурного розвитку нації. Справа в тому, що існують нації, які на протязі всього свого розвитку знали лише одну форму правління. Так, Візантія весь час була монархією. Це ж стосується сучасних держав – Великобританії та Японії. Швейцарські ж племена тільки завоюванням ставали підданими монарха, а як тільки здобували самостійність, поверталися до республіканської форми правління. Отже, коли форма правління держави не суперечить історичним традиціям, менталітету нації, не нав'язується силовими методами ні ззовні, ні зсередини, а являє собою природний процес, тоді й державне утворення буде міцним, здатним до подальшого розвитку не залежно від того є воно монархією чи республікою. Будь-яка політична організація, політична партія і кожна політично мисляча особа зобов'язані враховувати це, щоб не нашкодити своєму народові, нації, державі.

Загальна історико-правова характеристика монархічної форми правління

“Монархія” (“монос” – один, “архе” – влада) у перекладі з грецької “єдиновладдя” – це форма правління, за якої верховна влада в державі повністю або частково зосереджена в руках одноосібного, найчастіше наслідного, глави держави – монарха [2]. Хоча бувають винятки. Так, у Спарті існувало два царі, Полібій називає владу двох консулів у Стародавньому Римі монархією, у Візантії у другій половині X ст. правили одночасно два імператори – Василь і Костянтин, в Росії в другій половині XVII ст. на престолі сиділи два царі: 10-річний царевич Петро і царевич Іван.

Відомості про перші політичні об'єднання в Стародавньому Єгипті датуються ще IV – III тисячоліттями до н.е., коли там утворилося “40 номів” (областей). На чолі кожного нома став “цар”, він же верховний жрець місцевого культу і володар титулу “начальника каналу “. Об'єднання цих 40 областей відбувалося не одразу. Спочатку виникли два окремі царства – Верхній Єгипет і Нижній Єгипет, які, ймовірно, в свою чергу об'єдналися насильно фараоном Нармером у період Раннього царства (XXX -XXVIII ст. до н.е.) [3].

В стародавні часи монархія набувала переважно форми необмеженої деспотії, що особливо було характерним для країн Стародавнього Сходу. Формою монархії, до певної міри аналогічною деспотії, був також домінат у пізній Римській імперії. Проте досить часто в стародавньому світі монархія виступала у формі теократії, за якої політична влада в державі зосереджувалась у руках духовництва, а глава держави виступав водночас і главою церкви. Так, можна констатувати, що незважаючи, на велику увагу в стародавні часи до форми правління, останні залишалися ще багато в чому до кінця нероздробленими і невизначеними. Дійсно, реальні монархії на перших порах були досить обмежені народними зборами або зборами старійшин (сенатом і зборами курій у Римі). Монархію зв'язували лише з виконанням воєнних функцій, релігійних, судових. Спадковість у той час ще не стала вагомим атрибутом монархії, більш важливими були особисті якості монарха. В період же феодалізму ситуація змінюється, й інститут монархії сформувався остаточно з усіма притаманними йому ознаками, бо цього вимагала наявність великого феодального землеволодіння, впливи процесів роздробленості і станovo-представницьких зборів, що намагалися обмежити монархічну владу і доволі в жорстких формах. Періодом розквіту монархії можна вважати межу Нового часу. Саме тоді з усією чіткістю проявилася відмінність монархії від республіканської форми правління, з'явилися найважливіші її різновиди: монархія абсолютна, необмежена і монархія конституційна, обмежена вже загальнонародним представництвом (парламентом) [4].

У добу феодалізму монархія, будучи найбільш поширеною формою правління, пройшла в своєму розвитку декілька стадій: ранньофеодальна монархія (наприклад, Київська Русь кінця IX – початку XI ст.), монархія періоду роздробленості, коли за формального збереження верховної влади одного монарха держава фактично роз-

падалася на окремі напівсамостійні монархії (Київська Русь XI – XII ст.), станова монархія (або феодална монархія зі становим представництвом), абсолютна монархія (абсолютизм).

Марксистські вчені вважали, що монархія найбільш характерна для рабовласницької та феодалної суспільно-економічних формацій, хоча й у ті часи існували в окремих країнах республіки (античні рабовласницькі міста-держави з республіканською формою правління, Новгородська республіка, Псковська республіка з XI ст., Венеція, Генуя тощо). До тогож, у добу розвинутого феодалізму з'являються, окрім абсолютних, і конституційні монархії (Велике князівство Литовське з 1566 р., коли II Литовським Статутом було затверджено існування Великого Вального сейму, Річ Посполита з 1569 р. та ін.). Перехід до капіталістичного способу виробництва, що здійснювався завдяки буржуазній революції, нерідко супроводжувався ліквідацією монархії й установленням республіканської форми правління. Проте монархія зберігалася й за капіталістичного ладу, зрозуміло, з деякими суттєвими змінами і найчастіше за таких умов набувала форми конституційної монархії. При цьому влада монарха визначалася конституцією і у відповідності з останньою обмежувалася представницьким органом – парламентом. Слід зауважити, що інколи монархія відновлювалася після того, як її скасували. Так сталося в Англії, коли Актом парламенту від 17 березня 1649 року після страти короля Карла I Стюарта 30 січня 1649 року королівська влада як “непотрібна, обтяжлива і небезпечна” була знищена, а 19 травня того ж року була проголошена Республіка. Проте вже 12 грудня 1653 р. “актом про зречення” парламент передав владу генералу Кромвелю, констатуючи кінець республіканської форми правління. А ще через сім років, 26 травня 1660 р., Карл II Стюарт на запрошення нового парламенту – Конвенту – урочисто в'їхав в Уайтхолл і став королем, а Англія – монархією. Історики та правознавці вважають, що це вже була не колишня монархія, де влада короля надавалася “милістю божою”, а нова монархія – “милістю парламенту” [5]. Подібний приклад є й у XX ст.: в Іспанії впала монархія в 1931 р., а в 1947 р. диктатор Франко оголосив про її відновлення, проте реально король Хуан Карлос I зайняв свій престол тільки по смерті диктатора в 1975 р. [6]. Як свідчить досвід останнього часу, монархічну форму правління не слід вважати безнадій-

ним архаїзмом. Після розпаду СРСР деякі політичні сили в країнах СНД висували ідею про введення монархічного ладу. За обставин кризи, національно-етнічних конфліктів переваги монархії, на думку деяких політичних діячів, очевидні: монарх – “батько нації”, стоїть над всіма політичними пристрастями, не належить до жодної з політичних партій, невідчужимий арбітр у різного роду спірних ситуаціях, а головне – за умов сепаратизму і центробіжних тенденцій, і що особливо приваблює, монарх – це символ єдності нації і стабільного правового порядку [7]. Про роль монархії в збереженні національної єдності свідчить досвід Афганістану. Там монархія традиційно об'єднувала доволі розмаїту за своїм етнічним складом країну, сприяючи формуванню єдності афганської нації, символом якої виступав монарх. З падінням монархії у 1973 р. почався період політичних потрясінь. Тому в даному контексті закономірний вигляд має відновлення монархії в Камбоджі після тяжких років терору і громадянської війни.

В наш час у деяких колишніх соціалістичних країнах (Румунії, Болгарії, Югославії) лунають заклики до введення монархічної форми правління. Головний аргумент полягає в тому, що лише монарх здатний піднятися над окремими політичними інтересами й амбіціями в умовах загострення соціальних і економічних протиріччя, характерних для постсоціалістичного суспільства, а також не допустити можливої реставрації комунізму в державі [8]. І все ж монархію не можна вводити свавільно, оголошуючи монархом невідповідну особу, бо ця форма правління вимагає релігійних основ, особливої суспільно-психологічної атмосфери в державі.

В сучасному розумінні монархія – це не просто влада одного, але влада, що передається по спадковості. Тобто влада глави держави – монарху – належить по праву народження. Він її наслідуює і займає довічно.

А.А. Мішин, відомий російський правознавець, відзначає, що правове становище монарха має дві основні особливості. По-перше, влада монарха юридично вважається такою, що не походить від якої-небудь іншої влади, органу чи виборного корпусу. Монарх володарює (обмежено чи абсолютно) за власним правом і вважається джерелом всієї державної влади. І, по-друге, як уже відзначалося, влада монарха спадкова і переходить від одного представника прав-

лячого дому (династії) до іншого в установленому законом порядку. Цей порядок престолонаслідування встановлюється або конституціями, або конституційними законами, які в значній мірі доповнюються звичаями.

Вищезгадуваний правознавець А. А. Мішин називає три системи престолонаслідування:

1) салічна система, яка зводиться до того, що наслідування престолу здійснюється тільки по чоловічій лінії. Жінки з кола спадкоємців престолу виключаються повністю (Японія, Бельгія, Норвегія);

2) кастильська система не виключає жінок, але дає перевагу чоловікам – молодший брат виключає старшу сестру (Великобританія, Іспанія, Нідерланди);

3) австрійська система не виключає жінок, але дає чоловікам і чоловічим лініям перевагу: жінки успадковують престол тільки тоді, коли немає нащадків по чоловічій лінії (таку систему ввели в Росії за царя Павла I у 1797 р., після чого, як відомо, жінок на російському престолі не було) [9].

Авторський колектив на чолі з професором Б. А. Страшном до цих трьох систем додає четверту, за якої жінки успадковують престол на рівних правах з чоловіками [10]. Прикладом може слугувати положення шведського Акта про престолонаслідування від 1810 р. у редакції 1979 р., що є складовою частиною конституції цієї країни. Так, § 1 вказаного Акта проголошує, що “право успадкування шведського престолу після короля Карла XIV Іогана належить нащадкам чоловічої і жіночої статі від потомків коронпринца Іогана Баптиста Юлія по праву нисхідної лінії короля Карла XVI Густава. Старші брат і сестра і нащадки старших брата і сестри мають перевагу перед молодшим братом і сестрою і нащадками молодших брата і сестри” [11]. Правознавець В.С. Чиркін у своїй новій праці [12] називає цю систему шведською, а окрім того, подає п’ятий і шостий різновиди систем престолонаслідування:

5) мусульманська, коли трон успадковує по суті не визначена особа, а “шляхетна” правляча сім’я (частина династії), котра вже сама вирішує, хто саме з найближчих родичів покійного короля (не обов’язково син) сяде на звільнений трон (Катар, Кувейт, Саудівська Аравія та ін.). Ця ж сім’я за участю вищих священно-

служителів і мусульманських учених (улемів) може усунути короля і поставити на його місце іншого члена сім'ї (так було, наприклад, у Саудівській Аравії внаслідок звинувачення короля в недостатній добротності);

б) племінна, коли король розглядається як головний вождь племені, а його спадкоємця визначає племінна рада, що складається із багаточисленних синів покійного. В Свазіленді [13] це робить племінна рада лікою на чолі з королевою-матір'ю, що свідчить про архаїзм матріархату. Останній раз у цій державі обирали короля у 1982 р. із числа більш ніж 150 синів покійного від його 70 дружин [14].

Певні особливості має порядок престолонаслідування в арабських державах. Здебільшого спадкоємцем призначається старший син правлячого монарха. Проте не скрізь саме так. У Кувейті може бути спадкоємцем престолу будь-який син монарха, в Катарі – будь-хто із родичів. Інколи для престолонаслідування, визначеного королівською сім'єю, потрібна ще й згода парламенту. В деяких країнах у випадку вакантності престолу і відсутності законного спадкоємця вирішення питання про наступника монарха передається виключно на розгляд парламенту. Так, у Бельгії за відсутності чоловіків-потомків у короля по його смерті або у випадку зречення новий король обирається парламентом більшістю у дві третини голосів членів обох палат [15].

Іспанська конституція передбачає участь Генеральних Кортесів у виборі форми наслідування, яка б найкращим чином відповідала інтересам Іспанії у випадку, коли всі гілки династії, що мають право на успадкування корони, прийдуть до занепаду [16].

Після вирішення питання з успадкуванням престолу передбачається особливий обряд коронації. Цей урочистий акт відбувається в головному соборі країни, обов'язково в присутності вищих духовних ієрархів, вищих посадових осіб, парламентарів, приближених до монарха, дворянства (якщо в державі зберігаються дворянські титули). В країнах подібний обряд (у тому числі й для племінних монархів окремих частин держави, наприклад, в Уганді, яка в цілому має республіканську форму правління) здійснюється в присутності вождів племен. Під час коронації першосвященик держави благословляє монарха на царювання,

одягаючи йому корону і вручаючи інші відзнаки монаршої гідності – державу, скіпетр, мантию, діадему та ін. Коронація, таким чином, вінчає вступ монарха на престол.

У випадку вакантності престолу, коли монарх є неповнолітнім, або не досяг віку, встановленого конституцією, коли він серйозно хворий або взагалі впродовж тривалого часу був відсутній, встановлюється регентство, тобто правління за монарха здійснюється або одноосібним регентом, або колегією регентів – регентською радою. В новітній період також відомі випадки запровадження регентства. Так, у липні 1952 р. було запроваджено регентську раду при малолітньому нащадкові єгипетського короля Фаруха, який зрікся престолу. В середині 1952 р. король Трансйорданії Талал був визнаний душевнохворим і владу передали регентській раді. В Іспанії в 1947 р. було відновлено монархію, але фактично правила регентська рада на чолі з генералісимумом Ф. Франко. Тільки після смерті останнього восени 1975 р. на престол вступив Хуан Карлос I із династії іспанських Бурбонів [17].

Досить складний механізм регентства встановлюється Конституцією Швеції. Згідно з §3 – 6 глави V Форми правління і §9 Акта про престолонаслідування у випадку хвороби, від'їзду за кордон або з іншої причини обов'язки глави держави тимчасово має виконувати член королівської родини згідно з діючим законодавством про престолонаслідування. Якщо королівська династія припинить своє існування, тобто не залишить жодного наступника престолу, тоді за ухвалою уряду ригсдаг може призначити тальмана (голову парламенту) або віце-тальмана тимчасово на посаду регента [18]. У випадку вакантності престолу парламент має право обрання нової королівської династії.

Конституція Японії передбачає встановлення регентства згідно із Законом про імператорську сім'ю, після чого регент здійснює державні повноваження від імені імператора (ст. 5 Конституції Японії) [19].

Основні закони багатьох монархічних країн вимагають від свого глави держави певної релігійної приналежності. Наприклад, королеві Норвегії Конституція наказує "завжди дотримуватися євангелійсько-лотеранської" релігії, підтримувати її й сприяти їй (ст. 4) [20].

Досить часто основний закон тієї чи іншої держави забороняє монархам без дозволу парламенту чи уряду або без узгодження з ними покидати межі держави. Конституція Швеції передбачає, що глава держави повинен радитися з прем'єр-міністром, перш ніж виїхати за кордон [21], через те, що подібні візити розцінюються як акт важливого політичного значення.

Особа монарха законодавствами цілого ряду країн визнається недоторканою і навіть священною. Так складалося віками, і в “Утвержденной грамоте” 1613 р. на російського царя Михайла Романова покладалася “відповідальність у своїх справах перед єдиним небесним царем”²². В Іспанії “особа короля недоторканна, і він не підлягає відповідальності” (стаття 56)²³. В ст. 65 Конституції Бельгії записано, що “особа короля є недоторканою, його міністри є відповідальними”. §7 розділу 5 Шведської Форми правління визначає, що король не може притягатися до відповідальності за свої дії, і це ж стосується також дій регента, який виступає як глава держави. Ті ж самі положення записані і в Конституції Данії (§13): “Король не несе відповідальності; його особа є недоторканою”, і в Конституції Князівства Ліхтенштейн, де “князь є главою Держави... Його особа священна і недоторканна” (ст. 7). Цікаво прослідкувати, як трансформувалися ці положення в японських конституціях 1889 р. (Конституція Мейдзі) і 1947 р. Так, стаття 3 Акта 1889 р. проголошувала, що “особа імператора священна і недоторканна”²⁴. За Основним законом 1947 р. принцип святості і “божественного” походження імператорської влади було вилучено, а всі дії імператора, що відносяться до прав державних і передбачені діючою Конституцією, не можуть бути здійснені не інакше як з поради і узгодження кабінету, і кабінет несе за них відповідальність”²⁵.

Кримінальне законодавство монархічних країн передбачає особливий склад злочинів, спрямованих проти особи монарха або його гідності. Осіб, які здійснили “злочин проти його величності”, очікують серйозні покарання.

Монарх, на відміну від президента, володіє цілим рядом почесних прав і прерогатив. Серед них – виключне право носити особистий титул – імператор, цар, король, герцог, господар та ін., в країнах сходу – фараон, султан, шах, емір, хан та ін., а також мати державні регалії (символи верховної влади) – трон, корона, скіпетр і держава,

мантія й та ін. Так, російський цар Олексій Михайлович у XVII ст. мав такий титул: “Великий государ і великий князь всея Русі самодержець Владимирський, Московський, Новгородський, цар Казанський, цар Астраханський, цар Сибірський, государ Псковський і Великий князь Тверський, Югорський, Пермський, Вязький, Болгарський і інших, государ і великий князь Новагорода Низовської землі, Рязанський, Ростовський, Ярославський, Білозерський, Удорський, Обдорський, Кондинський і всіх північних країн повелитель, і государ Іверської землі, Карталінських і Грузинських царів, і Горських князів і інших багатьох держав государ і володар”²⁶. Англійська ж королева сьогодні іменується так: “Єлизавета Друга Божою милістю Королева Об’єднаного Королівства Великобританії, Північної Ірландії і її інших володінь і територій королева, глава Співдружності, захисниця віри”²⁷. А повний титул еміра Кувейту в дослівному перекладі з арабської звучить так: “Пан його Величність славний емір держави шейх Джабер Аль-Ахмад Ах-Сабах”²⁸.

Кошти на утримання особистого двору монарха складаються із прибутків від його особистого майна і асигнувань із державного бюджету, які він одержує по цивільному аркушу, що встановлюється парламентом. У статті 65 Конституції Іспанії записано, що “король одержує з бюджету держави загальну суму на утримання своєї сім’ї та Двору і вільно розпоряджається нею”²⁹. Конституція Бельгії згідно зі ст. 77 проголошує, що цивільний аркуш установлюється законом на період кожного царювання. Часто з багатьох причин сума, що виділяється на утримання монарха, збільшується. Так, бельгійському королю Бодуену у 1951 р. було встановлено цивільний аркуш на суму 36 млн. франків на рік, але вже у 1967 р. ця сума становила більш ніж 54 млн. Франків³⁰.

Конституція Японії (гл. 1 ст. 8) з цих питань висловлюється досить категорично: “Ніяке майно не може бути передане імператорській сім’ї або одержане нею, і ніякі дарунки не можуть бути прийняті нею інакше ніж у відповідності з резолюцією”³¹.

Через те, що штат посадових осіб, які ведуть не державні, а особисті справи монарха, значний, його утримання коштує недешево сплачувачам податків. Досить відзначити, що в Японії тільки за наглядом імператорського протоколу слідкує управління імператорського двору зі штатом у 1130 чоловік і річним бюджетом 11

млн. і ін. Члени імператорської сім'ї теж претендують на одержання грошей на утримання. Тому парламент Японії згідно з Конституцією 1947 року зменшив кількість родичів імператорської сім'ї, що одержуватимуть гроші на утримання, до 20 осіб, а 51 принцу і принцесі запропонував залишити резиденцію імператора. Міністерство імператорського двору було скорочено до розмірів бюро, що призвело до значної економії державних коштів³².

Усім також відомо, що англійська королева Єлизавета II є однією з найбагатших жінок світу. Щорічно вона одержує згідно з цивільним аркушем 7 млн. 285 тис. доларів. Окрім того, до 1993 р. вона не сплачувала жодних податків. Єлизавета II володіє великими земельними наділами в 12 графствах, які разом з володіннями принца Чарльза перевищують за розмірами територію Люксембургу. До цього слід додати палац у Сандрингемі, замок Балморал у Шотландії, корони і тиари, біля 40 тисяч полотен великих світових майстрів живопису, меблі, занесені до каталогу з 75 томів. Загалом її багатства оцінюються у 8 млрд. 480 млн. доларів³³. Величезними матеріальними цінностями володіють й інші монархи.

Дружина правлячого монарха має право на той же титул, що і її чоловік (тільки в жіночому роді), але повноважень глави держави вона не здійснює. Чоловік же монарха-жінки відповідного титула не носить, але може мати спеціальний титул. Так, чоловікові Єлизавети II перед їх одруженням батько Єлизавети король Георг VI дарував титул герцога Единбургського, Ерльського і Меріонезького і барона Грінвіча³⁴. Наслідні принци, що є генеральними фігурами майже для всіх монархій³⁵, теж одержують спеціальні титули. Згідно зі ст. 57 п. 2 Конституції Іспанії "наслідний Принц з дня свого народження або з часу, коли буде проголошений таким, набуває гідності Принца Астурійського й інших титулів, що традиційно відносяться до нащадка іспанської корони"³⁶. Після вступу англійської королеви Єлизавети II на престол її син Чарльз став наслідним принцем і одержав титул Принца Уельського³⁷.

Бувають випадки, коли одна і та ж особа є монархічним главою кількох держав. Правознавці подібне явище іменують особистою унією, яка, до речі, має досить глибоке коріння. Так, у 1385 р. Поль-

ща і Литва заключили Кревську унію, за якою Великий Литовський князь Ягайло став і польським королем. Історики і правознавці кваліфікують цю унію як особисту або персональну³⁸. Відомий російський історик державного права проф. В.Сергієвич³⁹ вважає договір 1654 р. між Росією і Україною за персональну унію, тобто об'єднання двох окремих держав в особі одного спільного монарха – російського царя. В наш час прикладом особистої унії є той факт, що Королева Великобританії вважається одночасно главою держави в ряді країн, що були раніше британськими колоніями і зберігали статус домініону. В минулому домініони являли собою найбільш м'яку форму колоніальної залежності, а з 1931 р. домініони – це суверенні держави, які визнають главою держави британського монарха⁴⁰.

І все ж монархічна форма правління в державах, що входять у Співдружність націй (Канада, Австралія, Ямайка, Нова Зеландія, Барбадос та ін.), має цілий ряд специфічних рис. Так, вони перебувають у стосунках особистої унії з Об'єднаним Королівством Великобританії і Північної Фландрії і власних монархів не мають. Англійська королева є королевою кожної з цих держав, але за її відсутності функції глави держави здійснює генерал-губернатор, який призначається англійською королевою за поданням уряду країни співдружності із числа місцевих мешканців⁴¹.

Проте в деяких державах конституції досить стримано ставляться до можливості свого монарха стати монархічним главою в іншій державі. Згідно зі статтею 62 Конституції Бельгії⁴² король може стати главою іншої держави тільки за згоди обох палат, причому кожна палата може обговорювати це питання в присутності не менш 2/3 свого складу і для позитивного рішення необхідно не менше 2/3 голосів.

І все ж головним слід вважати навіть не те, як у конституції характеризується монарх – є він символом держави і єдності народу (ст. 1 Конституції Японії 1947 р.) чи символом єдності і стабільності держави (ст. 56 Конституції Іспанії 1978 р.), чи з цього приводу взагалі нічого не говориться (Бельгійська конституція 1831 р.) – головним є повноваження монарха. В залежності від цих повноважень розрізняють і різновиди монархічної форми правління. Як уже відзначалося в §2 розділу I даної праці, монархія може бути абсолютною (необмеженою) і конститу-

ційною (обмеженою). В свою чергу конституційна система правління може бути дуалістичною або парламентарною.

Та кожна класифікація має умовний характер. Наприклад, у деяких державах поєднуються риси абсолютної і дуалістичної монархії (Саудівська Аравія, Оман), а також дуалістичної і парламентарної монархії (Йорданія, Марокко). Проте не тільки всередині класифікації монархій виникають гібридні форми, інколи не завжди можна з легкістю визначити, з якою державою – монархією чи республікою – маємо справу. Для прикладу, в Малайзії частина суб'єктів федерації це монархії, інша частина – республіки. Глава держави в федерації виборний, але обирається монархами суб'єктів федерації із свого кола на п'ятирічний термін (тобто із числа султанів 9 штатів, які очолюються наслідними султанами, всього ж у федерації 13 штатів). Виборною є посада глави держави – шейха в Об'єднаних Арабських Еміратах. Його обирає на 5 років Верховна рада емірів – вищий орган влади в державі, куди входять правителі 7 еміратів, що і складають цю федеративну державу. Раді правителів (так інколи називають Верховну раду емірів) надається право не тільки вибору глави ОАЕ, а ще й право його дострокового звільнення з посади. В історії також відомі подібні випадки виборів монарха, як Польське королівство та Німецька імперія до 1806 року. Якщо одні правознавці⁴³ називають таку форму правління виборною монархією, то інші не погоджуються з цим. Так, колектив авторів під керівництвом проф. Б. Страшуна вважає, що саме словосполучення “виборна монархія” нагадує щось на зразок “смаженого льоду”⁴⁴.

На наш погляд, є всі підстави говорити ще про один різновид монархії і не намагатися поставити її на межі двох форм правління – монархічної і республіканської.

Серед найважливіших повноважень монарха є його прерогативи в законодавчій владі. В абсолютних монархіях законодавча влада виключно і повністю належить монархові, і навіть якщо в таких державах існують парламенти, то вони повністю залежні від абсолютного монарха. В дуалістичних та парламентарних монархіях часто монарха наділяють правом вето по відношенню до законів і навіть правом абсолютного вето, яке парламент просто неспроможний подолати. Та в деяких країнах, наприклад, у Великобританії, вето не використовуються вже близько трьох століть,

у зв'язку з чим склався конституційний звичай про незастосування вето. Деякі новіші конституції, як-то японська, іспанська, монарха взагалі правом вето не наділяють.

У парламентарних монархіях правове становище монарха значно обмежене, парламент має право втручатися навіть в особисте життя монарха. Та це не означає, що його фігура є декоративною. Не зважаючи на відсутність у глави держави в парламентарній монархії реальних владних повноважень, цей інститут в силу престижу здатний впливати на політичний процес у державі як арбітр, що стоїть над усіма владними структурами. Роль монарха стає досить вагомою і за тих умов, коли ситуація виходить за конституційні рамки. Так, політологи і правознавці вважають, що невдачі державних переворотів у 1981 р. і в Іспанії, і в Таїланді обумовлені відмовою монархів обох держав підтримати змовників⁴⁵.

Згідно з конституцією монарх володіє прерогативою призначати уряд, проте реально в парламентарних монархіях він тільки підписує відповідний документ, а склад уряду обумовлюється співвідношенням різних сил в парламенті і визначається партією, що має парламентську більшість. Лідер партії більшості підбирає й кандидатури міністрів. Це свідчить про те, що у монарха є так звані "сплячі" повноваження, королівська прерогатива, яка може бути застосована за умов кризи в суспільстві. Веління монарха набувають в парламентарних монархіях сили тільки у випадку контрасигнації відповідним міністром⁴⁶. Та вплив монарха може зрости у випадку, коли жодна з партій не одержала парламентської більшості, і тоді глава держави одержує право дещо більшого маневру під час формування уряду⁴⁷. В дуалістичних монархіях, хоча й існує пост прем'єр-міністра, проте виконавчу владу здебільшого очолює сам монарх, а тому він і підбирає, і призначає міністрів самостійно. Монарх в абсолютних монархіях має, зрозуміло, необмежену виконавчу владу, і посаду прем'єр-міністра зазвичай займає або син монарха, або один з його найближчих родичів⁴⁸.

Глава держави за абсолютної монархії

За абсолютної монархії всіма правами монарх користується безумовно і необмежено, незалежно від будь-якої іншої влади. І са-

ме в цій системі правління є найбільше шансів, на думку Арістотеля, з “правильної” перетворитися у “неправильну”, тобто тиранію і деспотію, за умов, якщо замість інтересів усіх монарх буде переслідувати особисті, корисливі інтереси і правитиме свавільно.

Ця система правління одна з найстаріших і вважається типовою для часів пізнього феодалізму, коли в надрах старого ладу зароджуються паростки капіталізму. Сучасні абсолютні монархії за своїм соціальним характером аж ніяк не можна віднести до феодальних держав в традиційному розумінні цього терміна. Пануючі групи хоча й сформувалися на базі феодальної аристократії, існують, зрозуміло не за рахунок феодальної експлуатації селянства, а завдяки широкому використанню нафтових ресурсів. Крім того, значна доля влади зосереджена в руках великих фінансових компаній. До того ж, наприклад, в Омані збереження султанату обумовлено ще й тим, що гарантом абсолютизму виступають західні держави (Великобританія, США), яким до цих пір належать важливі позиції в економіці країни. Назва “абсолютна монархія” свідчить про те, що монарх зосереджує всю повноту державної влади. Він сам видає закони, може безпосередньо керувати адміністративною діяльністю або може призначити для цього уряд, здійснює верховний суд. Ніяких обмежень його влада не має, у всякому випадку юридичних, хоча політичні, морально-етичні, релігійні, етнічні та інші можуть мати місце.

Як вважають автори на чолі з Б. А. Страшуним, за сучасних умов абсолютні монархії – раритет⁴⁹. Вони в основному зосереджені в зоні Персидської затоки, до абсолютних монархій можна також віднести султанат Бруней, розташований на острові Калімантан, поблизу Індонезії.

Стосовно різновидів форм правління в арабських монархіях слід відзначити необхідність їх більш детального поділу. Ця потреба виходить із залежності форми правління не тільки від рівня розвитку соціально-економічних відносин, але й від цілого ряду інших факторів.

Ще раз нагадаємо, що традиційно прийнята така класифікація монархічних форм правління: абсолютна (необмежена) і конституційна (обмежена). Остання, в свою чергу, представляє собою

дуалістичні та парламентарні монархії. Застосовуючи цю систему класифікації до монархій Арабського Сходу, слід мати на увазі, що в арабських країнах закономірний процес конституціоналізації монархічної влади має суттєві особливості, які і відрізняють його від аналогічного процесу в Європі. Так, у Європі прийняття конституції відображало послідовні етапи укорінення буржуазії і витіснення нею феодалізму. В цілому ж ряді арабських монархій введення конституційних актів стало в значній мірі результатом досягнень боротьби за національну незалежність або наслідком реґламентатії розгалуженого державного апарату, сама поява якого викликана розширенням економічних функцій держави в умовах “нафтового процвітання”. При цьому розвиток і зміни соціальної структури хоча, безумовно, і мають місце, але не можуть і не відіграють ролі головної причини прийняття конституції. Це призводить до появи такого явища, коли держава має конституцію і водночас залишається абсолютною монархією.

Основним критерієм для класифікації різновидів монархічної форми правління є спосіб відповідальності уряду. Цей критерій дозволяє підрозділити сучасні абсолютні арабські монархії на дві групи. Перша з них включає абсолютні монархії, де уряд несе відповідальність тільки перед главою держави. Це – ОАЕ, Оман, Катар і Саудівська Аравія. Серед країн, що належать до другої групи абсолютних монархій, слід назвати Кувейт, Бахрейн, де за конституцією передбачалася відповідальність уряду і перед монархом, і перед парламентом, але через економічну та політичну нестабільність відбулася реставрація абсолютизму.

Султанат Оман до недавнього часу характеризувався відсутністю писаної конституції – роль конституції тут виконував Коран. Тільки в 1996 р. була прийнята конституція Оману, проте й сьогодні в цій державі немає парламенту, заборонено політичні партії й профспілки. З вищих органів державної влади діють порівняно розвинений уряд і державний апарат, які формуються султаном і підзвітні тільки йому. Уряд складається зі спеціального представника від султана, трьох заступників прем’єр-міністра, секретаря кабінету і більше двадцяти міністрів. Прем’єр-міністром найчастіше призначається син, його заступниками – найближчі родичі султана; більшість міністрів, а також губернатори провінцій належать до правля-

чої сім'ї⁵⁰. Сам султан займає в уряді посади міністрів зовнішніх справ, оборони і фінансів, а також є верховним головнокомандувачем збройними силами. Система урядових відомств складалася ще після 1970 року, коли в результаті дворічного перевороту до влади прийшов султан Кабус. У промові, з якою він звернувся до народу 26 липня 1970 р., султан обіцяв створити “новий ефективний уряд у найкоротший термін”⁵¹. Було затверджено ряд міністерств, які замінили діючих до 1970 р. при правителі радників.

Досить поширена оцінка перевороту як початку “нової ери”⁵² в Омані ніяк не може вважатися обґрунтованою. Проте швидке зростання обсягів державно-правового законодавства, збільшення кількості урядових відомств і розширення їх компетенції не можна розцінювати інакше, як відносно прогресивні явища для держави, яка до 1970 р. вважалася однією з найвідсталіших не тільки на Арабському Сході, а й в усьому світі. Так, у 1981 р. в Омані було створено дорадчий орган – державну консультативну раду, яка в 1991 р. була перейменована в Раду шури. Нова структура має право надавати рекомендації з приводу перегляду діючих законів, що відносяться до соціально-економічної сфери. 59 членів шури призначаються султаном із кандидатів від кожної провінції, запропонованих найбільш впливовими підданими. Строк повноважень ради триває три роки з поточним правом переобрання.

До 1992 р. не мала писаної конституції і Саудівська Аравія, в якій система вищих органів регулювалася в основному двома актами: Королівським декретом № 38 від 11 травня 1958 р., який включав закон про Раду Міністрів⁵³, і частково Конституцією Королівства Хіджаз 1926 р.⁵⁴, яка діяла тільки на території однієї з частин Королівства. У відповідності до федерально-патріархального принципу шури (ради), з давніх часів проголошеної основою ісламського правління, крім короля і Ради міністрів, до центральних державних органів у Саудівській Аравії належали Консультативна рада, яка призначалася королем у складі 40 представників правлячої династії і знатних аристократичних сімейств, Юридична рада, створена у відповідності з пунктами 3 і 4 “Програми перебудови країни” 1962 р., а також ради при губернаторах, діючі подібно до традиційних рад племен при шейхах⁵⁵.

Ці органи мали дорадчий характер. Юридична рада, що складалася із 20 мусульманських юристів (улемів, вельмиповажних знавців Корану), повинна була займатися вивченням питань, які направлялися до неї державними органами, і давати пояснення на запити окремих мусульман. Обґрунтовуючи необхідність створення Юридичної ради, пункт 4 Програми пояснював: “Король і традиції і незмінними, але вони не можуть бути застосовані до сучасних проблем; нова рада – механізм саме для цього”.

Внутрішньополітична ситуація, що склалася в Саудівській Аравії в зв'язку з кризою в Персидській затоці, а також одночасний вплив лібералів і консерваторів змусили короля Фахда бен Абдель Азіз Аль Сауда розпочати політичні реформи, що поклали початок демократизації процесу управління країною. У 1992 р. король Фахд оприлюднив три Укази: «Основи системи влади», «Положення про Консультативну раду» і «Система територіального устрою». Вперше було ухвалено юридичні документи, що закріплювали загальні принципи державного устрою і управління країною. Однак на даному етапі принципова схема владних структур збереглася в старому вигляді. Основний закон уряду від 1 березня 1992 р. в спеціальному розділі (ст.5) закріплював становище сімейства саудидів як «стрижня» всього суспільства. До того, опозиційні існуючому режиму політичні, громадські та релігійні організації продовжують діяти нелегально і їх вплив досить обмежений. І все ж згідно указу було створено Консультативну раду – новий дорадчий орган у складі 60 членів, що призначалися королем строком на чотири роки. Рада поеликана розробляти рекомендації уряду з питань соціально-економічного розвитку країни, готувати висновки з різних правових актів і міжнародних угод. Але функції її цього нового органу досить обмежені, і він не може здійснювати функцій парламента. Створення цієї ради принципово не змінило ролі королівської сім'ї в управлінні державою. Разом з тим, сам факт його інституціоналізації свідчить про те, що в Саудівській Аравії означилися тенденції розвитку в напрямку утворення представницьких органів.

Таким чином, Конституційний акт (низам) 1992 р., дарований народу королем Саудівської Аравії, – не зовсім конституція, хоча він і містить конституційні питання і навіть говорить про взаємвідносини законодавчої, виконавчої і судової влад. Справжньою ж кон-

ституцією королівства вважається дві священні книги мусульман – Каран і Сунна.

Дещо особіно стоять монархії арабського світу, у яких єдині писані конституції існують кілька десятиліть. Це – ОАЕ і Катар. Конституції цих країн не приймалися демократичним шляхом, а були теж даровані монархом (ойкстройовані). Запропонований Великобританією план федерації передбачав включення до її складу еміратів Договірному Оману, Катару і Бахреїну. Рішення про такий союз підписали дев'ять правителів у Дубаї 27 лютого 1968 року. Однак у ході обговорення конкретних форм союзної держави між правителями виникли серйозні розходження. Очевидна безперспективність подальших переговорів підштовхнула правителів Катару і Бахреїну на шлях підготовки до самостійного проголошення незалежності і відмови від положень Союзного договору, підписаного ними у 1968 р.

Перша Конституція (Основний Закон) Катару була видана правителем ще в 1970 р. Причинами її прийняття стали активізація прогресивної інтелігенції і деяких прошарків народжуваної напередодні створення суверенної державності буржуазії, а також очевидна для правителя, шейха Ахмада Бен Алі аль Тані, необхідність конституційного закріплення влади за правлячою династією у переддень вступу Катару до федерації.

Надаючи монархії конституційного вигляду, Основний Закон все ж не включив ніяких положень, які могли б розглядатися як обмеження абсолютної влади правителя. У його руках збереглася вища законодавча і виконавча влада, і тільки судова влада була оголошена незалежною. У більшій мірі Основний Закон 1970 р. є лише інструментом регулювання діяльності існуючого при монархові виконавчого і дорадчого апарату. Але все ж, навіть за таких умов, не слід недооцінювати самого факту прийняття вперше в історії Катару писаної Конституції як досить важливого документа на шляху розвитку політичної системи суспільства Катару і форми його правління. 22 лютого 1972 р. правителя, який першим ухвалив катарську конституцію, усунув від влади законний спадкоємець престолу шейх Халіфа Бен Хаміз Аль Тані. Колишній радник Кувейтського уряду і Суду еміра з юридичних питань В. Раафат свідчив, що емір шейх Ахмад був “противником будь яких реформ, проводив більше часу за кордоном, а його інтерес до

державних справ обмежувався, головним чином, будівництвом розкішних палаців і витратою значної частини нафтових прибутків емірату на особисті і сімейні потреби... Планувалося зі згоди еміра, що його старший син, багато в чому схожий на батька, шейх Абд Аль-Азіз усуне спадкового принца шейха Халіфа Бен Хаміза і візьме владу в свої руку для встановлення досить міцного контролю над еміратом, а потім, діждавшись слушного моменту, проголосить себе його правителем. Проте переворот від 22 лютого 1972 р. поклав край цим прожектам”⁵⁶.

Намагаючись відразу ж відійти від деяких методів правління попереднього еміра, шейх Халіфа Бен Хамад Аль Тані вніс до Основного Закону ряд поправок. Крім того, він дещо змінив систему урядових органів, створивши ряд нових міністерств.

Аналізуючи Виправлений Тимчасовий Основний Закон, прийнятий еміром 19 лютого 1972 р., слід, однак, виходити з того, що переворот, який призвів до ухвалення цього акта, не мав ніяких економічних чи то соціальних передумов і носив переважно династичний характер. Однак не слід недооцінювати того, що він базувався на громадській думці, яка лояльно ставилася до перевороту і була підготовлена ідеологічною і політичною активністю нового еміра. Зрозуміло, чому поправки, внесені до Основного Закону, незначні як за обсягом, так і за значенням. Вони аж ніяк не вносили хоча б щонайменших змін до форми правління Катару.

Що ж стосується федерації арабських еміратів, то вона все ж була створена в грудні 1971 р., щоправда, не у тому складі, як передбачалося. В державі ОАЕ об'єдналися шість еміратів Договірного Оману (Рас-Аль-Хейма увійшла до складу федерації лише в лютому 1972 р.). Тимчасова конституція ОАЕ, основою якої став проект конституції федерації дев'яти членів, вступила в силу в грудні 1971 р.

Оцінюючи цей акт, слід урахувати, що він не став безпосереднім результатом внутрішнього суспільного прогресу. Конституція була прийнята під тиском значно зміненого міжнародного статусу держав Договірного Оману: по-перше, завдяки незалеженню від Великобританії і, по-друге, внаслідок рішення правителів про створення федерації. За таких умов на прийнятті конституції не могло не

позначитися хоча б у незначній мірі зростання впливу прогресивної частини населення.

Таким чином, стає зрозумілим, чому так схожі форми правління Катару й ОАЕ. Система вищих органів у цих державах в принципі однакова. Деякі розходження можна пояснити тільки федеративним характером ОАЕ, в той час як Катар – унітарна монархія.

В Катарі, згідно до конституції, уся повнота влади – законодавчої, виконавчої – належить еміру із династії Аль Тані (з 1995 р. – емір Хамад Бен Халіф Аль Тані). В ОАЕ функції глави держави здійснюються Вищою радою семи правителів еміратів (кожне князівство являє собою абсолютну монархію і зберігає значну самостійність) і главою союзу, що обирається строком на п'ять років із числа членів Вищої ради і якого інколи деякі державознавці називають президентом («виборним монархом»). Він виконує функції глави держави, в тому числі і представницькі. В ОАЕ відсутнє положення про те, що глава держави повиненобиратися по черзі від кожного емірату. З 1971 р. президентом ОАЕ незмінно є правитель Абу-Дабі (найбільшого емірату, що займає 86% території країни) Шейх Заїд Бен Султан Аль Нахаян.

Рада міністрів у Катарі призначається монархом як главою виконавчої влади і прем'єр-міністром. Міністри призначаються із осіб катарської національності і в будь-який момент можуть бути зміщені з посади тільки за рішенням еміра. Рада міністрів відповідно до ст.34 Основного закону «керує всіма внутрішніми і зовнішніми політичними справами, які входять до її компетенції». Однак усі прерогативи Ради міністрів установлює сам емір, який будучи прем'єр-міністром «спрямовує роботу міністрів ...намічає директиви уряду, підписує постанови ради міністрів» (ст.33). Крім того, згідно до ст.35 «міністри несуть перед еміром колективну політичну відповідальність за виконання загальної політики держави. Кожен міністер несе перед еміром індивідуальну відповідальність за виконання особистих обов'язків і реалізацію повноважень свого міністерства». Таким чином, Рада міністрів – це виконавчий орган при емірі. В ОАЕ виконавча влада також здійснюється радою міністрів: глава Союзу зі згоди Вищої ради призначає прем'єр-міністра, а потім, за рекомендацією останнього – міністрів. Компетенція уряду в обох державах однакова і включає

законодавчу ініціативу і розробку законопроектів, контроль за проведенням внутрішньої і зовнішньої політики під керівництвом глави держави.

Конституції Катару та ОАЕ не передбачають яких-небудь виборних органів. Разом з тут запровадили таку державну інституцію, яка призначається зверху – Консультативну раду. В Катарі – це Маджліс аш-шура, яка призначається урядом і до функцій якої належать обговорення урядових законопроектів, різних політичних питань, діяльності уряду в цілому та окремих міністрів. Однак її рішення не мають обов'язкової юридичної сили: вона не може винести вотум недовіри урядові чи міністру, не може зобов'язати правителя утриматися від прийняття закону. Органом, аналогічним Маджліс аш-шури Катару, в ОАЕ є Федеральні національні збори. Вони формується за нормами, що закріплені в самій конституції. Правитель кожного емірату – член федерації – призначає до складу зборів певну кількість представників. Діяльність Федеральних національних зборів та Маджліс аш-шури носить дорадчий, рекомендаційний характер. Конституції цих держав стверджують нерівноправні стосунки між виконавчою владою і діючими інститутами станового представництва, що перетворює консультативні ради в придаток урядового апарату, діючого під безпосереднім контролем верховного правителя.

Але не зважаючи на обмеженість своїх повноважень в сфері впливу на виконавчу владу, конституційні положення все ж надають радам деяких контрольних функцій. Так, Федеральні національні збори ОАЕ володіє функціями фінансового нагляду за діяльністю урядової адміністрації в галузі бюджетних витрат, введення податків, мита і прийняття фінансового законодавства в цілому. Консультативна рада Катару обговорює закон про бюджет, має повноваження звертатися із запитом до Ради міністрів, а в окремих випадках навіть проявляти законодавчу ініціативу, передаючи свої законопроекти еміру.

На своїй щорічній сесії Федеральні національні збори ОАЕ, розглядаючи законопроекти про бюджет Федерації і фінансовий звіт уряду, мають право вносити свої поправки. Згідно конституції ОАЕ, уряд подає Зборам щорічні фінансові звіти протягом чо-

тирьох місяців до кінця фінансового року, перш ніж виносити їх на затвердження Верховної ради Федерації.

І все ж подібні октройовані конституції, які приймаються без контролю з боку громадськості, дають правлячим колом широкі можливості для політичного маневрування і допомагають майже всі прерогативи зберегти в руках монарха⁵⁷. Це положення підтверджується ситуацією, що склалася в Катарі та ОАЕ, де легалізація абсолютної монархії відбулася, перш за все, в результаті зміни міжнародно-правового становища цих держав. А тому висловлена професором В. Чиркіним⁵⁸ точка зору про те, що держави, подібні Катару й ОАЕ, незважаючи на наявність у них конституцій, слід вважати абсолютними монархіями, не може викликати заперечень. В останній своїй праці⁵⁹ проф. В. Чиркін наводить вагомі докази попереднього твердження. По-перше, конституції як у Катарі, так і в ОАЕ, не приймалися демократичним шляхом, а даровані монархами (в ОАЕ – Радою емірів); по-друге, дія цих основних законів часто припиняється на невизначений термін; по-третє, ці конституції встановлюють, що вся влада – законодавча, виконавча, судова – йде від монарха, над конституцією стоїть Коран.

Проте в літературі зроблено ще кілька спроб дати визначення формі держави в Катарі й ОАЕ.

Так, арабський дослідник Х. Аль-Бахарна стверджує, що ОАЕ можна вважати державою, яка створила систему конституційного правління на основі принципу розподілу і співробітництва влад. Дійсно, “співробітництво” влад тут має деяке місце, однак щодо розподілу, то не підлягає сумніву, що Вища рада і глава союзу володіють практично всією повнотою законодавчої і, тим більше, виконавчої влади. Ні про який розподіл влад немає тут і мови. Американський правознавець Дж.Блонделл визначає держави Персидської затоки як “повністю традиційні держави, в яких відсутні партії, представницькі органи”⁶⁰. Це досить описове визначення не враховує, по-перше, нових явищ у сфері державно-правової надбудови, а, по-друге, ігнорує надто серйозні відмінності між окремими групами монархій цієї зони. Аналогічне до попереднього визначення пропонує й інший автор Дж. Ентоні, який характеризує Катар як “традиційну ісламську монархію”⁶¹. Найбільш вдале визначення дає дослідник Я. Юсефом. Він пише: “ОАЕ можна характеризувати як

надто урізану конституційну монархію, близьку до абсолютної форми правління, з дорадчим органом, який призначається самим правителем”⁶².

Завершуючи, таким чином, короткий огляд форм правління в державах першої групи, необхідно в загальних рисах відмітити деякі особливості системи внутрішнього управління в еміратах – членах ОАЕ. Як суб’єкти федерації, вони не є державами в повному розумінні слова, однак являють собою державні утворення з достатньо широкою самостійністю в питаннях внутрішнього управління. Тому при класифікації їх можна розглядати поряд з унітарними монархіями Арабського Сходу.

Емірат Дубаї вважався комерційним центром ОАЕ. Намагаючись забезпечити максимальну свободу торгової, комерційно-фінансової, реекспортної діяльності, правитель емірату – шейх із династії Аль-Мактум пішов шляхом зведення до мінімуму кількості адміністративних органів. В еміраті немає уряду як постійно діючого органу: його функції фактично виконують різні радники і консультанти правителя.

Правитель Шарджи, шейх із династії Аль-Касімі, створив порівняно розвинутий виконавчий апарат, який складається із цілої низки департаментів і міністерств. Територія емірату фрагментарна: вона розподілена на декілька ізольованих одна від одної частин. Тому, мабуть, це стало важливим стимулом формування державного апарату, якому необхідно вирішувати більш складні організаційні завдання, ніж в інших еміратах – членах ОАЕ, які мають нерозподілену територію. В 70-ті роки ХХ ст. в еміраті почалося видобування нафти, що також вимагає від держави активізації управлінських функцій.

Постійнодіючий уряд є в Рас Аль-Хеймі. Він відає виконанням порівняно незначної програми розвитку емірату.

В Аджмані, Умм Аль-Кайвайні і Фуджейрі традиційно родоплемінна система правління збереглася в найбільш чистому вигляді. “Правління однієї людини” – шейха правлячої династії -функціонує тут на основі консультацій з родоплемінною аристократією.

Так, у всіх вищеназваних еміратах головна роль в управлінні належить правителю і його аристократичному оточенню в особі радників або уряду. Проте, заради справедливості, слід зауважити, що в

Шарджи і Рас аль-Хеймі коло осіб, на яких спирається монарх у процесі реалізації своєї влади, дещо ширше, оскільки до роботи в міністерствах і департаментах змушені залучати хоча б мінімум інтелектуальних сил, які з'являються поза рамками традиційної еліти. У всіх еміратах прослідковується тенденція до адміністративних нововведень десь із другої половини 70-х років, що було обумовлено “нафтовою епохою”. Проте, хоча і значно менше, це можна віднести і до еміратів, у яких немає власної нафти і які в основу своєї економічної діяльності змушені були покласти активізацію певної рентної платні компаній-концесіонерів і конкуренції останніх у боротьбі за концесії на пошуки нафтових родовищ.

Включаючи перелічені емірати до групи абсолютних монархій, необхідно підкреслити, що в їх правлінні зберігається значна кількість елементів, притаманних феодальній деспотії, закладу раннього і середнього етапів розвитку феодалізму.

Більш високим, ніж в інших еміратах – членах ОАЕ, рівнем розвитку характеризується система внутрішнього управління Абу-Дабі. Державно-правові акти, прийняті тут у 1971 р. правителем емірату шейхом Заїдом Бен Султаном Аль Нахайяном, регулюють порядок формування і діяльності Ради міністрів національних Консультативних зборів. На національні Консультативні збори, які складаються з призначених представників аристократичних і комерційних кіл, покладаються завдання обговорення законопроектів, причому рішення цих зборів не є обов'язковим для правителя: він може або скористатися ним, або відкинути його, не висуваючи при цьому ніяких обґрунтувань.

Абсолютна монархія в цих країнах Арабського Сходу виступає як форма по відношенню до феодально-буржуазного змісту держав першої групи. Цей різновид монархічної форми правління є невід'ємним елементом більш широкого поняття – абсолютизму – особливого етапу суспільно-економічного розвитку, “головним змістом якого є заперечення цілої низки важливих рис, типових для власне феодалізму”⁶³. Завершуючи розгляд основних особливостей форми правління у державах першої групи, є сенс відзначити, що саме існування тут абсолютної монархії відображає певні зміни в базисі цих держав.

Додатковою і дуже важливою відмінністю абсолютних монархій наступної групи є наявність у їх конституціях виборного законодавчого органу в системі центральних органів держави. Кувейт першим серед протекторатів Персидської затоки одержав незалежність. Це відбулося у 1961 р., а роком пізніше в Кувейті була прийнята конституція, яка регулювала систему вищих органів влади. Після проголошення незалежності державний розвиток Кувейту і бахреїну пішов шляхом запозичення принципів розподілу влад і парламентської демократії. Було введено обмежене виборче право.

На Бахреїні розробка конституції (як і в Катарі, і в ОАЕ) була почасти пов'язана з інтенсивною підготовкою до утворення Союзу дев'яти арабських еміратів. Ще у вересні 1971 р. в офіційній заяві правитель Аль-Халіфа підкреслив: "Ми виходимо із твердого переконання в тому, що створення такого Союзу арабських еміратів і надання йому конституційної форми повинно ґрунтуватися на меті і сподіваннях народів цього району... Головні цілі Бахреїну – необхідність публікації нової конституції у відповідності до принципу розподілу влад і компетенцій між органами держави"⁶⁴. Вже тут помітна відмінність позиції правителя Бахреїну від позиції монархів Катару й ОАЕ. Шейх Іса Бен Сальман Аль-Халіфа і правляча еліта розуміли, що рух прогресивних прошарків населення погрожує їх владі серйозними наслідками у випадку, коли на Бахреїні буде прийнята антидемократична конституція на зразок, наприклад, Основного Закону Катару.

У Кувейті проект конституції розроблявся представницькими Установчими зборами і був прийнятий еміром правлячої династії Ас-Сабах без змін. На Бахреїні встановлений Декретом правителя від 22 червня 1972 р. порядок передбачав вибори 22 членів Установчих зборів і призначення еміром ще восьми членів до складу цього органу. Дванадцять міністрів одержали мандати за посадою.

Обидві конституції – Бахреїну і Кувейту – містять значні обмеження владних прерогатив монарха. Достатньо сказати, що обидві вони закріплюють положення, у відповідності з якими ніхто, в тім числі й емір, не може протягом п'яти років з моменту прийняття конституції пропонувати які б то не було конституційні поправки.

Система вищих органів і взаємовідносини між ними ідентичні в обох країнах і засновані на принципі розподілу влад. (Цей принцип закріплено в статті 50 Конституції Кувейту і в пункті I статті 32 Конституції Бахрейну)⁶⁵. Главою держави є наслідний монарх – емір. Законодавча влада належить еміру і виборним Національним зборам. Виконавча влада здійснюється еміром і Радою Міністрів. Емір затверджує і пролонгує подані йому Національними зборами законопроекти і має право суспензивного вето, для подолання якого слід мати 2/3 голосів членів парламенту під час повторного розгляду законопроекту. Емір призначає прем'єр-міністра і, у відповідності з його рекомендаціями, – міністрів. Члени уряду несуть колективну та індивідуальну відповідальність перед еміром і колективну відповідальність перед Національними зборами. Крім того, Національні збори можуть звертатися до членів уряду з вимогою роз'яснення широкого кола питань. Національні збори володіють правом винесення вотуму недовіри будь-якому міністру. Якщо парламент вважає за потрібне усунення прем'єр-міністра, що автоматично веде до зміни всього уряду, то питання передається на розгляд еміру, і він вирішує, чи піде у відставку уряд. Аналіз форми правління, передбаченої конституціями Кувейту і Бахрейну, дозволяє охарактеризувати її як перехідну від дуалістичної монархії до парламентарної. Але так було записано в конституціях цих країн.

Перші вибори до тимчасових Установчих зборів Бахрейну були проведені ще до прийняття конституції в грудні 1972 р. однак парламентська демократія в умовах правління сімейства Аль Халіфа проіснувала тут менше двох років. Навіть при збереженні всієї повноти влади в руках еміра сама наявність парламенту, що мав право втручання у політичне життя країни, була досить небезпечною для правлячої династії. Перші вибори до Національних зборів Кувейту у відповідності до конституції проходили в січні 1963 р. Ці вибори було важко назвати загальними: із 330 тисяч жителів право голосу було надано не більше 40 тисячам, а реально брало участь у виборах 11 тисяч виборців. Однак навіть між таким парламентом, обраним вузькою колегією з перевагою прибічників династії, і урядом, на 2/3 сформованим з родичів еміра, не припинялися конфлікти з питань внутрішньої та зовні-

шньої політики. Будь-який виступ опозиції в парламенті, що загрожував недовірою урядові, змушував еміра до маневрування, реорганізації кабінету міністрів і до інших заходів ослаблення критики, яка підірвала устої традиційного авторитету правлячого сімейства.

Подальші реальні події розвивалися таким чином, що призвели в обох державах до зворотніх процесів, а значить, до фактичного встановлення абсолютної монархії на Бахреїні в серпні 1975 р. і в Кувейті в серпні 1976 р. Як уже відмічалось, парламентські опозиції Національних зборів обох країн зробили кроки, що вели до розходження з політичною лінією династичних кіл і урядів. Демонстративно розпустивши уряд, емір Бахреїну сформував його знову через незначний термін у попередньому складі. Потім він видав указ про розпуск Національних зборів, не вказуючи ні причин, ні строків нових виборів. Емір також призупинив дію конституції, що триває й дотепер. 29 серпня 1976 р. в Кувейті відбулося те, що раніше мало місце на Бахреїні з тією тільки відмінністю, що кувейтські події були позбавлені елементів оригінальності. Вони достеменно повторили те, що за рік до цього було на Бахреїні⁶⁶. Розпустивши Національні збори, емір ухвалив рішення про перекладення на себе і на Раду Міністрів функцій представницького органу – тобто вищої законодавчої влади, а також про створення спеціального комітету, якому буде доручено підготувати проект змін до конституції. Ці зміни передбачалося внести протягом чотирьох років. З часом ситуація в Кувейті дещо стабілізувалася, проте в 1986 р. емір своїм дикретом знову розпустив парламент.

Таким чином, створивши на Бахреїні і в Кувейті режим надзвичайної ситуації, еміри за таких умов знову зосередили всю повноту влади в своїх руках, а значить фактично призвели до реставрації абсолютної монархії.

Проте все ж соціально-політична течія на користь більш гнучких форм і методів правління продовжувала зміцнюватися в бахреїнському суспільстві. У 1992 р. емір проголосив створення Консультативної ради (Маджліс аш-Шура) – дорадчого органу чисельністю 30 човик, до функцій якого входить вироблення рекомендацій Раді міністрів з проектів законів і різних аспектів соціально-економічної політики держави. Склад Консультативної

ради визначає сам емір. Пізніше число її членів збільшилося до 40, а також дещо було розширено її повноваження. Тепер Маджліс аш-Шура не тільки може обговорювати ті проблеми, які ставить перед нею уряд, але й має право надсилати запити до Ради міністрів з тих чи інших питань. Та слід визнати, що рекомендації Консультативної ради не носять обов'язкового характеру і цей невиборний орган не володіє власними повноваженнями і не має конституційної основи. Після розпуску в 1975 р Національних зборів правляче сімейство Аль Халіфа встановило диктаторський режим, що проводить політику терору стосовно власного населення. Будь-яка форма контролю за діяльністю еміра і уряду, влада яких спирається на армію і службу безпеки, відсутня. Діяльність усіх політичних партій і організацій заборонена. Професійні товариства і суспільно-спортивні клуби, що збереглися, позбавлені права займатися політичною діяльністю.

В Кувейті діяли фактори, що значно пом'якшили соціально-політичну напруженість – це виключно високий прибуток на душу населення (в 1990 р він складав 14610 доларів США) і, відповідно, значно вищий, ніж у інших арабських (і, навіть, європейських) країнах, життєвий рівень. Саме цей чинник дещо пом'якшив еволюцію політики правлячої династії в дусі ліберальної «модернізації» до тієї міри, до якої вона взагалі можлива у азійській монархії і в якій вона відповідала інтересам феодално-родової аристократії, великих підприємців і купців, верхівки бюрократії. Так, у 1992 р. парламент було відновлено, а в 1996 р. відбулися нові (восьмі) парламентські вибори, однак вони не призвели до серйозних змін в системі влади і в характері політичних відносин в суспільстві, в якому провідна роль відводиться традиційним структурам.

Такі розходження між положеннями конституції і реальним становищем Бахреїні і в Кувейті дають підстави одним авторам відносити ці держави до абсолютних монархій⁶⁷, іншим – до конституційних або дуалістичних (стосовно Кувейту)⁶⁸.

Так, повноваження монархів, пов'язані із законодавчою та виконавчою гілками влади, були розглянуті під час аналізу конституційних процесів у кожній з абсолютних монархій Арабського Сходу. Проте до повної характеристики статусу абсолютного монарха не-

обхідно додати особисті його прерогативи, які є невід’ємним атрибутом влади. Особисті прерогативи монарха як глави держави формувалися в цих країнах паралельно з процесом утворення держав, становлення династичних зв’язків, під значним впливом родоплемінних традицій.

Існуючі й дотепер династії Кувейту, Бахреїну, Катару й еміратів ОАЕ з’явилися в умовах племінного ладу. Все населення цих країн було охоплене однією чи кількома федераціями племен. Племена, в свою чергу, підрозділялися на клани, роди, сімейства, найстаріші члени яких обирали племінних вождів, що вважалися “першими серед рівних”. Племінні вожді – шейхи поступово поширювали свій вплив за рамки свого племені і більш чи менш міцно закріплювали свою владу в межах конфедерації племен. Цей процес, у результаті якого виборний правитель перетворював своє сімейство в правлячу династію з безперечною спадковою владою, відбувався поступово і охоплював декілька поколінь представників даного роду шейхів. Так, в середині XVII ст. предки сучасних правителів Бахреїну користувалися впливом у незначній області з центром у селищі Зубра на північно-східному узбережжі бухти Бахреїн. Тільки на початку XIX ст. вони остаточно утвердили свою владу над усім Бахреїнським архіпелагом. Династія шейхів Аль Нахайям, що правила в області оазиса Аль-Айн, поширила свою владу на всю територію Абу-Дабі лише в XX ст.⁶⁹.

Процеси становлення династії в країнах Персидської затоки були ізольовані один від одного, оскільки кочовий або напівкочовий спосіб життя більшості населення Аравійського півострова обумовив постійну міграцію племен, переселення впливових родів із однієї місцевості в іншу, розподіл цих родів на гілки. Характерним прикладом слугує той факт, що правителі Кувейту (сімейство Ас-Сабах), правителі Бахреїну (сімейство Аль-Халіфа) і династія короля Саудівської Аравії (Ас-Сауд) є вихідцями із однієї конфедерації племен Анаїза і, більш того, із одного племені Бані Утуб, батьківщина якого – Неджд⁷⁰. В Шарджі і в Рас Аль-Хаймі влада належить представникам двох гілок сімейства Аль-Касим, що відокремилися один від одного. Це ж сімейство правило і в шейхстві Кальба, яке до 1951 р. визнавалося Великобрита-

нією і сусідніми шейхствами як самостійна держава. Однак після вбивства правителя Кальби шейха Хамеда Бен Саїд Аль-Касим, який не мав спадкоємців по чоловічій лінії – ні братів, ні синів, – Кальба безболісно увійшла до складу Шарджі, якою правила друга гілка династії Аль-Касимі. Цей факт доводить, що на сучасному етапі династії, які вже давно стали правлячими, настільки міцно захопили владу, що практично ні за яких умов на їх місце не може бути обрано інше сімейство. Тому племінне суспільство Кальби з готовністю пішло на зміну своєї державної приналежності тільки для того, щоб зберегти вірність правлячому сімейству.

Подібний факт дає всі підстави говорити про те, що виборні правлячі сімейства, які не є монархічними юридично, до наших днів навіть у найслаборозвиненіших еміратах набули першої необхідної для монарха ознаки – спадкового характеру влади. Вірогідніше за все цієї ознаки не було на тому етапі, коли влада правлячого сімейства могла бути передана іншому сімейству в результаті волевиявлення представників племінного суспільства. Владу виборного племінного вождя не можна, скоріше за все, вважати подібною до влади виборного монарха: надто тісним, безпосереднім і патерналістським за характером був зв'язок правлячого шейха з усім племінним суспільством. В процесі здійснення своїх повноважень правитель був змушений, підкоряючись вимогам племінної традиції, постійно враховувати думку шейхської верхівки і наслідувати її у більшості принципових питань.

Таким чином, можна передбачати, що монархія у справжньому розумінні цього слова, виникла в окремих еміратах ОАЕ, які відстали від сусідніх держав за рівнем свого соціально-економічного розвитку, лише в ХХ столітті. Деяко раніше аналогічна трансформація характеру влади племінного лідера відбулася в Кувейті і на Бахреїні.

Процес виникнення монархії в Омані носив специфічний характер і протікав у тісному зв'язку з релігійним рухом. Пануючі в Омані канони ісламської секти ібадитів потребували поєднання світської і духовної влади в руках виборного правителя-імама. В 1789 р., порушивши ці канони, імам Саїд Бен Ахмед із правлячого з 1749 р. сімейства Аль Бу Саїдів передав своєму синові Хамеду світську владу, залишивши собі тільки духовну. Переслідува-

ний гоніннями ортодоксальних ібадитів Хамад обмежив свій вплив областю Маската. Після смерті Хамеда влада перейшла до рук його брата, який в 1792 р. проголосив себе султаном Маската⁷¹.

Іншим чином встановлювала свою владу династія Ас-Сауд, що править зараз у Саудівській Аравії. У Неджді у XVIII ст. зародилася релігійна течія ваххабізм. Правитель Неджду Мухаммед Ібн-Сауд в 1745 р. почав боротьбу за об'єднання Аравії під прапором ваххабізму. Протягом XVIII – початку XIX ст. більшу частину Аравії було об'єднано ваххабітами у феодальну державу Саудидів. На початку XIX ст. ця держава боролася проти єгипетських загарбників, а в другій половині XIX ст. ваххабітську державу загарбали правителі князівства Шаммар (Північна Аравія) – Рашідиди. Впливове сімейство Ас-Саудів було вигнане своїми суперниками з Неджду. Однак вже в 1920 р. Ібн Сауд захопив Ер-Ріяд – центр Неджду і, поступово захоплюючи все нові й нові території і розширяючи кордони володінь, об'єднав під своєю владою значну частину Аравійського півострова. В 1932 р. Ібн-Сауд проголосив себе королем Аравського Саудівського Королівства⁷².

Таким чином, очевидними стають причини, що обумовлюють різницю в специфічних стосунках, які склалися між монархами і традиційною частиною населення еміратів Персидської затоки, а також між монархами і підданими в Омані і Саудівській Аравії. У першому випадку правителі намагаються підкреслити притаманні своєму статусу елементи патерналізму і представити себе в ролі хранителів племінних традицій.

Монархи ж Оману і Саудівської Аравії, з самого початку змушені зміцнювати свою владу в умовах наполегливої боротьби з релігійними і політичними супротивниками, не приховують репресивних і авторитарних рис свого правління. Це обумовлює наявність чималої кількості історичних особливостей їх фактичного статусу. Крім того, роль історичних особливостей процесу виникнення монархії при формуванні сучасного статусу глави держави чітко прослідковується лише в монархіях, які донедавна не мали писаних конституцій, особливо в еміратах Персидської затоки. Тут цей вплив сприяє зміцненню авторитету правителів,

який виступає персоніфікованим носієм влади цілого клана, визнаного пануючим племенем..

Модель глави держави ОАЕ має деякі спільні риси з виборною монархією федерації Малайзії, де рада правителів, що складається із дев'яти султанів монархічних штатів, обирає із свого складу главу держави строком на 5 років. Останній, у відповідності з Конституцією 1957 р., вважається монархом федерації Малайзії⁷³ і володіє особливим вищим монархічним титулом – Верховний правитель (Янь ді – пертуан агонь). В Малайзії до того ж діє принцип ротації: султани обираються на посаду Верховного правителя по черзі. Глава ж союзу в ОАЕ на своєму посту не має ніяких атрибутів монархічної влади. В конституції його називають терміном “раіс”, який стосовно республік перекладається з арабської мови як “президент”.

Як вже відзначалося, однією з основних особливостей правового становища монарха є те, що влада його “вважається юридично непохідною від будь-якої іншої влади, органу чи виборчого корпусу, що властиво республіці”⁷⁴. В такому випадку, слід відзначити, у монарха Федерації Малайзії і тим більше у глави союзу ОАЕ є суттєва відмінність від статусу монарха. Обидва вони входять до складу Ради правителів через непохідний характер своєї влади в монархії – суб’єкті федерації. З іншого боку, їх повноваження на посаді глави держави носять чисто похідний характер і надаються їм рішенням ради правителів.

Таким чином, визначаючи форму правління в ОАЕ як монархічну, необхідно наголосити, що ця держава має унікальну модель глави держави, який володіє рисами, характерними і спадковій монархії, і виборній монархії, і республіці, і одноосібному, і колегіальному главі держави.

В подальшому викладенні матеріалу в поняття глави держави ОАЕ будуть включатися два органи – Вища рада і обраний нею глава Союзу.

Найважливішим правом монарха, яке, власне, і відрізняє його від глави республіки, є право передачі влади у спадок. Тому вивчення статусу монарха слід розпочати з питань престолонаслідування. Загальним для всіх абсолютних монархій Арабського сходу правилом є обмеження передачі влади рамками одного сімей-

ства, причому жінки не входять до кола передбачуваних спадкоємців престолу.

В країнах, що не мали писаної конституції, престолонаслідування регулювалося звичаями. Донедавна найбільш важливу роль у питаннях, пов'язаних з передачею монархічної влади, в монархіях Аравійського півострова відігравали сімейні ради правлячої династії (менше це стосується султанату Оман)⁷⁵. Необхідність винесення питань престолонаслідування на сімейну раду пояснюється характерними рисами, властивими правлячим сімействам у цьому районі. Майже всі вони досить численні. Загальна кількість правлячого в Катарі сімейства (де до початку 70-х років ХХ ст. престолонаслідування регулювалося звичаєм) складає значну кількість населення країни – 20.000 чоловік; більше 500 з них мають титул шейха. В абу-дабійській династії Аль-Нахайян шейхів більше 30; гілка Аль-Касімі, що править у Рас Аль-Хеймі, нараховує більше 40 шейхів. Крім того, багатьом аристократичним родинам Персидської затоки властивий розподіл на самостійні і часто ворогуючі гілки. Так, від першого правителя Аль-Тані йдуть три гілки: Бані Хамед, Бані Алі і Бані Халед⁷⁶.

Сім'я правителів Абу-Дабі Аль-Нахайян складається з двох гілок – Бані Султан і Бані Халіфа. Такі особливості складу правлячих династій за відсутності сімейної ради – органу, який виносить узгоджені рішення шейхів, обумовили б постійне ворогування всередині правлячих сімейств і могли б стати серйозними факторами дестабілізації їх влади.

По смерті правителя із числа його найближчих родичів рада шейхів обрала нового правителя. Ним міг стати старший, а інколи й молодший син, племінник, рідний брат чи кузен, дядько. Жінка, відповідно до норм ісламу, ніколи не входить до кола спадкоємців престолу. Проте непрямий вплив жінок правлячого сімейства інколи буває значним. Відомо, що протягом більш ніж 25 років у першій половині ХІХ століття реальною владою в шейхстві Дубаї володіла мати правителя, Хусса Бинт Аль-Мур (Хусса Умм Рашид)⁷⁷.

Донедавна (а десь, можливо, й до цих пір) воля ради шейхів превалювала над особистими прагненнями правителя в питаннях передачі влади. В монархічному Йємені після смерті імама Ях'я в

1948 р. влада навіть була передана до рук іншого сімейства, й імамом було обрано Абдуллаха Аль-Вазіра⁷⁸. Сину ж Ях'ї Ахмеду, якому влада повинна була перейти за бажанням батька, довелося відновлювати правління своєї династії за допомогою сили⁷⁹. В Катарі шейх Ахмед, який правив до 1972 р., так і не зумів зробити свого сина шейха Абдель Азіза наслідним принцем, оскільки цей пост займав шейх Халіда, якого підтримувала більшість сімейної ради⁸⁰.

З другої половини 70-х років ХХ ст. в еміраті ОАЕ почала застосовуватися практика, у відповідності з якою правитель призначає свого наступника – наслідного принца. Спадкоємцями правителі найчастіше призначають своїх синів, що досягли вісімнадцяти років. Якщо пост наслідного принца вакантний, то наступний по чоловічій лінії член сім'ї, частіше брат, призначається заступником правителя. Практика правителів призначати своїх наступників не означає, що роль сімейних рад ігнорується. Їх участь у призначенні правителем наступника престолу зберігається, хоча й у меншому обсязі, ніж раніше. Вплив сімейної ради закріплено в статті 21 Основного закону Катару. В ній записано, що призначення наступника престолу здійснюється «наказом еміра, ухваленим після консультації з впливовими особами, що володіють всією повнотою влади в державі, і за згоди більшості з них з цим рішенням. У Саудівській Аравії в листопаді 1964 р. король Сауд був усунений від влади рішенням королівської сім'ї і Радою улемів. У відповідності з виданим ними спеціальним актом – фетвою – влада перейшла до рук короля Фейсала.

І все ж таки рада шейхів династії поступово втрачає свої позиції як органу, що здатний вирішувати питання престолонаслідування. Після спроби перевороту в Шарджі в кінці січня 1972 р., коли було вбито правителя шейха Халед Бен Мухаммеда Аль-Касімі, що правив з 1956 р., Вища Рада ОАЕ фактично визнала нового правителя, який до того ще не одержав схвалення з боку ради шейхів правлячої в еміраті династії. Коли в ОАЕ було оголошено, що шейх Султан Бен Мухаммед, брат убитого правителя, визнається його законним наступником, династія Аль-Касімі ще тільки обговорювала питання про те, віддати владу шейху Султану чи одному з двох інших претендентів на престол⁸¹.

Взагалі такий спосіб “передачі” монархічної влади, як дворцевий переворот, не відкидається категорично нормами традиційного суспільства Аравійського півострова. Досвід дворцевих переворотів на цьому півострові свідчить, що різкі зміни в керівництві звичайно дозволяють тут здійснити заходи в плані підтримки режиму і ослаблення напруженості в системі керівництва, і в той же час вони ніколи не призводили тут до зміни важливих суспільно-політичних процесів. Навпаки, результатом таких переворотів, як, наприклад, в Абу-Дабі, Омані, Катарі (відповідно 1966, 1970, 1972 років), стало лише зміцнення стабільності монархії і політичної системи в цілому шляхом приведення до влади більш популярного лідера.

В таких монархіях, де прийняті конституції, престолонаслідування регулюється або самими конституціями, або ж сукупністю конституційних положень і положень спеціального конституційного закону про престолонаслідування, передбаченого конституцією. Саме останній із цих двох способів був більш притаманний арабським монархіям (Лівія, Ірак, Катар, Кувейт, Бахрейн).

Значно раніше за інших правителів Персидської затоки законодавство про наслідування влади ввів правитель Бахрейн у шейх Іса Бен Аль Халіфа. Переконавшись у тому, що сімейна рада не завжди гарантує бахрейнську династію від внутрішніх чвар, правитель 1898 р. видав документ, який підписали представники аристократичних кіл країни. Згідно з документом престол повинен переходити до старшого сина покійного правителя. Щоб забезпечити виконання нового порядку, шейх Іса домігся підтримки з боку Великобританії. Згодом у конституції встановлювалося те ж саме правило: в статті I (п.3) записано, що “влада на Бахрейн є спадковою і переходить від його Величності шейха Іси Бен Сальмана Аль Халіди до його старшого сина, потім до старшого сина із синів цього сина” і т.д. Між іншим, ця стаття, а також передбачений нею і конкретизуючий її положення конституційний закон про престолонаслідування залишають за еміром право призначати наступником престолу будь-кого із його синів, а не тільки старшого. При цьому емір повинен видати спеціальний декрет у відповідності з вимогами встановленими конституційним законодавством.

У Кувейті ні конституція, ні закон про престолонаслідування не вказують, кого саме зі своїх родичів чи членів сім'ї емір повинен призначити наступником престолу. Однак кандидатура, запропонована еміром, повинна бути схвалена більшістю голосів членів Національних зборів на спеціальному засіданні. Якщо емір вагається у виборі свого наступника, то згідно зі ст. 4 Конституції і ст. 6 Закону про престолонаслідування він називає не менше трьох “потомків покійного Мубарака Ас-Сабаха” (засновника династії), одному з яких Національні збори висловлять свою відданість як наступнику престолу.

В тісному взаємозв'язку з престолонаслідуванням перебуває питання про регентство, хоча після початку 50-х років, коли регентські ради правили в Єгипті при малолітньому наступнику Фарука, що зрікся престолу, і в Йорданії при неповнолітньому Хусейні – синові короля Талала, визнаному душевнохворим, регентське правління в арабських монархіях не вводилося. В державному праві монархій Персидської затоки, Оману і Саудівської Аравії цей інститут взагалі відсутній, оскільки в умовах існування численних сімейств важко уявити собі ситуацію, за якої б виникла необхідність у застосуванні регентства. Під час перебування монарха за кордоном і у випадку його хвороби в цих країнах функції глави держави здійснює постійний або призначений на даний випадок заступник правителя. В еміратах – членах ОАЕ, в Омані практика їх призначення регулюється звичаєм; в Кувейті, на Бахреїні і в Катарі – згідно зі ст. 61, 34 і 21 (відповідно) конституцій; в ОАЕ на рівні федерації – статтями розділу III глави IV Конституції, в Саудівській Аравії – Основоположною системою правил (одним з документів конституційного характеру, схвалених королем у березні 1992 р.).

Між іншим, ст. 4 кувейтського Закону про престолонаслідування передбачає, що у випадку вакансії престолу ще до того, як буде призначено його наступника, функції глави держави будуть здійснюватися Радою Міністрів протягом восьми днів, тобто до виборів наступника престолу в екстреному порядку.

Монархи арабських держав володіють цілим рядом традиційних почесних прерогатив. Серед прерогатив, специфічно притаманних статусу глави монархії, слід відмітити право на особливий титул, право на заснування різних орденів, знаків пошани і

нагородження ними, право приймати присягу на вірність від деяких державних службовців вищого рангу, що вступають на посаду, право присвоєння почесних титулів.

Монархи в Саудівській Аравії та Омані взагалі вважаються ще й вищими духовними особами, що робить їх владу воістину абсолютною. З релігійною владою історично тісно пов'язані прерогативи монархів у сфері судової влади. В еміратах – членах ОАЕ, за винятком Абу-Дабі і Дубаї, значна частина судочинства майже до середини 70-х років здійснювалася самими правителями. Тільки починаючи з 1974 р., коли федеральний міністр юстиції подав законопроект про організацію федеральних судів по всій території ОАЕ і про вилучення у місцевих судів юрисдикції з багатьох питань, судова діяльність правителів у цих еміратах – членах ОАЕ значно скоротилася⁸². І все ж султан Оману до цих пір особисто розглядає апеляції на рішення Головного суду в Маскаті⁸³.

Конституції арабських абсолютних монархій містять і закріплюють положення про недоторканність монархічної влади. І це природно. В ст. 20 Конституції Катару записано, що емір “володіє абсолютною недоторканністю; поважати еміра – це обов'язок”. Емір Кувейту володіє імунітетом і недоторканністю на основі ст. 54 Конституції. Ст. 33 Конституції Бахреїну оголошує особу правителя недоторканною і священною. Недоторканність монархів Саудівської Аравії, Оману й еміратів – членів ОАЕ охороняється нормами мусульманського права. Посягання на життя монарха розглядаються як замах на релігію, оскільки походження влади монарха в країнах Арабського Сходу обожнюється⁸⁴. За такі злочини мусульманське карне право передбачає особливі покарання. Так, принц Фейсал Ібн Мусайд, який вбив свого дядька, короля Саудівської Аравії Фейсала 25 березня 1975 р., був обезглавлений на очах у багатотисячного натовпу трьома ударами шаблі через хвилині інтервали⁸⁵.

Майже всі конституції держав, які розглядаються, крім Конституції Катару, містять право монарха на введення надзвичайного становища. Відсутність такого положення в Конституції Катару пояснюється, очевидно, тим, що в звичайних умовах політичний режим і система органів влади у цій країні мало чим відрізняється від того, до чого прагнуть, вводячи надзвичайний стан, монархи держав з більш розвинутими буржуазно-демократичними інститутами. Од-

нак і в катарській конституції міститься вказівка на можливість “виникнення надзвичайної ситуації, яка потребує прийняття термінових заходів” (ст. 27). При цьому повноваження еміра, який, до речі, сам визначає, чи є ситуація надзвичайною, ще більше розширюються за рахунок і без того вузької компетенції законодавчого органу – Консультативної ради.

В ОАЕ конституційне закріплення права введення надзвичайного становища мало б таке ж значення, як і в Катарі, коли б не федеративний характер ОАЕ. Інститут надзвичайного становища було впроваджено в Конституцію, ст. 146 якої проголошує: “Надзвичайний стан проголошується декретом, схваленим Вищою Радою за пропозицією глави союзу і зі згоди Ради Міністрів”. Вірогідно, ця стаття була введена для того, щоб передбачити можливість “законного” втручання в справи емірату – суб’єкта федерації на випадок, якби в ньому опинилися під загрозою політичні і соціально-економічні принципи, що одержали визнання в ОАЕ.

Конституції Кувейту і Бахрейну (відповідно статті 69 і 36) надають еміру повну свободу у вирішенні питання про введення надзвичайного становища, яке здійснюється після видання емірського декрету. В цих країнах, однак, для продовження строку дії надзвичайного становища необхідне рішення Національних зборів, яке ухвалюється простою більшістю голосів його членів. В обох державах така процедура схвалення повинна повторюватися через кожні три місяці.

Монархи мають право на грошове утримання. Воно складається з бюджетних асигнувань, які визначає цивільний аркуш (зрозуміло, що мова тут не йде про прибутки з особистого майна, яке оцінюється значними сумами, особливо в нафтовидобувних державах). Так, у Кувейті розмір сум, які виділяються монарху, визначається, згідно з конституцією цієї країни, рішенням парламенту. Ст. 33 Конституції Бахрейну надає еміру право самостійно встановлювати розмір свого щорічного утримання, про що правитель сам виносить спеціальний указ. Конституція Катару взагалі обходить мовчанням питання про прибутки еміра, наділяючи його, таким чином, правом особисто визначати розмір сум на утримання.

В еміратах ОАЕ, в Омані, в Саудівській Аравії правителі нічим не обмежені у витраті державних коштів на особисті потреби, оскільки взагалі всі фінансові ресурси їх країн знаходяться у їх повному розпорядженні. Зрозуміло, що цивільний аркуш відсутній в цих державах як форма фінансування монарха. Однак в останні роки правителі абсолютних монархій змушені скорочувати свої особисті і сімейні витрати до розумних меж. В період протекторату в еміратах Персидської затоки одна третина нафтових надходжень осідала в лондонських банках на ім'я правителів, і ще одна третина виділялася на утримання державного апарату – тобто, головним чином, на потреби правлячої аристократичної верхівки на чолі з династією⁸⁶. Небажання або нездатність правителів здійснити хоча б мінімальні соціальні заходи, їх невміння реалізувати нафтові прибутки з метою зміцнення існуючих режимів, стабілізації правління, в значній мірі послужили причиною дворцевих переворотів в Абу-Дабі в 1966 р., в Омані – 1970 р., в Катарі – в 1972 р. Нові правителі, що приходять до влади, проводять більш тонку, завуальовану політику щодо витрат державних коштів. Значні суми почали виділятися на соціально-економічні і політичні заходи. Шейх Халіфа Бен Хамад аль Тані значно скоротив сімейні майнові привілеї. Однак це не викликало опозиційних настроїв до його правління всередині правлячого сімейства, тому що більшість шейхів аль Тані усвідомлювали необхідність термінового зміцнення престижу монархії, який похитнувся в роки правління непопулярного шейха Ахмада⁸⁷. В той же час окремі правителі в арабських монархіях використовували і продовжують використовувати державні фінанси на власний розсуд. Наприклад, монархія Саудівської Аравії фінансувала участь марокканських військ у війні з повстанцями в Заїрі в 1977 р., а також планувала надати кошти на створення так званих “міжафриканських сил втручання”, покликаних виконувати дещо жандармські функції на цьому континенті.

Важливими прерогативами, традиційно притаманними статусу глави держави, є функції монарха в сфері зовнішньої політики. Так, у Кувейті і на Бахреїні права емірів під час підписання міжнародних договорів практично необмежені. Конституції цих держав тільки вимагають, щоб після підписання довір було пере-

дано на розгляд Національних зборів. Найбільш широко трактується зовнішньополітичні повноваження глави держави в Катарі й ОАЕ. В конституціях обох цих держав закріплено положення, згідно з яким глава держави Катар – емір (ст. 23 п. 1) і глава союзу ОАЕ (ст. 54 п. 9) представляють державу всередині країни, перед іншими країнами, а також в міжнародних організаціях. Глави держав в обох країнах – емір Катару (ст. 24) і Вища Рада ОАЕ (ст. 47) наділяються необмеженими повноваженнями під час підписання міжнародних договорів.

В арабських монархіях, що не мають конституції, зовнішня політика повністю монополізована главами держав. Правителі без будь-яких перешкод вступають у стосунки з розвинутими державами, які інколи дають більше вигоди самому монархові, ніж державі і його підданам. Так, у 1977 р. султан Оману Кабус самостійно ухвалив рішення про надання військово-морському флоту і військово-повітряним силам США бази на острові Масира. Досить часто арабські монархи самостійно вирішують питання про участь своїх держав у військових акціях.

Таким чином, підсумовуючи все вищесказане, можна зробити висновок, що:

по-перше, вплив, який мають монархи в абсолютних монархіях в здійсненні функцій держави, найбільш яскраво прослідковуються в конституційному праві і політичній практиці, пов'язаній з виконавчою владою, діяльністю уряду і державного апарату; в цих країнах, як правило, монарх є главою держави і одночасно главою виконавчої влади;

по-друге, хоча в розглянутих нами монархіях арабських країн і є конституції, їх дія часто призупиняється монархом на власний розсуд і на невизначений термін;

по-третє, самі конституції проголошують, що вся влада (законодавча, виконавча, судова) належить виключно монарху, а над конституцією стоїть Коран;

по-четверте, законодорадчі органи еміратів Абу-Дабі (Консультативна Рада), ОАЕ (Федеральні Національні збори), Катару (Консультативна рада), Саудівської Аравії (замість парламенту в 1992 р. король створив Раду, яка ним призначається і має дорадчі функції) займають, зрозуміло, підлегле становище стосовно уря-

ду і, тим більше, монарха і практично ніскільки не обмежують вищої законодавчої влади останнього;

по-п'яте, передбачувана конституцією передача частини законодавчих функцій парламенту на Бахреїні та в Кувейті на практиці не прижилася, до того ж досвід цих держав свідчить, що рух монархій до парламентаризму не є незворотним процесом, а може призвести до реанімації абсолютистських тенденцій чистого гатунку. Тому всі охарактеризовані держави, незважаючи на наявність у них конституцій, фактично представляють собою абсолютні монархії.

Повноваження монарха в дуалістичній монархії.

Це первісна форма обмеженої, або конституційної, монархії. Тут ми наявно спостерігаємо незначний, або навіть доволі розвинений розподіл влад, і перш за все відокремлення законодавчої влади від виконавчої. В Європі дуалістичні монархії відомі ще з періоду феодалізму і початкової стадії розвитку капіталізму, як у Пруссії, Австрії, Італії, Румунії⁸⁸. За такої системи правління законодавча влада належить парламенту, який обирається підданими або частиною їх, якщо виборче право є цензовим. Виконавча влада належить монарху, який може здійснювати її безпосередньо або через призначений ним уряд. Судова влада належить монархові, проте може бути і більш чи менш незалежною⁸⁹.

В монархіях подібної системи правління також є конституція (часто вона теж дарується народом монархом), парламент, без участі котрого закони не можуть прийматися. Дуалізм, таким чином, полягає в тому, що існують одночасно два політичні заклади – монархія і парламент, які і поділяють між собою державну владу. Подвійність виявляється ще й у тому, що монарх юридично і фактично незалежний від парламенту в сфері виконавчої влади⁹⁰. Уряд (рада міністрів) призначається монархом і є відповідальним перед ним і аж ніяк не перед парламентом (окрім Йорданії).

Парламент може впливати на уряд, тільки використовуючи своє право встановлення бюджету держави. Важіль цей хоча і достатньо могутній, проте може бути застосований один раз на рік, а, крім того, депутати, вступаючи в конфлікт з урядом і через уряд – з монархом, не можуть не відчувати постійної загрози розпуску парламенту.

Хоча закони й приймаються парламентом, монарх користується правом абсолютного вето, тобто без його затвердження закон в силу не вступає. Окрім того, монарх має право видавати надзвичайні укази, що мають силу закону і навіть більш високу, а, головне, про що вже йшлося, може розпускати парламент, підмінюючи фактично дуалістичну монархію абсолютною. Так сталося на Бахреїні в 1975 р., в Кувейті в 1976р., в Йорданії в 1974 р.

Таким чином, фактично в дуалістичних монархіях в результаті впливу традицій, ролі особи монарха, а також інших, у тому числі релігійних, факторів влада монарха навіть більша за встановлену конституцією. Слід відзначити, що деякі дуалістичні монархії більше наближені до абсолютних (Марокко), а деякі – до парламентарних (Йорданія). Та це і не дивно, бо, з одного боку, для монархії дуалістичної, як і для абсолютної, типовим є авторитарний політичний режим, а з іншого боку, наявність виборного органу зближує дуалістичну монархію з парламентарною.

Найбільш яскравим прикладом дуалістичної монархії є представниця країн Арабського Сходу Марокко. За короткий, дещо більше 20 років, період незалежного розвою в королівстві було прийнято три конституції. З моменту одержання незалежності у 1956 р. до прийняття першої конституції король Мухаммед V здійснював свою владу як абсолютний монарх. Основний закон 1962 р. встановив у країні режим, який мало чим відрізнявся від попереднього і який був названий лідером Партії прогресу і соціалізму Ялі Ятоу “за походженням, сутністю і змістом феодальним режимом”⁹¹.

В 1970 р. нова конституція була винесена на референдум і після відміни надзвичайного стану вступила в силу. Конституція 1970 р. означала подальше підсилення влади монарха. Однак діяла вона недовго. На референдумі в 1972 р. одержала схвалення третя конституція Марокко. Ця конституція стала однією з відповідних реакцій правлячих кіл країни на спробу армії провести державний переворот 10 липня 1972 р.⁹².

Нова конституція стала важливим кроком на шляху зміцнення елементів парламентаризму в державному ладі Марокко. Згідно з цією конституцією главою держави є король. Вища законодавча

влада належить виборному однопалатному парламенту – Палаті представників, що складається, з 333 депутатів, обраних строком на 6 років. Дві третини Палати представників за Конституцією 1972 р. повинні обиратися населенням, тобто загальними прямими виборами, а одна третина – колегією вибірників. У вересні 1996 р. відбувся референдум з приводу внесення поправок до конституції, згідно яким було впроваджено двопалатний парламент. Виконавча влада здійснюється Радою Міністрів на чолі з прем'єр-міністром, якого, як і склад Ради, без обмежень з боку конституції призначає король. В марокканській моделі є цілий ряд рис, які наближають її до форми правління парламентарної монархії. Перш за все, це – принцип парламентської підзвітності уряду, який доповнюється правом Палати представників вносити резолюцію осуду Раді міністрів. Однак, з іншого боку, уряд підзвітний і королеві, і саме в цьому полягає ідея дуалізму, що також притаманна формі правління в Марокканському королівстві. Проте із двох різновидів відповідальності уряду більш вагомою є відповідальність перед монархом, який має реальну владу. До того ж король володіє правом відкладного вето стасовно законів парламенту і правом розпуску останнього.

Зрозуміло, що криза не обминула і Марокканську державу. В першій половині 70-х років ХХ ст. через внутрішньоекономічні причини Палата представників, передбачена новою конституцією, не обиралася протягом 5 років. У цей період діяла ст. 102 Конституції Марокко, яка містила перехідні положення. Згідно з цією статтею вся повнота влади була сконцентрована в руках короля, який одержував право ухвалювати законодавчі і регламентарні заходи, необхідні для створення конституційних закладів і ведення державних справ. І тільки після деякої стабілізації суспільного життя в 1977 р. відбулися вибори до центральних і місцевих органів влади Марокко. Таким чином, наявність прогресивних сил та ідей в цій державі сприяло укріпленню в Марокко дуалістичної монархії і не дозволила, як то сталося на Бахреїні і в Кувейті, реанімувати абсолютистські тенденції.

Зміни, внесені до конституції 1972 р., було схвалено на референдумі у вересні 1992 р. У відповідності до них підсилювався контроль парламенту за діяльністю уряду, було створено відносно неза-

лежну Конституційну раду, вперше було закріплено положення про прихильність Марокко загальновизнаним нормам прав людини. Виток доволі розвиненої партійної традиції Марокко відноситься ще до 20-30-х рр.ХХст., коли в країні посилювався антиколоніальний рух. Найбільш авторитетною силою вважається коаліційна партія Істікляль, створена ще в 1943 р. Саме ця партія відіграла визначну роль в еволюції монархічного режиму від абсолютизму до парламентаризму. Проте в подальшому монарху вдалося нейтралізувати її вплив, уміло граючи на національних, етнічних, родо-племінних протиріччях, що не заважало самому королеві залишатися символом політичної єдності країни. Політична система, що повністю була підконтрольна монарху, заважала консолідації опозиційних сил. В останній час в політичному житті Марокко склався баланс політичних сил ще й тому, що більшість політичних партій опинилися в руках марокканської еліти, що тісно зв'язана з двірцевими колами або залежна від них. Всі партії виступають за непорушність монархічного ладу. Опозиційні партії, як і урядові, об'єднують з королівським двором солідарність в захисті цілосності країни.

Із дуалістичних монархій, які наближаються за системою правління до парламентських, найбільш характерною є теж арабська країна Йорданія, конституція якої передбачає лише парламентську відповідальність уряду.

В Йорданії діяли дві конституції 1928 р. і 1946 р. В ході палестинської війни 1948 р. король Йорданії Абдуллах увів свої війська на територію Західного палестинського берега річки Йордан і приєднав її до свого королівства. Вхідження у 1949 р. до складу Йорданії більш розвиненої арабської частини Палестини не могло не призвести до конституційних змін. Населення Західного берега відкрито виступило проти деспотичних методів правління. Їх невдоволення ускладнювалося тяжким економічним становищем, у якому опинилася країна після палестинської війни.

І січня 1952 р. в Йорданії вступила в дію нова конституція. Нею була встановлена система правління, яка займала ніби проміжне становище між дуалістичною і парламентарною монархією, причому навіть дещо була ближча до останньої. Глава держави, король, разом із двопалатним парламентом повинен здійснювати законодавчу владу. Виконавча влада належить королеві і Раді Міністрів. Законо-

давчі повноваження короля полягали в затвердженні і промульгації законів, що були ухвалені парламентом. Королівське вето можна було подолати 2/3 голосів обох палат. Всі члени уряду, призначеного королем, за конституцією несуть колективну й індивідуальну відповідальність лише перед виборною палатою Національних зборів – Палатою депутатів⁹³. Ця обставина ставить під сумнів визначення системи правління в Йорданії як типової дуалістичної монархії⁹⁴. Але не можна, на наш погляд, нехтувати й елементами дуалізму в системі правління Йорданії. Справа в тому, що кризові ситуації склалися і продовжують складатися в цій державі. Король Хусейн неодноразово розпускав Палату депутатів у 50-60-х рр. В 70-ті роки ХХ ст. становище в країні, окрім гострих суперечностей між феодалами і зміцнілими силами буржуазії, ускладнювалося ще й періодичними конфліктами між королівською владою і палестинським рухом, широко представленим у державі. Тому американський вчений Ф. Поул писав, що в 60-ті – на початку 70-х років “криза для Йорданії перетворилася в щось таке, що можна вважати за її звичайне становище”⁹⁵. Частково під впливом наслідків Ізраїльської агресії, частково через внутрішньосоціальні проблеми король Хусейн розпустив обидві палати парламенту 23 листопада 1974 р. Тому в другій половині 70-х років реально існуючу форму правління в Йорданії можна було сміливо назвати тотожною з системою Кувейту чи Бахрейну (1974-1975 рр.). Створення в квітні 1978 р. Національної Консультативної ради – призначуваного органу, який дуже нагадував дорадчі інститути деяких монархій Персидської затоки, - не обмежувало існуючого в Йорданії з 1974 р. королівського повновладдя. Тому все ж визначення сучасними правознавцями конституційної моделі правління цієї держави як дуалістичної монархії, наближеної до парламентарної, найбільш вдале⁹⁶. Проте в окремі періоди так траплялося, що передбачена конституційна відповідальність уряду перед парламентом ставала фікцією чистої води: за традицією уряд повністю підлягав королеві. Всі акти парламенту (в тім числі вотум недовіри) повинні схвалюватися королем. Практично в Йорданії довгий час існувало безпарламентське правління (замість розпущеного королем парламенту створювалися різні консультативні ради, до складу яких інколи включали й колишніх членів парламенту). Так, в черговий раз розпущена королем у 1974 р. палата депутатів

знову зібралася тільки у 1984 р., якщо не рахувати її короткого скликання у лютому 1976 р. Метою січневої сесії парламенту 1984 р. було прийняття поправки до конституції, яка дозволяла проводити вибори тільки на Східному березі, а представників від окупованого західного берега призначати королівським декретом.

Оскільки законний парламент бездіяв з 1974 р. (палата депутатів була розпущена, а сенат не мав права діяти за її відсутності) і існувала потреба в легітимізації діяльності керівництва країни, король Хусейн створив Національну консультативну раду. Всі 60 членів Ради, до якої увійшли і представники окупованого Західного берега (хоча проживали вони на Східному березі), призначалися королівським указом. Національна консультативна рада проіснувала менше шести років і була розпущена. За ці роки король три рази призначав новий склад Ради. Проте хоча Національна консультативна рада і не була конституційним органом, король і уряд не впроваджували жодного закону без її схвалення. Нові вибори в країні були проведені лише в 1989 р. Офіційне пояснення цьому таке: лише після розриву адміністративних і юридичних зв'язків із Західним берегом річки Йордан, окупація якого стояла на заваді виборам депутатів у йорданській парламент, йорданське керівництво змогло розпочати процес демократизації суспільно-політичного життя і провести вибори тепер тільки від Східного берега. Вперше у виборах у листопаді 1989 р. брали участь особи, яким виповнилося 19 років і жінки. Щоправда, їм виборче право було забезпечено ще у 1974 р., але вони не могли його реалізувати на загальних парламентських виборах через довгу перерву. За підсумками виборів було створено новий (11-й) парламент, який незабаром прийняв закони, що відкривали Йорданії шлях до демократизації. Ці закони включали акти про відміну надзвичайного становища, Закон про внесення поправок до Закону про державну безпеку, який повернув судам їх цивільний статус після того, як вони здійснювали свою діяльність у відповідності з надзвичайними вимогами. Кульмінацією демократичних перетворень стало затвердження в грудні 1990 р. Національної хартії, за якою Йорданія проголошувалася правовою державою, що дотримується принципу верховенства закону і черпає свою легітимність у волевиявленні народу, і прийняття 5 липня 1992 р. Закону про полі-

тичні партії, який легалізував політичні партії і поклав початок розвитку багатопартійності.

Уряд Йорданії прийняв у 1993 р. Закон про внесення поправок в основний Закон про вибори. Було введено прийнятий у всіх західних демократичних суспільствах виборчий принцип «одна людина – один голос». В той же час збереглася система закріплення депутатських місць за меншинствами: шість місць – бедуїнам, три місця – черкесам і чеченцям, дев'ять місць – християнам. Розподіл виборчих округів і кількість депутатів від кожного з них дозволяли конкретному виборцю голосувати за кількох кандидатів одночасно. За такої системи він міг витримати баланс своїх поглядів і інтересів та проголосувати і за кандидата від власного роду, клану чи племені, і за кого-небудь з партійних представників. Підсумки листопадових виборів 1997 р. демонструють, що з 80 місць у парламенті кланово-племінні кандидата одержали 62 місця, 8 місць – незалежні ісламісти, 10 – представники панарабських і лівих сил. Призначення ж нового Сенату, куди не увійшов жоден представник опозиції, підтверджує небажання режиму допускати останніх до владних структур.

Ще в 1978 р. один з радянських дослідників С.О.Камінський дозволив собі зробити деякий прогноз стосовно перспектив політичного розвитку і Марокко, і Йорданії. Він об'єднав ці держави в єдину класифікаційну групу не тільки через подібність конституційного устрою, а ще й тому, що вони, на відміну від інших країн Арабського Сходу, не належали до держав, що видобувають нафту. А тому С. О. Камінський вбачав більше схожих тенденцій у розвитку Йорданії і Марокко з країнами Європи. У висновку він писав: “В перспективі в Йорданії і Марокко можливе створення парламентарних форм правління, аналогічних сучасним європейським моделям. Однак за сучасних історичних умов найбільш реальною перспективою розвитку всіх цих країн. є перехід на некапіталістичний шлях”⁹⁷. Як бачимо, перша частина цього прогнозу почала збуватися, то передбачуваний “некапіталістичний шлях” розвитку – данина тодішній ідеології.

З'ясувавши в цілому повноваження монарха в Марокко та Йорданії, пов'язані з виконавчою та законодавчою гілками влади, для повного розкриття статусу монарха в цих державах необхідно охарактеризувати особисті прерогативи монарха як глави держави. Слід відзначити, що юридичний статус глави держави в араб-

ських монархіях значною мірою пов'язаний з національно-історичними особливостями виникнення і розвитку інституту монархії в кожній окремій державі. В різних країнах ці особливості порізно позначаються на сучасному статусі монарха в залежності від того, в якому обсязі збереглися в наш час ті соціально-економічні і політичні умови, за яких формувалися правлячі династії.

Марокканська монархія виникла, як і більшість інших монархій цього регіону, в епоху панування традиційної племінної системи. В 702-711 рр. територія Марокко була захоплена арабами і включена до складу Арабського Халіфату. З цього часу в країні активно поширюється арабська мова та релігія іслам. Проникнення європейців на цю територію починається з XV століття, і разом з цим починається визвольна боротьба населення цих територій проти завойовників. Проте збройне вторгнення французів та іспанців у 40-ті роки XIX ст. призвело до встановлення у 1982 р. на значній частині Марокко французького протекторату, на досить незначній частині – іспанської влади, і проголошення Танжера міжнародною зоною. Проникнення європейців на територію Марокко обумовило і порівняно ранній процес зародження капіталістичних відносин, які поступово витіснили племінні місцеві структури, а тому розвиток марокканської монархії в XX ст. не мав на собі значного впливу історичних особливостей.

Після II світової війни під тиском національно-визвольних процесів у Марокко Франція та Іспанія в 1956 р. визнали незалежність Марокко.

Монархія в Йорданії утворювалася за ініціативи Великобританії і виключно в результаті її зусиль. У 1921 р. на престол в британській підмандатній території – Трансйорданії було посаджено сина Хиджаського короля Хусейна із Хашимітської династії Абдуллаха⁹⁸. Уже в 1928 р. вступила в силу конституція Трансйорданії (органічний закон), яка врегулювала статус монарха.

Порядок успадкування престолу і в Марокко, і в Йорданії установлений і регулюється конституціями. Так, ст. 28 Конституції Йорданії⁹⁹ детально визначає, в яких випадках і хто із родичів померлого короля успадковує престол. З ініціативи короля Ху-

сейна до конституції було внесено поправку, яка дозволила йому призначити спадкоємцем престолу свого брата Хасаму, обходячи при цьому конституційні положення, які вимагали передачі влади від батька до старшого сина. Подібне положення міститься і в ст. 20 Конституції Марокко. Взагалі система престолонаслідування, у відповідності з якою влада переходить від батька до старшого сина, є найбільш поширеною в монархіях Близького і Середнього Сходу. Така система була закріплена в ст. 20 Конституції Іраку 1925 р., в ст. 44 Конституції Лівії 1951 р.

В тісному взаємозв'язку з проблемою успадкування престолу знаходиться питання про регентство. Можливість регентства передбачена як Конституцією Марокко, так і Йорданії. В ст. 21 Конституції Марокко міститься положення, у відповідності з яким Регентська Рада не тільки здійснює право корони до вісімнадцятиріччя монарха, але й діє як консультативний орган при королеві до досягнення останнім двадцяти двох років. У Йорданії тільки один раз, як уже відмічалось вище, при неповнолітньому синові короля Талала мало місце регентське правління. Конституція Марокко надає королеві вищу духовну владу, закріплюючи за ним особливий релігійний титул – “Повелитель правовірних” (Амір аль-мумінін) і проголошує, що король “слідкує за дотриманням Ісламу” (ст. 19 Конституції Марокко).

Важливе політичне значення має закріплене за монархами всіх конституційних держав право на запровадження в державі надзвичайного стану. В Йорданії роль монарха у вирішенні цього питання за конституцією доволі незначна. В ст. 125 Конституції Йорданії записано, що воєнний стан може бути введено королівським указом лише як виконання рішення Ради Міністрів. У подальшому, щоправда, монарх може видавати акти, навіть такі, що суперечать діючому законодавству, але мають пріоритет в період дії воєнного стану. Дещо більшу самостійність може виявити під час впровадження воєнного стану король Марокко. Ст. 35 Конституції Марокко вимагає, щоб король, перш ніж шляхом видання дахіра¹⁰⁰ впровадити надзвичайний стан, провів консультацію з Головою Палати представників і звернувся до народу зі спеціальним посланням. Так, конституції більшості країн Близького Сходу дають широкі повноваження в руки монарха під час впровадження надзвичайного стану. І мона-

ри ними користуються (як, наприклад, в Марокко з 1965 до 1975 рр.). Проте досить часто глави арабських держав переважно намагаються не використовувати цей інститут. Вони застосовують, на їх думку, більш “надійні засоби”. Під час кризових ситуацій в Йорданії 1974 р., в Марокко з 1972 до 1977 р. створювалися режими, досить близькі до надзвичайного стану. Але, як говорилося, і за формою, і за методами введення ці режими досить суттєво відрізнялися від конституційного надзвичайного стану, і головна їх “перевага” перед останнім – можливість утримувати таку ситуацію впродовж необмеженого терміну.

Конституції Марокко та Йорданії передбачають також розмір грошових сум на щорічне утримання монархів. Оскільки це конституційні монархії, то цивільний аркуш короля згідно з конституцією затверджується рішенням парламенту (на відміну від абсолютних монархій, де фінансові ресурси країн знаходяться у повному розпорядженні глав держав).

До числа прерогатив, традиційно притаманних статусу глави держави, належать функції монарха в сфері зовнішньої політики. Згідно з Конституцією Йорданії зовнішньополітичні повноваження монарха мають доволі скромний вигляд. Ст. 33 уповноважує його оголошувати війну і заключати мир, а також ратифікувати міжнародні договори, причому договори з більшості питань потребують попереднього схвалення Національних зборів.

У Марокко повноваження короля в цій сфері ширші: по-перше, менша ніж у Йорданії, кількість міжнародних договорів, що потребує попереднього затвердження парламентом; по-друге, конституція (ст. 31) закріплює за монархом право призначення дипломатичних представників до зарубіжних країн та міжнародних організацій. Таким чином, можна зробити висновок, що наявність у дуалістичних монархіях діючих конституцій і парламенту служить своєрідним імунітетом від реставрації абсолютизму в цих державах. Окрім того, загальною тенденцією дуалістичних монархій є їх рух у напрямку до парламентарних монархій. Про це, до речі, свідчить і конституційна реформа 1992 р. в Марокко, в рамках якої король Хасан II передав ряд своїх функцій уряду і парламенту, зберігши, однак, загальний контроль за політичним процесом у країні¹⁰¹

Посада глави держави в парламентарній монархії

Найбільш поширеною моделлю монархії в сучасному світі є парламентарна монархія, де реальні владні повноваження глави держави в значній мірі обмежені. Демократія і монархія, які раніше вважалися несумісними, в ХХ ст., як показує практичний досвід, досить вдало співіснують. Більше того, саме парламентарні монархії є найбільш стабільними демократичними державами, можливо, завдяки тому емоційному взаємозв'язку, який існує між монархом і населенням і який далеко не завжди може існувати з таким досить заполітизованим інститутом, яким є президент. Англійський учений В. Богданор, аналізуючи еволюцію монархії в ХХ ст. пише, що “в період між двома світовими війнами багато демократій, що базувалися на абстрактній логіці республіканізму, яка не викликала особливих емоцій у населення, впали, ніби карткові будиночки, перед загрозою економічної депресії і політичного екстремізму”¹⁰². Та учений В. Богданор, здається, перебільшує, надмірно ідеалізуючи монархію і забуваючи при цьому, що в той час, про який він говорив, не встояли перед загрозою такі монархії, як Болгарська, Японська, Румунська, Угорська та ін., а ще раніше перед потрясіннями 1917 р. не встояла одна з найбільших монархій світу – Російська імперія, а роком пізніше розвалилася Австро-Угорська імперія Габсбургів.

Проте все ж доля істини присутня у висловлюванні В.Богданора і конституційні монархії можна вважати символом стабільності державного устрою ХХ ст. Запорукою цієї стабільності є збереження монархії як політичного інституту стали фактична трансформація її ролі в державному механізмі, відмова монарха від реальної участі в політиці і самостійного здійснення більшості своїх прерогатив. Хоча конституції монархічних країн традиційно закріплюють за главою держави широкі повноваження, та реальне становище монарха в державному механізмі найчастіше відрізняється від формально декларованого конституціями. В парламентарних монархіях переважна більшість повноважень глави держави здійснюється іншими органами, перш за все урядом і його головою. Таким чином, цій формі правління притаманний досить високий рівень розподілу влади з визнанням принципу верховенства парламенту над виконавчою владою, а також демократичний або хоча б ліберальний політичний режим. Верховенство парламенту полягає в тому, що

уряд, який здебільшого призначається монархом, повинен користуватися довірою парламенту (або його нижньої палати), а монарх за такої умови повинен призначати головою уряду лідера партії, що має в парламенті (чи нижній палаті) більшість місць, або лідера коаліції партій, що таку більшість мають¹⁰³. Становище монарха за такої форми правління характеризується відомою формулою: “царює, але не править”. Правом вето у вирішенні законів, ухвалених парламентом, навіть тоді, коли він ним володіє, монарх на практиці або не користується, або здійснює це право за вказівкою уряду. Як правило, він позбавлений можливості діяти самостійно, всі акти, які видаються монархом за парламентарної монархії, готує уряд і контрасигнує голова уряду або відповідний міністр, без чого акти не мають юридичної сили. Цим голова уряду або міністр беруть на себе відповідальність за даний акт монарха, бо сам монарх не є відповідальним.

Головною відмінністю парламентарної монархії можна вважати політичну відповідальність уряду перед парламентом (нижньою палатою) за свою діяльність. Якщо парламент (нижня палата) висловить уряду недовіру або відмовить йому у довірі, уряд повинен подати у відставку, або його відправить у відставку монарх. Проте це повноваження парламенту урівноважується правом уряду запропонувати монарху розпустити парламент (нижню палату) і призначити нові вибори з тим, щоб конфлікт між законодавчою і виконавчою владою вирішив народ: якщо він підтримає уряд, то в результаті виборів у парламенті створиться більшість із його прихильників, якщо ж виборці з урядом не згодні, то і склад парламенту буде відповідним, а уряд буде змінено.

Подібна система відносин між монархом, парламентом і урядом характеризує парламентарний режим, або парламентаризм. Проте цей державний режим діє за умови, коли в парламенті ні одна політична партія не має абсолютної більшості і не може сформувати однопартійний уряд. Така ситуація традиційно має місце, наприклад, у Данії, Нідерландах, а в 1933 р. склалася і в Японії. Чим ширшою є партійна коаліція, яка сформувала уряд, тим цей уряд менш стійкий, бо складніше досягти згоди між партнерами по коаліції відносно різних політичних питань. Досить якій-небудь партії відкликати

своїх представників із уряду, як уряд втрачає необхідну більшість у парламенті (нижній палаті) і найчастіше змушений піти у відставку.

В країнах, де існує двопартійна система (Великобританія, Канада, Австралія та ін.) або багатопартійна система з однією домінуючою партією (Японія 1955-1993 рр.) і уряди в принципі однопартійні, парламентарна модель стосунків між парламентом і урядом практично перетворюється на свою протилежність. Юридично парламент здійснює контроль за урядом, однак реально уряд, що складається із лідерів партії, яка має більшість у парламенті (нижній палаті), через цю партійну фракцію повністю контролює роботу парламенту. Такий державний режим одержав назву системи кабінету, або міністеріалізму.

Таким чином, за однієї і тієї ж форми правління – парламентарної монархії – можливі два державні режими: парламентаризм і міністеріалізм. Це залежить від існуючої в країні партійної системи.

В наш час парламентарна монархія існує в цілому ряді розвинутих країн, в економіці яких не збереглося суттєвих пережитків феодального ладу. Це – Великобританія, Бельгія, Данія, Швеція, Норвегія, Канада, Японія, Австралія, Нова Зеландія та ін.

Як бачимо, в парламентарній монархії немає ніякого дуалізму. Влада монарха обмежена не тільки в законодавчій сфері, але й у сфері державного управління і контролю над урядом. Юридично за монархом зберігається право призначення голови уряду і міністрів, але робить він це не тільки у відповідності з пропозиціями лідерів партійної фракції, яка має більшість місць у парламенті. Формально міністри – це слуги монарха, а сам уряд є урядом монарха, але ні міністри, ні уряд ніякої відповідальності (індивідуальної або колегіальної) перед монархом не несуть. За такої форми правління в силу вступають принципи парламентаризму, а тому уряд формується парламентським шляхом і несе всю відповідальність за свою діяльність тільки перед парламентом. Як уже відзначалося, у випадку, коли парламент висловлює уряду вотум недовір'я, уряд іде у відставку або розпускає парламент і призначає позачергові вибори.

Так, у парламентарній монархії монарх позбавлений будь-яких дискреційних повноважень. Всі акти, що йдуть від нього, набувають юридичної сили тільки у разі, коли вони контрасти-

нуються відповідним міністром. На відміну від дуалістичної монархії в парламентарній монархії центральне місце в системі державних органів посідає уряд, який не тільки здійснює повноваження й прерогативи монарха, але й контролює і направляє всю діяльність парламенту¹⁰⁴.

Найбільш типовим прикладом парламентарної монархії в Азії є сучасна Японія. Діюча нині конституція розроблялася й приймалася одразу після закінчення другої світової війни. Перший проект конституції Японії був підготовлений урядом Японії за участю групи радників у 1946 р. Він зберігав значну частину положень конституції країни 1889 р., що закріплювала велику владу імператора і мілітаристсько-бюрократичну систему. Та цей проект викликав негативну реакцію японської громадськості і Далекосхідної комісії, створеної країнами-переможницями. Тоді уряд змушений був представити до парламенту інший конституційний проект, вироблений фактично в штабі американських окупаційних військ з використанням деяких принципів англосаксонського права (помітний вплив Основного Закону США прослідковується в закріпленні прав і свобод, позначається на структурі і порядку функціонування інституту конституційного контролю)¹⁰⁵, нових досягнень світового державознавства, а також проекту конституції групи японських авторів, створеного на основі Веймарської конституції Німеччини 1919 р.. 6 жовтня 1946 р. цей проект було затверджено переважаючою більшістю голосів палати перів (голосування проводилося вставанням з місця, тому точної кількості «за» і «проти» встановити не вдалося, та, на думку японських учених, останніх було не більше чотирьох). Після цього проект повернули до палати представників, де наступного дня його затвердили і передали для кінечного розгляду до Таємної ради. 3 листопада 1946 р. імператор Японії підписав указ про промульгацію нової конституції, яка 3 травня 1947 р. вступила в силу¹⁰⁶. Ця конституція внесла значні зміни як до форми правління, тобто до системи, порядку утворення, структури і повноважень вищих державних органів влади, так і до політичного устрою країни. Незмінною залишилася тільки форма державного ладу: Японія як і раніше залишалася унітарною державою, хоча органи місцевого самоуправління стали формуватися більш демократичним шля-

хом і одержали більше повноважень у вирішенні регіональних питань. Найважливіші зміни форми правління полягали в тому, що нова конституція поклала край абсолютистському характеру імператорської влади і привела до парламентарної монархії. Конституція значно розширила повноваження і функції японського парламенту, який із безсилового додатку імператорської влади претворився юридично в єдиний і повноправний законодавчий орган країни. Закони, прийняті парламентом, стали обов'язковими для усіх громадян, включаючи імператора. Цим було покінчено із залежністю парламенту від імператора, і парламент було поставлено над імператором. Докорінно змінилося й становище уряду. Якщо раніше прем'єр-міністр і члени уряду призначалися імператором, і кабінет був відповідальним тільки перед монархом, то тепер уряд формується парламентом, перед яким він і несе відповідальність. Які ж реальні повноваження залишилися у японського імператора? Який статус він має сьогодні?

Один з досить серйозних японських державознавців професор Ч. Янага так писав про імператора: «Імператор був і залишається живим символом історії, спадщини і досягнень нації, всього, що є славного у минулому і сучасному нації, її спадкоємності і міцності. Він є уособленням історії і релігії. В його особі сконцентровані надії, устремління і майбутнє нації. Він – духовний якір, моральний керманіч і політичний смолоскип, які забезпечують неухильність курсу державного пароплава. Як символ він зберігається в серцях людей, які віддають йому все найкраще». Проте далі вчений додає, що так було не завжди, і такого авторитету імператорська влада набула тільки у XIX ст., коли Японію почали відносити до розряду розвинених держав¹⁰⁷.

Вважається, що правляча нині династія імператорів бере свій початок ще у сьомому столітті до н. е., коли прямиий нащадок богині сонця Аматерацу 11 лютого 660 р. до н.е. Дзиму прийняв титул імператора. Згадки про це містяться в найбільш давніх пам'ятках японської культури, так званих «Кодзікі» і «Ніхонсекі», що дійшли до нас і являють собою антологію великої кількості різноманітних легенд. На думку вчених, з самого початку імперія була досить хиткою конфедерацією фактично автономних племен, серед яких плем'я Дзиму претендувало на зверхність над

іншими племенами. Щоб мати основу для своїх амбіцій, Дзиму і його нащадки обожествляли своїх пращурів, ототожнюючи їх із сонцем і створюючи свого роду релігію під назвою сінтоїзм, яку у повному змісті релігією вважати і не можна, оскільки вона являє собою лише культ імператорської династії, освячення і божественне походження імператорської влади. Централізована ж монархія утвердилася в Японії тільки в VII ст. н.е. На цей час в країні поширилася запозичена в Китаї конфуціанська доктрина суспільного і політичного порядку, заснованого на моральному авторитеті добродійного властителя, яка затьмарила собою національний міф як ідеологічну основу існуючого державного управління. Однак ні конфуціанству, ні власному японському сінтоїзму не вдалося закріпити силу і авторитет імператорської влади ще протягом довгого історичного періоду. Уже у VIII ст японські імператори перетворилися на маріонеток у руках буддистських клерикалів, з IX до XII ст. вони знаходилися під абсолютним впливом придворної сім'ї Фудзівара, яка відала всіма державними справами, а в період феодальної роздробленості і падіння централізованої влади, починаючи з кінця XII ст., коли до влади прийшли сегуни з феодального дому Мінамото, а потім з дому Асікага, що спиралися на військово-феодальний стан, нижчий прошарок якого складався з військового дворянства – самураїв, імператори були занедбані настільки, що один з них, наприклад, був змушений заробляти на прожиток складанням віршів, іншого через відсутність коштів не могли поховати протягом шести тижнів після його смерті, а коронацію третього за тієї ж причини змушені були відкласти на двадцять років. У наступну по тому еру сьогунату Токугава, що продовжувалася до самої буржуазної революції, більшість населення країни, особливо, селянство, скоріше за все навіть уяви не мало про існування імператора. Так, перший американський посланець до Японії Таусен Харріс тільки через декілька років по тому, як приїхав до країни, дізнався, що невідомий мешканець Кіото (за становищем на зразок «римського папи»), про якого він дещо чув, насправді і є японський імператор¹⁰⁸. Таким чином, майже до революції Мейдзі, за свідченнями самих японських істориків та правознавців, імператори не користувалися ні реальною владою, ні належним впливом і авторите-

том. Забутий міф про божественне походження імператорської влади і синтоністська релігія були відроджені через багато століть лідерами цієї революції як її стяг, як гасло національного єднання. Професор К.Каваї писав з цього приводу: «Шляхом використання таких сучасних засобів, як публічні школи, преса, постійна армія, що легко піддається пропаганді, уряд поширив цю офіційну ідею настільки ефективно, що за кілька десятиліть як японський народ, так і зовнішній світ були змушені повірити, що імператорський інститут завжди був домінуючою силою японського життя»¹⁰⁹. На відміну від багатьох європейських монархій, де розвиток капіталістичних відносин обмежував владу правителів, в Японії, навпаки, монарх фактично був поставлений до влади в період підготовки і проведення половинчатої буржуазної революції. Будучи кровно зацікавленими у зміцненні влади і могутності імператора, верхівка японського суспільства усіма засобами намагалася оточити його особою ореолом «святості» і «непогрішності», відроджуючи легенду про «божественне» походження. Культ імператора проповідувався щоденно, цьому слугував увесь значний агітаційно-пропагандистський апарат: школа, церква, радіо, кіно, друкована продукція і т.д. Один з авторів першої японської конституції тодішній перм'єр-міністр Японії принц Іто Хіробумі у своїх коментарях до тексту конституції цілком серйозно стверджував, що імператорський трон з'явився тоді, коли небо і земля відокремилися один від одного, що імператор зійшов з небес божественним і священним, що він володарює над усіма своїми підданими і є особою недоторканою. Проте ця «божественність» аж ніяк не заважала імператору володіти цілком земними реальними багатствами. Японський імператор майже до кінця другої світової війни був найбільшим поміщиком і наймогутнішим капіталістом країни, що мав біля 1млрд.591млн.ієн особистого капіталу, щорічний прибуток від якого становив 15 млн.ієн¹¹⁰.

Влада імператора за конституцією 1889 р. практично нічим не обмежувалася. Перелку його функцій і повноважень був присвячений перший розділ конституції із 17 статей. Стаття 1, що була стрижнем усієї конституції, встановлювала: «В японській імперії царює і нею править династія імператорів безперервно з неза-

пам'ятних часів». Наступна стаття визначала порядок заміщення імператорського трону потомками імператора по чоловічій лінії. Стаття 3 проголошувала прямо і недвозначно: «Імператор є священним і недоторканим». Стаття 4 стверджувала імператора як главу імперії, що втілює право суверенітету і здійснює це право згідно до конституції. далі конституції надавала імператору право законодавчої влади зі згоди парламенту (ст.5), санкціонування, промульгації и виконання законів (ст.6). Імператор мав право скликання, відкриття, закриття і відкладання сесій парламенту та розпуску палати представників; в перервах між сесіями парламенту він міг видавати укази, що мали силу закону. Йому належало право визначати організацію різних органів адміністративного управління, розміри заробітньої платні всім цивільним і військовим чиновникам, яких він сам призначав і зміщував з посад. Імператор був головнокомандувачем японської армії і військово-морського флоту, визначав організацію і дислокацію армії та флоту. Тільки імператор міг проголошувати війну, заключати мир і міжнародні договори, оголошувати стан облоги. Він дарував дворянські титули, чини, ордени та інші відзнаки, оголошував амністії, помилування, проводив заміну покарань та реабілітації¹¹¹.

Після цього переліку не виникає сумнівів відносно того, що японський імператор дійсно володів усією широтою державної влади і ні з ким її не поділяв. Проте слушною, на наш погляд, є думка деяких учених наприклад, К.Каваї, що ця влада особисто імператору не завжди належала. Дійсно, як можна ототожнювати таку широту повноважень, скажімо, з особою імператора Тайсе (правив з 1912 до 1926 р.), який був розумово неповноцінним (відзначимо, що імператор Тайсе доводиться дідом нині правлячому імператору)¹¹²?

У період підготовки нової конституції після капітуляції Японії одним із основних питань, навколо якого розгорілася запекла боротьба між консервативними і прогресивними силами, було саме питання про імператорську владу. Деякі найбільш радикально настроєні політики (представники комуністичної партії Японії) вимагали взагалі ліквідації імператорської системи¹¹³. Правлячі кола, навпаки, виступали за збереження повноважень імператора у тому ж обсязі, який надавала конституція 1889 р., вба-

чаючи в цьому гарантію політичної стабільності в державі. У всіх багаточисельних проектах нової конституції, що пропонувалися різними партіями і урядовими комісіями, імператорська влада лише могла у деякій мірі обмежуватися, але ні в якому разі на її устої ніхто не посягав. Під тиском внутрішніх ліберально-демократичних сил, а також американської окупаційної влади до конституції 1947 р. було внесено серйозні зміни щодо становища і повноважень імператора. Основний закон Японії дає зовсім нове, докорінно відмінне від конституції 1889 р., тлумачення імператорської влади і її статусу: «Імператор є символом держави і єдності народу, його становище визначається волею народу, який має суверенну владу» (ст.1). В жодній із восьми статей конституції 1947 р., присвячених імператору, відсутня навіть згадка про те, що він є главою японської держави. Більш того, ст.4 прямо зазначає, що імператор повинен виконувати тільки ті функції, які передбачені конституцією, і він не має повноважень, що відносяться до державної влади¹¹⁴. Ці конституційні положення дозволили цілому ряду японських учених – професорам Н.Сігеру, С.Соїчі, І.Кісабуру, Ч.Янага – дійтися висновку, що, по-перше, в Японії вже не існує імператорської системи у тому вигляді, який вона мала до капітуляції Японії в другій світовій війні; по-друге, за новою конституцією імператор не є главою держави. «Зміни, що мали місце відносно ролі і становища імператора, – пише Ч.Янага, – настільки разючі, що вже не існує імператорської системи у тому вигляді, в якому вона була за старою конституцією. Відповідно до нової конституції 1947 р. імператор більше не є главою держави або представником нації. Він став лише символом держави і єдності народу, його становище визначається волевиявленням народу, якому належить суверенітет. Це реально означає, що з юридичної точки зору, якщо більшість народу побажає, то інститут імператора може бути ліквідовано. Іншими словами, імператор займає становище особи, що виконує тільки церемоніальні функції, які, зазвичай, складають лише частину всіх тих функцій, які належать главі держави з повноваженнями державної влади»¹¹⁵. Нове тлумачення імператорської влади післявоєнною конституцією викликало у деяких учених навіть ілюзію, ніби Японія кардинально змінила форму правління – стала

республікою. Так, професор Н.Укаї стверджував: «В конституційних монархіях монарх іменується главою держави, але в Японії імператор – не глава держави. Значить, японський державний лад за конституцією не є монархією»¹¹⁶. Проте, на наш погляд, це перебільшення. В дійсності в конституції немає положення, що імператор – глава держави, але в ній відсутня і зворотня теза. Більше того, хоча ст. 4 конституції і відбирає у імператора повноваження державного органу, ст.6 і 7 наділяють його низкою функцій, характерних для глави держави. Він, зокрема, призначає прем'єр-міністра і головного суддю, промульгує конституційні зміни, закони, накази кабінету міністрів і договори, скликає парламент, розпускає палату представників, оголошує загальні вибори в парламент, «атестує» призначення і зміщення міністрів та інших вищих чиновників, а також повноваження послів і посланців, «атестує» загальні та спеціальні амністії, зміни покарань, помилування і поновлення прав, вручає нагороди, «атестує» акти ратифікацій й інші дипломатичні документи, приймає іноземних послів, виконує церемоніальні функції. Щоправда, всі ці акти імператора «в державних справах» згідно до ст.3 конституції вимагають обов'язкової «поради і схвалення» кабінету міністрів, який і несе за них відповідальність¹¹⁷. Проте все ж імператор здійснює функції публічного характеру, не передбачені конституцією. Наприклад, у стосунках з парламентом імператор здійснює не тільки конституційні повноваження, але й бере участь у церемонії відкриття сесії парламенту, виступає з промовою на засіданнях парламенту. Таким чином, монархічний характер державної системи Японії підтверджується не тільки наявністю і спадковістю імператорського трону, але й наведеними вище публічними функціями та функціями, якими наділяє імператора конституція. Цю тезу підтримував і видатний японський державознавець професор Мінобе: «Незважаючи на те, що нова конституція кладе демократичні принципи в основу державної організації, все ж вона зберігає монархію як державну структуру і не встановлює республіканського ладу»¹¹⁸.

Становище японського імператора досить часто порівнюють зі становищем британського монарха, зокрема, з приводу обох кажуть, що вони «царюють, але не правлять». З цим можна до

певної міри погодитися. Дійсно, обидва монархи проголошуються символами держави і єдності народу, обидва покликани продемонструвати, що їх народи складають одну щасливу сім'ю і в такий спосіб постаратися всіх переконати, що політика й інтереси правлячого класу та народу співпадають¹¹⁹. Проте конституційні повноваження японського імператора і британського короля дещо різняться. Британський монарх користується і формальними, і реальними повноваженнями в сфері державної влади, чого і практично, і юридично не має японський імператор. Одним з найбільш важливих дискреційних повноважень британського монарха є право призначати прем'єр-міністра. Коли прем'єр-міністр помирає або йде у відставку, монарх повинен вибрати його наступника. Правда, цей вибір обмежений тим, що новий прем'єр-міністр повинен користуватися довірою більшості палати обцини і мати спроможність сформувати кабінет міністрів. Однак дійсний стан справ такий, що ні парламент, ні партія більшості не мають права обирати свого прем'єр-міністра. А це означає наступне: якщо лідер партії більшості не займає достатньо міцного становища, слово правлячого монарха набуває вирішального значення. Чи ж користується японський імператор такими повноваженнями в такій досить важливій справі як призначення прем'єр-міністра? Ні юридично, ні фактично таких прав він не має, оскільки прем'єр-міністр Японії обирається парламентом, правильніше, партією більшості в парламенті, а імператору залишається тільки затвердити парламентського обранця, незалежно від того, згоден він з даною кандидатурою чи ні. Японський імператор не користується навіть такими традиційними правами, як право радити, право заохочувати і право попереджати, які має британський монарх. За новим законом про імператорський двір він навіть не може бути головою Ради імператорської сім'ї – цей пост належить прем'єр-міністру. Таким чином, як з юридичної, так і з фактичної точок зору британський монарх володіє більш широким колом повноважень, ніж японський імператор. Не слід тільки змішувати юридичне становище імператора з тим моральним впливом, яким він усе ще користується серед значної кількості японського народу. «Хоча імператор як символ, – пише вчений і політик Цунейсі, – має досить мале або навіть не має ніякого зна-

чення, політичної ефективності трону як об'єднаної сили неможна недооцінювати. Безперечно, імператорський інститут залишається популярним у народі і продовжує бути силою у справі стабілізації політичного життя»¹²⁰.

Японські правлячі кола зробили максимум можливого, щоб укріпити моральний вплив і авторитет імператора, «модернізувати» цей інститут, привести його у відповідність з новими економічними і політичними умовами в державі. При цьому за зразок бралася головним чином британська монархія. Вказаній меті повинно було слугувати й відречення від обожнювання імператора. Ідею зречення висунули представники американської окупаційної влади. Було видано спеціального імператорського рескрипта, якого монарх зачитав 1 січня 1946 р. по радіо. Офіційна назва документа «Імператорський рескрипт від 1 січня 1946 р.: Відмова від «помилкових» концепцій». У ньому говорилося: «Ми знаходимося разом з народом, і ми завжди готові поділяти з ним хвилини радості і розпачу. Відношення між нами і нашим народом завжди базувалися на взаємодовірі та любові. Вони не залежать від легенд та міфів. Вони не спираються на хибні концепції про те, що імператор є священним і що японський народ стоїть над іншими расами і його покликання – керувати світом»¹²¹. Саме з цього акта і почався інтенсивний процес популяризації імператора. Якщо до капітуляції Японії імператор був фактично ізольований від народних мас – публічних видовищ і заходів він не відвідував, його офіційні виїзди з палацу супроводжувалися підсиленою охороною, піддані не мали права навіть дивитися на нього і повинні були схилити голову в знак пошани, населенню були відомі тільки офіційні портрети імператора у військовій формі або чинному фракці, – то після війни він неодноразово в продовж значних термінів подорожував по країні з метою самореклами в оточенні армії фотографів і репортерів. При цьому імператор широко спілкувався з простими людьми: відвідував стадіони, селянські ферми, промислові підприємства і навіть спускався в шахту. В пресі з'явилося чимало статей і фотографій про особисте життя імператора і його сімейства, що в попередні часи було зовсім неприпустимо.

Успадкування імператорського трону в Японії є можливим тільки по чоловічій лінії прямими потомками або кривними родичами царюючого монарха (салічна система престолонаслідування). Законом про імператорський двір від 16 січня 1947 р. (закон № 3) встановлюється наступний порядок успадкування трону: 1. Старший син імператора. 2. Старший син старшого сина імператора. 3. Інші нащадки старшого сина імператора. 4. Другий син імператора і його нащадки. 5. Інші сини і внуки імператора. 6. Брати імператора і їх нащадки. 7. Дядьки імператора і їх нащадки. У випадку відсутності в імператорській сім'ї кандидатур зі вказаним ступенем родинних зв'язків трон переходить до найближчого по крові до імператора і старшому за віком члену імператорського сімейства. Заміна почерговості престолонаслідування допускається лише у випадку душевної чи фізичної хвороби кандидата або з іншої серйозної причини і тільки за рекомендацією Ради імператорського двору.

Згідно закону, до складу імператорської сім'ї входять: імператриця, вдова-імператриця бабуся, вдова-імператриця, імператорські принци, дружини імператорських принців, імператорські принцеси, принци, дружини принців і принцес. Законні діти і онуки імператора називаються імператорськими принцями або імператорськими принцесами відповідно. Його законні нащадки в третьому і більш віддалених поколіннях називаються просто принцями або принцесами. Спадкоємець престолу, якщо він син імператора, носить титул крон-принца, а якщо він онук – імператорського онука. Імператору, як і всім іншим членам імператорської сім'ї заборонено усиновлення чи удочеріння. Інститут імператриці і питання одручення чоловіків імператорської родини визначаються Радою імператорського двору. Дружина імператорського принца, принц або принцеса, яким виповнилося 15 років, можуть за своїм бажанням вийти зі складу імператорської сім'ї. Таким же шляхом зі складу імператорської сім'ї можуть вийти імператорські принци і імператорські принцеси, але вже при наявності «нездоланих особливих причин» (ст.11, п.2 закону). Стосовно ж крон-принца та імператорського онука, то вони позбавлені такої можливості за будь-яких обставин. Член імператорсь-

кої сім'ї – жінка у випадку шлюбу не з членом сім'ї, як правило, втрачає право на членство в ній.

Успадкування імператорського престолу відбувається в Японії одразу після смерті імператора. Однак, якщо спадкоємцю престолу на цей час ще не виповнилося 18 років, вводиться регентство (воно запроваджується також у випадку серйозної хвороби імператора або з інших причин, які не дозволяють йому виконувати свої функції). Регентом може бути тільки член імператорського сімейства, а його призначення відбувається за рекомендацією ради імператорського двору згідно з порядком, установленим законом.

Після введення в дію нової конституції в Японії продовжував правити імператор Хірохіто, який перебував на троні вже з 1926 р. і офіційно вважався 124-им монархом (від 660 р. до н.е.) в цьому неперервному ряду. Період царювання кожного японського імператора має свою спеціальну назву, і ера імператора Хірохіто одержала назву ери Сьова (ця назва стала офіційним іменем Хірохіто після його смерті, і тепер його називають «покійний імператор Сьова»). Зі вступом кожного імператора на престол починається нове літочислення, яке закінчується в день його смерті і є досить поширеним поряд зі звичним християнським. З 1989 р. в Японії править син імператора Хірохіто імператор Акіхіто – 125-й імператор, ера правління якого має назву ери Хейсей¹²². Сучасний японський імператор виховувався в західному дусі. Коли він ще був підлітком, його навчала американка Елізабет Грей Вайнінг, яка доклала чимало зусиль, щоб виховати у майбутнього імператора ліберальні почуття та настрої. Акіхіто виховувався не у закритому навчальному закладі, як це було заведено у його предків, а в Токійському університеті. На відміну від своїх попередників, він здійснив кругосвітню подорож, яка широко рекламувалася в японській пресі і під час якої він був присутнім на коронації правлячої нині британської королеви Єлизавети. В 1959 р. Акіхіто здивував усю країну тим, що одружився на дівчині на ім'я Мічіко Сода, родом із сім'ї підприємця – президента найбільшої борошномельної компанії.

Своєрідністю відзначається і процес сходження японського імператора на престол. За формою він не схожий на жодну із сві-

тових коронацій. Відмінною рисою цього процесу є його надмірна простота, повна відсутність публічності і розкішності, хоча елементи урочистості все ж залишаються. Релігійна церемонія здійснюється імператором на самоті в священному приміщенні імператорського палацу в місті Кіото, де поховані останки імператорських предків. В оточенні духів своїх предків імператор виголошує священну клятву, зміст якої ніколи і нікому не стане відомим. Після цього в оточенні тільки найближчих осіб в надто простій обстановці проходить коронаційна церемонія: ні корони, ні скіпетра, ні держави, ні помазання не існує. Відрізняється і зміст клятви, яку промовляє імператор під час цієї процедури: якщо в Англії й інших монархічних державах вона адресується живим, то в Японії – це звернення до предків.

Основним органом, що розглядає і вирішує всі справи імператорського дому і сім'ї, є Рада імператорського двору, створена згідно до вже згаданого закону про імператорський двір. Рада складається із голови і дев'яти членів. Головою Ради стає автоматично прем'єр-міністр за посадою, а до її членів входять два представники від імператорської сім'ї, президенти і віце-президенти обох палат парламенту за посадою, генеральний директор управління імператорського двору при канцелярії прем'єр-міністра, головний суддя Верховного суду і один суддя Верховного суду. Строк повноважень в Раді прем'єр-міністра, президентів і віце-президентів палат, директора управління імператорського двору і головного судді Верховного суду визначається строком їх повноважень у відповідних державних органах. Стосовно представників імператорської сім'ї та судді Верховного суду, то вони кооптуються до Ради із числа членів імператорської сім'ї і членів Верховного суду відповідно строком на чотири роки. Крім основних членів Рада має так званих резервних членів, до складу яких входять заступники керівників або члени відповідних органів і імператорської сім'ї. Кворум для роботи Ради складає шість чоловік. Рішення і рекомендації Рада приймає простою більшістю голосів присутніх, а з найважливіших питань – більшістю в дві третини голосів. Рада має повноваження вирішувати такі питання, як престолонаслідування, шлюби членів імператорської сім'ї, членство в імператорській сім'ї, встановлення регентства і т.п..

Господарськими питаннями, що мають відношення до імператорського двора, відає управління імператорського двора при канцелярії прем'єр-міністра.

Після капітуляції Японії у імператорській сім'ї, яка була найбагатшою в країні, законом було вилучено основну частину майна і вкладів на користь держави. У новій конституції є спеціальна стаття (ст.8)¹²³, яка прямо забороняє передавати імператорському дому, а останньому одержувати, будь-яку власність або дарунки без санкції парламенту. Витрати імператорської сім'ї в повосенний період оплачуються із коштів державного бюджету. Більш детально питання про оплату витрат імператорського дому і взаємовідносин між троном і державою з майнових питань вирішуються законом про економіку імператорського двора від 16 січня 1947 р. (закон № 4) і законом про застосування закону про економіку імператорського двора від 2 жовтня 1947 р. (закон № 113). З метою здійснення взаємовідносин між династією і державою створено спеціальний орган, що має назву Економічна рада імператорського двора. Рада складається з прем'єр-міністра, президентів і віце-президентів обох палат парламенту, міністра фінансів і генеральних директорів управління імператорського двора та ревізійного управління. Ця Рада вирішує питання про передачу державного майна на потреби імператорського двора, питання відчуження майна та ін.

Щорічні асигнування, санкціоновані парламентом на утримання імператорського двора, бувають трьох видів: витрати внутрішнього двора, під якими мають на увазі власне імператорську сім'ю, що витрачає ці кошти особисто; витрати імператорського двора на здійснення імператорських функцій, поїздки, на підтримання самого двора в належному вигляді і стані і т.п.; нарешті, витрати на найближчих родичів імператора (перш за все, його брати та їх сім'ї). Двома останніми видами асигнувань відає управління імператорського двора при кабінеті міністрів.

Таким чином, в результаті післявоєнних реформ і прийняття нової конституції 1947 р. японський імператор в значній мірі втратив свою економічну і політичну владу. Однак його моральний вплив і авторитет серед населення Японії доволі значний: 80% дорослого населення країни підтримують монархічну форму

правління. Можливо, це відбувається ще й тому, що зміст та ідея японської конституції повністю відповідають сучасній конституційній доктрині про обмеження владних повноважень вищих державних органів: «Підсилити конституціоналізм – це значить підсилити ефективність обмеження влади держави»¹²⁴.

Висновки

Таким чином, загальними рисами монархічної форми правління, незалежно від системи правління, є те, що монарх у своїх руках зосереджує всю повноту верховної державної влади, виступає джерелом усілякого права, бо тільки з його волі ті чи інші постанови можуть набути сили закону. Монарх очолює виконавчу владу, його іменем чиниться правосуддя, йому належить право помилювання. На міжнародній арені у зносинах з іншими державами монарх одноосібно представляє свою державу. Монарх користується титулом, одержує значне утримання із державної скарбниці, має право на особливу охорону його персони. І хоча дехто з дослідників вважає інститут монархії в сучасному суспільстві архаїзмом, він ще довго проіснує на політичній арені як одна із форм державного управління. Цьому підтвердженням є і результати опитування громадської думки респондентів, які в таких досить розвинених капіталістичних державах як Великобританія та Японія висловлюються за підтримку і збереження монархії. Крім того, в розвинених монархічних державах відсутній скільки-небудь значний політичний рух, який би виступав проти монархії, за заміну її республікою. Щоправда, в Австралії правляча партія при підтримці громадськості ставила питання про проголошення республіки у 2000 році, але всенародний референдум звів цю ініціативу нанівець.

І все ж після другої світової війни кількість монархій значно зменшилася. Так, конституційним шляхом монархія була ліквідована в Італії, Індії, на Гаїті, в Пакистані, Нігерії, Кенії, Сієрі-Леоні. В результаті переворотів монархію було знищено в Єгипті, Ірані, Йємені, Афганістані, Ефіопії, а в результаті революцій – у Болгарії, В'єтнамі, Албанії, Югославії, Угорщині, Румунії.

У наш час монархічна форма правління існує в багатьох країнах. В Європі налічується 10 монархій: Бельгія, Великобританія, Данія, Іспанія, Ліхтенштейн, Люксембург, Монако, Нідерланди,

Норвегія, Швеція. На Американському континенті тепер 11 монархій: Канада, Антигуа і Барбуда, Багамські острови, Барбадос, Беліз, Бермудські острови, Гренада, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Кристофер і Невіс, Сент-Лучія і Ямайка. В Австралії і Океанії 6 монархій: Австралійський Союз, Західне Самоа, Нова Зеландія, Папуа Нова Гвінея, Соломонові острови і Фіджі. В Азії 13 монархій: Бахрейн, Бруней, Йорданія, Малайзія, Непал, Камбоджа, Кувейт, Катар, Оман, ОАЕ, Саудівська Аравія, Таїланд, Японія. І, нарешті, в Африці всього лише 4 монархії: Лесото, Маврікій, Свaziленд і Марокко. Монархічна форма правління, хоча й з певними особливостями, притаманна державам-домініонам, що входять до співдружності націй і перебувають у відносинах персональної унії з Об'єднаним Королівством Великої Британії і Північної Ірландії: Канада, Австралія, Ямайка, Нова Зеландія, Барбадос та ін.¹²⁵

Примітка [AK1]:

Посилання і примітки

1. Цит.: Башілов Б. Монархия. Республика. Диктатура: Полит. справочник // Москва. – 1998. – Сент. – С.197.
2. Советская историческая энциклопедия. – М., 1969. -Т.9. – С.598.
3. Черниловский С.М. Всеобщая история государства и права. -М., 1996. – С.23.
4. Конституционное право / Под ред. А.Е.Козлова. - С.184.
5. Новая история (первый период). – М., 1972. – С.61.
6. Мишин А.А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. – С.153.
7. Конституционное право / Под ред. А.Е. Козлова. – С.185-186.
8. Сравнительное конституционное право. – С.594.
9. Мишин А.А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. – С.154.

10. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: В 4 т. – М., 1995. – Т.2. – С.266.
11. Акт о престолонаследии // Конституция Швеции. – С.56.
12. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран. – С.270.
13. Сванидзе И.А. Лесото. Свазиленд. – М., 1978.
14. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: В 4 т. – Т.2. – С.260.
15. Танин С.М. Государственный строй Бельгии. – М., 1958. – С.25.
16. Испания. Конституция и законодательные акты. – С.48.
17. Мишин А.А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. – С.155.
18. Форма правления // Конституция Швеции. – С.31-32.
19. Конституция Японии // Конституции зарубежных государств. – С.292.
20. Гурков Г.И. Государственный строй Норвегии. – С.20.
21. Форма правления // Конституция Швеции. – С.31.
22. Конституционное право / Под ред. А.Е. Козлова. – С.184.
23. Испания. Конституция и законодательные акты. – С.48.
24. Конституция Японии (вступительная статья) // Конституции зарубежных государств. – С.285.
25. Конституция Японии // Там же. – С.292.
26. Хрестоматия по истории СССР. – Т.1. – М., 1951. – С.494.
27. The new Encyclopedia Britannica. inc.1993. – 15-th edition. – Т.4. – P.454.
28. Каминский С.А. Институт монархии в странах Арабского Востока:.. – М., 1981. – С.37.
29. Испания. Конституция и законодательные акты. – С.51.
30. Крылова И.С. Современная Бельгия: центральные органы власти. – С.221.

31. Конституция Японии // Конституции зарубежных государств. – С.293.
32. Шувалова В.А. Правовое положение главы государства в системе высших органов власти и управления зарубежных стран. – С.8.
33. Самые богатые женщины мира // Cosmopolitan. -1996. - Ноябрь. -С.108-113.
34. The new Encyclopadia Britannica. – Т.4. – Р.454.
35. За винятком виборних.
36. Испания. Конституция и законодательные акты. – С.48.
37. The new Encyclopadia Britannica. – Т.4. – Р.454.
38. Дорошенко Д. Нарис історії України: В 2 т. – Т.І. – С.105.
39. Сергеевич В. Лекции и исследования по истории русского права. – СПб., 1905.
40. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: В 4 т. – Т.2. – С.268.
41. Мишин А.А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. – С.83.
42. Цит.за: Крылова И.С. Современная Бельгия: центральные органы власти. – С.4.
43. Мишин А.А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. – С.154. Шувалова В.А. Правовое положение главы государства в системе высших органов власти и управления зарубежных стран. – С.7.
44. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: В 4 т. – М., 1995. – Т.2. – С.2.
45. Сравнительное конституционное право. – С.596.
46. Конституционное право / Под ред.А.Е.Козлова. – С.185.
47. Сравнительное конституционное право. – С.596.
48. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран. – С.272.

49. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: В 4 т. – М., 1995. – Т.2. – С.3.
50. Allen C. Oman the Modernization of the Sultanate. – Boulder, 1987.
51. Цит.за: Каминский С.А. Институт монархии в странах Арабского Востока. – С.71.
52. Middle East Annual Review Saffron Waloden, 1975. – P.191; Skut Muscat and Oman. – L., 1974. – P.13, 205.
53. Текст Закона див.: The Middle East Journal. -1958. - XII. – № 3.
54. Конституции государств Ближнего и Среднего Востока. – М., 1956.
55. Див.: Knauerhase R. Saudi Arabia: brief history // Current. History. – Philadelphia, 1975. – Февр. – P.88-89.
56. Raafat W. The United Arab Emirates // Revue Egyptienne de droit international. – Cairo, 1973. Vol. 29. – p.22 – 23.
57. Буржуазные конституции в период общего кризиса капитализма. – М., 1966. – С.38; Constitutions of the Countries of the World. United Arab Emirates. – N.Y., 1984; Constitutions of the Countries of the World. Qatar. – N.Y., 1984.
58. Государственное право буржуазных стран и стран, освободившихся от колониальной зависимости. – М., 1977. – С.77.
59. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран. – С.141.
60. Blondell J. Comparing Political systems. – N.Y. - Wash, 1973. -P.135.
61. Anthony J.D. Arab States of Lower gulf. Peopl Politics, Petroleum. – Wash, 1975. – P.163.
62. Юсеф Я. Объединенные Арабские Эмираты: государственно-правовое развитие федерации // Сов. гос-во и право. – 1975. – 18. – С.113.

63. Симония Н.А. Страны Востока: пути развития. – М., 1975. – С.27.
64. Каминский С.А. Институт монархии в странах Арабского Востока. – С.87.
65. The Constitutions of Asian Countries. -New Delhi, 1968.
66. Конституционное право развивающихся стран: Основні организации государства. – М., 1992. – №.183.
67. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран. – С.141.
68. Мишин А.А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. – С.80.
69. Бодянский В.Л. Современный Бахрейн: Справочник. – М., 1976.
70. Васильев А.М. Факелы Персидского залива. – М., 1976.
71. Герасимов О.Г. Оман. – М., 1975. – С.16.
72. Яковлев А.И. Саудовская Аравия и Запад. – М., 1982. – С.34.
73. Руднев В.С. Малайзия (1963-1968). – М., 1969; Лытшова И. Малайзия. – М., 1972.
74. Мишин А.А. Центральные органы власти буржуазных государств. – С.14.
75. Anthony J.D. The Middle East: Oil, Politics, Development. -Wash, 1975. – P.77, 85, 54, 69.
76. Ibid. – P.86.
77. Ibid. – P.156.
78. Котлов П.Н. Йеменская Арабская Республика. – М., 1971.
79. Голубовская Е.К. Революция 1962 года в Йемене. – М., 1971. – С.118-120. Й ж. Йемен. – М., 1965.
80. Raafat W. The United Arab Emirates // Revue, Eguptienne de droit international. – Cairo, 1973. Vol. – P.23.
81. Ibid. – P.29.

82. Абдалла Я.Ю. Объединенные Арабские Эмираты. – М., 1978. – С.34.
83. Герасимов О.Г. Оман. – М., 1975. – С.19.
84. Васильев А.М. Факелы Персидского залива. – С.17.
85. Зирский Д. Эхо выстрелов в Эр-Ридсе // Новое время. – 1975. – 14. – С.16.
86. Бодянский В.А. К истории формирования современной элиты и бюрократии в нефтедобывающих странах Восточной Аравии // Общество, элита и бюрократия в развивающихся странах Востока. – М., 1974. – С.273.
87. Raafat W. The United Arab Emirates // Revue, Egyptienne de droit international-Cairo, 1973.Vol. – P.24.
88. Конституционное право /Под ред.А.Е.Козлова. – С.185.
89. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: В 4 т. /Под ред.Б.А.Страшуна. – Т.2. – С.5.
90. Мишин А.А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. – С.79.
91. Див.: Павлуцкая Ё.В. Отражение классовых противоречий марокканского общества в конституционном праве // Арабские страны Турция, Иран, Афганистан. История Экономика. – М., 1973. – С.124
92. Конституции стран, развивающихся по капиталистическому пути. – М., 1975. – С.63; Constitutions of the Countries of the World. Kingdom of Marocco. – N.Y., 1979.
93. Constitutions of the Countries of the World. Hashemit Kingdom of Jordan. – N.Y., 1984.
94. Энгин Л.М. Политические системы развивающихся стран. – М., 1978. – С.197.
95. Poole F.K. Jordan. – N.Y., 1971. – P.1.
96. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран. – С.142; Мишин А.А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. – С.80.

97. Каминский С.А. Институт монархии в странах Арабского Востока. – С.112.

98. Орлов Е., Сашко Н. Государственный строй Иордании. – М., 1961. – С.11.

99. Constitutions of the Countries of the World. Hashemit Kingdom of Jordan. – P.186.

100. Цим терміном в Конституції Марокко називають всі акти, які видає король. В Конституції Йорданії аналогічне поняття називають терміном "драде". Збереження і використання цих назв пояснюється особливостями історико-національних традицій цих країн.

101. Сравнительное конституционное право. – С.395.

102. Bogdanor V. The Government Formation Process in the Constitutional Monarchies of North-West Europ //Comparative Government and Politics: Essays in Honour of S.E.Finer. - Boulder, 1984. – P.50.

103. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: В 4 т. – Т.2. – С.6.

104. Мишин А.А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран – С.80-81.

105. Okudaira Y. Some Consideration on the Constitution of Japan. – Tokio, 1988. – P.2-3.

106. Маклаков В.В. Конституция Японии (Вступительная статья) //Конституции зарубежных государств – М.:БЭК, 1998. – С.284.

107. Цит: Савельев В.И. Высшие органы власти Японии: Автореф.... канд. юрид. наук. – М., 1967. – С.11.

108. Japan, its Land, People and Culture. – Tokio, 1958. – P.1-8.

109. Kawai K. Japan's Amerikan Interlude. – Chicago: University of Chicago Press, 1960. – P.78.

110. Певзнер Я.А. Монополистический капитал Японии («дзайбацу») в годы второй мировой войны. – М., Л., 1950. – С.277.

111. Дурденевский В.Н., Лундшувейт Е.Ф. конституции Востока. – Л., 1926. – С.166.
112. Kawai K. Japan's Amerikan Interlude. – Chicago: University of Chicago Press, 1960. – P.74.
113. Латышев И.А. Конституционный вопрос в ослевоенной Японии. – М.:Изд-во восточ.л-ры, 1959. – С.23.
114. Конституция Японии //Конституции зарубежных государств – М.:БЭК, 1998. – С.292-293.
115. Цит: Савельев В.И. Высшие органы власти Японии: Автореф.... канд. юрид. наук. – М., 1967. – С.14.
116. Цит.: Латышев И.А. Конституционный вопрос в ослевоенной Японии. – М.:Изд-во восточ.л-ры, 1959. – С.80.
117. Koichi K. Politics in Modern Japan: Development and Organization/ – Tokio, 1988. – P. 75.
118. Цит.: Латышев И.А. Конституционный вопрос в ослевоенной Японии. – М.:Изд. восточ. л-ры, 1959. – С.91.
119. Харвей Дж., Худ К. Британское государство. – М.: Изд. иностр. л-ра, 1961. – С.86.
120. Warren M. Tsineishi? Japanese Political Style. An Introduction to the Government and Politics of Modern Japan. – N.Y., London, 1966. – P.58-59.
121. Quigley H.S., Turner J.I. The New Japan. Government and Politics. University of Minnesota Press, 1956. – P.423.
122. Конституционное право зарубежных стран / Под ред.: М.В.Баглая, Ю.И.Лейбо, Л.М.Энтина. – М.: Норма-Инфра М, 1999. – С.564.
123. Конституция Японии //Конституции зарубежных государств – М.:БЭК, 1998. – С.292-293.
124. Yoichi H. Le constitutionalism. Japanese Report for the XIII-th International Congress of Comparative Law. – Tokio, 1991. – P.180.
125. Мишин А.А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. – С.82.

ДОДАТКИ

КОНСТИТУЦІЯ ЙОРДАНІЇ

8 січня 1952 р.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

ДЕРЖАВА І ФОРМА ЇЇ ПРАВЛІННЯ

Стаття 1. Йорданське Хашимітське королівство є арабською незалежною сувереною державою; його територія неподільна і жодна частина його не може відчужуватися. Йорданський народ є частиною арабської нації. Форма правління – спадково монархічна і представницька.

Стаття 2. Іслам є релігією Держави й арабська мова її офіційною мовою.

Стаття 3. Столиця королівства – місто Амман; перенесення столиці в інше місто може бути зроблено лише на підставі особливого закону.

Стаття 4. Йорданський прапор має такі форму і розміри: його довжина в два рази більше його ширини; він розділений по горизонталі на три рівновеликі і паралельні смуги: верхня – чорна, середня – біла і нижня – зелена. Через усі смуги зі сторони древка на нього накладений червоний трикутник, основа якого дорівнює ширині прапора, а висота дорівнює половині довжини прапора. У трикутнику вміщена семикілечна зірка, за своїм розміром здатна бути вписаною в коло, діаметр якого дорівнює одній чотирнадцятій частині довжини прапора. Зірка розміщується на трикутнику таким чином, щоб її центр знаходився в точці перетину бісектрис кутів трикутника і щоб вісь, що проходить через один із променів, була б паралельна основі трикутника.

ГЛАВА ДРУГА

ПРАВА І ОБОВ'ЯЗКИ ЙОРДАНСЬКИХ ГРОМАДЯН

Стаття 5. Йорданське громадянство визначається законом.

Стаття 6.1. Йорданці рівні перед законом; не допускається будь-якої дискримінації щодо прав і обов'язків у зв'язку з приналежністю до якої-небудь народності, мови або релігії.

2 Держава гарантує в міру своїх можливостей усім йорданцям роботу, освіту і забезпечує їм безпеку і рівність можливостей.

Стаття 7. Свобода особи охороняється.

Стаття 8. Ніхто не може бути затриманий або ув'язнений інакше, як відповідно до закону.

Стаття 9.1. Жодний йорданець не може бути висланий з території королівства.

2 Жодному йорданцю не може бути заборонено проживання в якій-небудь місцевості, його також не можна в наказовому порядку зобов'язати проживати у визначеному місці, за винятком випадків, передбачених законом.

Стаття 10. Житло недоторкане; не дозволяється входити до нього, крім випадків і в порядку, передбачених законом.

Стаття 11. Ніяка власність не може бути відчужена інакше, як для суспільної користі і при відповідній справедливій винагороді відповідно до закону.

Стаття 12. Не може бути випущена ніяка примусова позика і не може бути проведена конфіскація рухомого або нерухомого майна інакше, як на підставі закону.

Стаття 13. Ніхто не може бути зобов'язаний до примусової праці; допускається, проте, відповідно до закону накладення на будь-яку особу примусової праці або повинностей у наступних випадках:

1) у випадках крайньої необхідності, як то: стан війни, загроза громадській безпеці, пожежа, повінь, голод, землетрус, сильна епідемія або епізоотія, або загроза рослинам від шкідників чи бур'янів, або яке-небудь інше подібне лихо, або будь-яка інша обставина, що загрожуватиме безпеці усього або частині населення;

2) згідно до вироку суду, причому засуджена особа використовується тільки на роботах або для відбування повинностей, здійснюваних під наглядом органів влади; така засуджена особа не може бути видана внайми окремим особам, компаніям, товариствам або якому-небудь громадському закладу або надана в їхнє розпорядження.

Стаття 14. Держава охороняє свободу культів і релігійних вірувань відповідно до існуючих у королівстві звичаїв за умови, що вони не порушують суспільний порядок і не протирічають моральним устоям.

Стаття 15.1. Держава гарантує свободу думок; кожний йорданець має право вільно висловлювати свої думки в усній формі, у писемній формі, шляхом зображень або інших способів за умови, що не будуть переступатися межі, встановлені законом.

2. Преса і друкарство вільні в рамках закону.

3. Не допускається закриття газет або скасування даного дозволу на видання газети, інакше як у відповідності до постанов закону.

4. У випадку оголошення військового становища або надзвичайного становища допускається встановлення над пресою, публікаціями, книгами і радіопередачами цензури, обмеженої питаннями, що мають відношення до громадської безпеки і національної оборони

5. Закон визначає засоби контролю над джерелами прибутків преси.

Стаття 16. 1. Йорданці користуються правом зібрань у межах, установлених законом

2. Йорданці користуються правом утворювати товариства і політичні партії за умови, що їх мета є законною, їх засоби носять мирний характер і їх статuti не суперечать постановам Конституції.

3. Закон регулює порядок утворення товариств і політичних партій і контролю над їх фінансами.

Стаття 17. Йорданці мають право звертатися до влади у особистих або громадських справах у порядку, встановленому законом.

Стаття 18. Вся поштова і телеграфна кореспонденція і телефонні розмови вважаються таємницею і не підлягають цензурі або затриманню, крім випадків, установлених законом.

Стаття 19. Общини мають право утворювати і утримувати школи для навчання в них своїх членів, за умови дотримання загальних розпоряджень закону і підпорядкування урядовому контролю у відношенні програм і спрямування цих шкіл.

Стаття 20. Початкова освіта для йорданців обов'язкова, у державних школах вона безплатна.

Стаття 21.1. Політичні емігранти не підлягають видачі за мотивами їхніх політичних переконань або діяльності, спрямованої на захист свободи.

2. Міжнародні угоди і закони Йорданії встановлюють норми видачі карних злочинців.

Стаття 22.1. Кожний йорданець має право займати публічні посади на умовах, встановлених законом або положеннями.

2. Призначення на постійні або тимчасові публічні посади в державні установи, у підвідомчі їм установи й у муніципальні установи провадиться відповідно до компетентності і здібностей даної особи.

Стаття 23.1. Праця є правом усіх громадян, і Держава зобов'язана надавати роботу всім йорданцям шляхом заохочення розвитку національної економіки.

2. Держава охороняє працю і проводить законодавство про працю, що ґрунтується на таких принципах:

а) надання трудящим винагороди, що відповідає кількості і якості праці,

б) обмеження кількості робочих годин на тиждень і надання трудящим оплачуваного щотижневого відпочинку і щорічної відпустки;

в) встановлення особливої допомоги сімейним трудящим і у разі безробіття, хвороби, старості і нещасних випадків на роботі,

г) встановлення особливих умов праці для жінок і дітей;

д) підпорядкування підприємств санітарним правилам;

е) Свобода організації професійних спілок в рамках закону.

ГЛАВА ТРЕТЯ

ВЛАДИ

ЗАГАЛЬНІ ПОСТАНОВИ

Стаття 24. 1. Нація є джерелом влади.

2. Нація здійснює свою владу згідно положенням даної Конституції.

Стаття 25. Законодавча влада здійснюється Національними зборами і Королем. Національні збори складаються із сенату (палати нотаблей) і палати депутатів.

Стаття 26. Виконавча влада належить Королю, який здійснює її посередництвом своїх міністрів у відповідності до постанов даної Конституції.

Стаття 27. Судова влада здійснюється судами різних видів і ступеней, і всі їх рішення виносяться, згідно закону, іменем Короля.

ГЛАВА ЧЕТВЕРТА ВИКОНАВЧА ВЛАДА

Частина I

Король і його прерогативи

Стаття 28. Трон Йорданського Хашимітського королівства успадковується в сім'ї Короля Абдаллаха ібн-аль-Хусейна і переходить до його прямих потомків чоловічої статі, згідно наступним постановам:

а) Влада переходить від Короля, що обіймає трон, до старшого за віком сина його, потім до старшого сина цього старшого сина і далі в порядку першородства. Якщо старший син помер до вступу на трон, влада переходить до його старшого сина, якщо навіть у померлого були брати.

б) Якщо Король помер не залишивши нащадків, влада переходить до старшого з його братів, а якщо в нього немає братів у живих, то до старшого із синів старшого з братів, а якщо в старшого з братів немає синів, то до старшого із синів інших братів у порядку старшинства братів.

в) За відсутності братів і синів єдинокровних братів влада переходить до дядьків по батьку і до їхнього потомства; у випадку їхньої смерті в порядку, встановленому в пункті «б».

г) Якщо помирає Король, що не має спадкоємців, як зазначено вище, трон переходить до особи, що обирається Національними зборами з династії фундатора арабського відродження – покійного Короля Хусейна-ібн-Алі.

д) Носій королівської влади повинен бути мусульманином, у здоровому розумі, народженим законною дружиною, від батька і матері мусульман.

е) Ніхто не може вступити на трон із тих, хто виключений королівським указом за нездатністю з числа осіб, що можуть успадковувати трон. Це не поширюється на нащадків такої особи. Указ про це повинен бути підписаний головою Ради міністрів і не менше ніж чотирма міністрами, у тому числі міністром внутрішніх справ і міністром юстиції.

ж) Повноліття Короля настає при досягненні ним вісімнадцяти повних місячних років. Якщо трон переходить до особи, що ще не досягла цього віку, верховна влада здійснюється регентом або Регентською радою, призначуваною королівським указом; якщо Король помер, не зробивши такого призначення, то призначення регента або Регентської ради провадиться Радою міністрів.

з) Якщо Король не в змозі здійснювати свою владу внаслідок хвороби, королівським указом призначається намісник або Рада намісництва. Якщо Король не в змозі зробити таке призначення, воно здійснюється Радою міністрів.

и) Якщо Король передбачає виїзд з країни, він повинний до свого від'їзду призначити королівським указом намісника або Раду намісництва для здійснення його функцій на час своєї відсутності.

Намісник або Рада намісництва повинні виконувати розпорядження, що містяться в згаданому указі. Якщо відсутність Короля продовжується більше чотирьох місяців, Національні збори, якщо вони не засідають, негайно скликаються для обговорення становища.

к) Регент або намісник, член Регентської ради або член Ради намісництва, перед тим, як приступити до виконання своїх обов'язків, повинні принести перед Радою міністрів присягу, встановлену статтею 29 даної Конституції.

л) Якщо регент або намісник, член Регентської ради або член Ради намісництва помре або буде недієздатним до виконання своїх функцій, Рада міністрів призначить іншу особу, спроможну замінити його.

м) Регент або намісник, член Регентської ради або член Ради намісництва повинні бути особами, що досягли не менше 30 місячних років; проте допускається призначення одного з родичів короля чоловічої статі, що досяг вісімнадцяти місячних років.

н) Якщо Король не може здійснювати свою владу внаслідок психічного захворювання, Рада міністрів, як тільки це буде встановлено, негайно скликає Національні збори; якщо буде підтверджена наявність такого захворювання в невиліковній формі, Збори оголошують про припинення влади Короля і передають владу тому, хто після нього має право на трон, відповідно до положень Конституції. Якщо в цей момент палата депутатів розпущена або ж термін її повноважень скінчився і ще не було проведено вибори нової палати, то для вказаної мети скликається палата попереднього складу.

Стаття 29. Зійшовши на престол, Король приносить присягу перед Національними зборами, що засідають під головуванням голови сенату, у дотриманні Конституції і вірності нації.

Стаття 30. Король є верховним главою держави, він недоторканий і не несе ніякої відповідальності.

Стаття 31. Король підтверджує й оприлюднює закони, видає розпорядження про упорядкування інструкцій, необхідних для їхнього виконання, за умови, що останні ні в чому не суперечать постановам цих законів

Стаття 32. Король є Верховним головнокомандувачем збройними наземними, морськими і повітряними силами.

Стаття 33.1. Король оголошує війну, укладає мир і ратифікує договори.

2. Договори про мир, союз, торгівлю, мореплавання й інші договори, що тягнуть за собою територіальні зміни держави або стосуються суверенітету, або передбачають витрати казначейства, або торкаються публічних і приватних прав йорданців, набувають сили, лише якщо вони схвалені Національними зборами. Секретні статті якого б то не було договору ні в якому разі не повинні суперечити несекретним статтям.

Стаття 34.1. Король видає укази про проведення виборів у палату депутатів відповідно до положень закону.

2. Король скликає Національні збори, відкриває, дає відстрочку і закриває їх відповідно до положень Конституції.

3. Король має право розпустити палату депутатів.

Стаття 35. Король призначає Голову Ради міністрів, зміщає і приймає його відставку, призначає міністрів, зміщає їх і приймає їхню відставку за поданням Голови Ради міністрів.

Стаття 36. Король призначає сенаторів, одного з них призначає головою сенату і приймає їхню відставку.

Стаття 37.1. Король установлює цивільні і військові ордени, відзнаки і почесні звання, нагороджує ними і позбавляє їх; він може передоручити це право іншим особам згідно до відповідного закону.

2. Монета карбується від імені Короля у виконання закону.

Стаття 38. Король має право помилування і право пом'якшення покарань; що стосується загальної амністії, то вона здійснюється в законодавчому порядку.

Стаття 39. Вирок до страти приводиться у виконання лише за санкцією Короля; усі такі вироки подаються Королю Радою міністрів з її висновком.

Стаття 40. Король здійснює свою владу шляхом видання королівських указів (іраде). Указ підписується Головою Ради міністрів або відповідними міністрами. Король висловлює своє схвалення власноручним підписом над згаданими вище підписами.

Частина II

Міністри

Стаття 41. Рада міністрів складається з Голови Ради, що головує в ній, і міністрів, число яких визначається потребами і суспільними інтересами.

Стаття 42. Міністром може бути тільки йорданець.

Стаття 43. Голова Ради міністрів і міністри, перед тим, як приступити до виконання своїх обов'язків, повинні принести Королю таку присягу:

«Клянуся Всевишнім Богом бути вірним Королю, дотримуватися Конституції, служити нації і сумлінно виконувати довірені мені обов'язки».

Стаття 44. Міністр не може купувати або орендувати державне майно, у тому числі й те, що продається або здається з публічних торгів; він не може також у період перебування на посаді міністра бути членом адміністративної ради якої-небудь компанії, брати участь у комерційних або фінансових операціях або одержувати платню від якийсь компанії.

Стаття 45.1. Рада міністрів відповідає за керівництво усіма внутрішніми і зовнішніми справами держави, крім тих, що довірені або будуть довірені іншій особі або іншому органу, відповідно до Конституції або виданим відповідно до неї законам або постановам.

2. Компетенція Голови Ради міністрів, міністрів і Ради міністрів визначається положеннями, які розроблені Радою міністрів і затверджуються Королем.

Стаття 46. Один міністр може керувати одним або декількома міністерствами, відповідно до указу про його призначення.

Стаття 47.1. Міністр є відповідальним за керівництво всіма справами свого міністерства, він повинний подавати Голові Ради міністрів усі питання, що виходять за межі його компетенції.

2. Голова Ради міністрів вирішує всі питання, що входять до його компетенції, і передає інші питання на розгляд Ради міністрів для прийняття з цих питань необхідних рішень.

Стаття 48. Голова Ради і міністри підписують рішення Ради міністрів і передають їх Королю на затвердження в тих випадках, коли це передбачено дійсною Конституцією або виданим на її підставі законом або положенням. Ці рішення виконуються Головою Ради і міністрами, кожним у межах своєї компетенції.

Стаття 49. Усні або письмові розпорядження Короля не звільняють міністрів від відповідальності.

Стаття 50. У випадку виходу у відставку або звільнення Голови Ради всі міністри вважаються в силу цього такими, що пішли у відставку або звільненими.

Стаття 51. Голова Ради і міністри несуть колективну відповідальність перед палатою депутатів за загальну політику держави, так само як кожний міністр відповідальний перед палатою депутатів за діяльність свого міністерства.

Стаття 52. Голова Ради або міністр, що є членами однієї з палат, мають право голосу у відповідній палаті і право виступати в обох палатах. Міністри, що не є членами жодної з палат, мають право виступати в обох палатах, але не мають права голосу. Міністри, або особи, їх що заміняють, користуються пріоритетом перед іншими членами палати в одержанні слова в обох палатах. Міністр, що одержує платню міністра, не може одночасно одержувати винагороду як член однієї з палат.

Стаття 53. У палаті депутатів може ставитися питання про довіру уряду або одному з міністрів; якщо палата більшістю двох третин голосів від депутатського складу відмовить у довірі уряду, він повинен вийти у відставку; якщо це рішення стосується одного з міністрів, то він повинен вийти у відставку.

Стаття 54.1. Засідання для голосування висловлення довіри уряду або одному з його міністрів скликається на вимогу Голови Ради міністрів або за письмовою вимогою не менше десяти членів палати депутатів

2. Відстрочка голосування може бути допущена лише один раз і на термін не більше десяти днів за вимогою відповідного міністра або уряду в цілому

3. Кожний знову сформований уряд повинен подавати палаті депутатів, якщо вона в цей час засідає, урядову декларацію і прохати про висловлення йому довіри за цією декларацією.

Стаття 55. Вчинені міністрами посадові злочини підлягають юрисдикції Верховного суду.

Стаття 56. Палата депутатів має право розпочати переслідування проти міністрів, переслідування можна розпочати лише за рішенням більшості двох третин членів палати. Палата депутатів повинна призначити з числа своїх членів осіб, уповноважених підтримати обвинувачення і виступати з ним у Верховному суді.

Стаття 57. Верховний суд складається з голови найвищого цивільного суду в якості його голови і восьми членів, четверо з яких є сенаторами, що обираються сенатом за жеребом, а четверо – суддями вказаного вище суду, призначуваними в порядку старшинства. У разі потреби склад суддів поповнюється шляхом включення голів судів, що слідують за вказаним судом, також у порядку старшинства.

Стаття 58. Верховний суд керується чинним Кримінальним кодексом, якщо вчинені злочини підпадають під його визначення, і законом, що спеціально видається і визначає злочини, за вчинення яких міністри притягаються до відповідальності у випадках, не передбачених Кримінальним кодексом.

Стаття 59. Верховний суд виносять вироки більшістю шести голосів.

Стаття 60. Верховний суд сам установлює процедуру розгляду ним справ у звинуваченні міністрів до видання з цього приводу спеціального закону.

Стаття 61. Міністр, проти якого розпочато переслідування палатою депутатів, припиняє виконання своїх функцій надалі до винесення Верховним судом вироку у його справі; відставка міністра не є перешкодою до порушення проти нього судового переслідування і розгляду його справи.

ГЛАВА П'ЯТА

ЗАКОНОДАВЧА ВЛАДА. НАЦІОНАЛЬНІ ЗБОРИ

Стаття 62. Національні збори складаються з двох палат – сенату і палати депутатів.

Частина I

Сенат

Стаття 63. Сенат, включаючи його голову, складається з числа senatorів, що не перевищує половини числа депутатів.

Стаття 64. Кожний член сенату повинен відповідати умовам, передбаченим статтею 75 дійсної Конституції, і, крім того, повинен бути у віці не менше сорока років за грегоріанським календарем і належати до числа осіб однієї з настанних категорій:

Голова Ради міністрів або колишній голова Ради міністрів,
міністри або колишні міністри,
колишні послы або повноважні міністри,
колишні голови палати депутатів,
голови і судді цивільних касаційного й апеляційного або шариатського судів,
офіцери у відставці в чині не нижче бригадного генерала,
колишні депутати, що обиралися не менше двох разів,
або інші особи, що користуються довірою і підтримкою народу за свою діяльність і заслуги перед нацією і батьківщиною.

Стаття 65.1. Термін повноважень сенату встановлюється у вісім років; половина складу сенату обновляється кожні чотири роки. Після закінчення цього терміна мандат може бути поновлено¹.

2. Ті, хто вибувають після перших чотирьох років визначаються за жеребом; вибулі за жеребом можуть бути призначені знову. Голова сенату як член сенату також підлягає жеребкуванню.

3. Голова сенату обіймає цю посаду протягом двох років і може бути призначений знову.

Стаття 66.1. Сенат скликається одночасно з палатою депутатів: періоди сесій обох палат однакові.

2. Коли палата депутатів розпускається, засідання сенату перериваються.

Частина II

Палата депутатів

Стаття 67. Палата депутатів складається з депутатів, що обираються таємним прямим голосуванням відповідно до виборчого закону, яким гарантуються такі принципи:

- 1) правильність виборів;
- 2) право кандидатів спостерігати за виборчою процедурою;
- 3) кримінальна відповідальність тих, хто зазіхає на волю виборців.

Стаття 68.1. Термін повноважень палати депутатів встановлюється в чотири роки за грегоріанським календарем, починаючи з дня оголошення результатів загальних виборів в офіційній газеті.

2. Вибори проводяться протягом чотирьох місяців, що передують закінченню терміна повноважень попередньої палати. Якщо вибори не закінчилися до моменту закінчення цього терміна або затримуються з будь-яких причини, палата продовжує функціонувати до закінчення виборів у нову палату.

¹ Відповідно до поправки, прийнятої в жовтні 1955 року, термін повноважень членів сенату скорочений до 4 років, а голови сенату – до одного року.

Стаття 69.1. На початку кожної чергової сесії палата депутатів обирає голову на період одного року за грегоріанським календарем; голова може бути переобраний.

2. У випадку якщо палата скликається на надзвичайну сесію і не має голови, вона вибирає голову на період до першої чергової сесії.

Стаття 70. Член палати депутатів повинен відповідати вимогам статті 75 дійсної Конституції, і, крім того, повинен бути у віці не менше тридцятьох років за грегоріанським календарем.

Стаття 71. Палата депутатів має право вирішувати питання про дійсність мандатів своїх членів; будь-який виборець може протягом п'ятнадцятих днів із дня опублікування результатів виборів у його виборчому окрузі заявити в секретаріат палати протест з указанням мотивів, за якими він вважає недійсним мандат особи, проти якої заявлений протест. Мандат може бути визнаний недійсним лише за рішенням, ухваленим більшістю двох третин голосів членів палати.

Стаття 72. Будь-який член палати депутатів може вийти у відставку, представивши відповідну заяву голові палати; голові слід порушити питання про відставку перед палатою, що вирішує прийняти або відхилити відставку.

Стаття 73.1. У випадку розпуску палати депутатів повинні бути проведені нові загальні вибори з тим, щоб нова палата могла зібратися на надзвичайну сесію не пізніше, ніж через чотири місяці після розпуску палати. Така сесія буде розглядатися як чергова, відповідно до положень статті 78, і на неї будуть поширюватися положення про продовження і відстрочку.

2. Якщо вибори не закінчені протягом чотирьох місяців, палати, що була розпущена, повертаються цілком конституційні права, і вона негайно збирається, так начебто розпуск не мав місця, і продовжує свою роботу до обрання нової палати.

3. Така надзвичайна сесія палати ні в якому разі не може продовжуватися довше, ніж до 31 жовтня і закривається в цей день із тим, щоб палата могла зібратися на чергову сесію 1 листопада¹.

¹ Відповідно до поправки, прийнятої в жовтні 1955 року, чергова сесія починається з 1 жовтня.

У випадку якщо надзвичайна сесія скликається в листопаді або грудні, вона розглядається як перша чергова сесія палати депутатів.

Стаття 74. Нова палата депутатів не може бути розпущена тих же підставах, на яких була розпущена стара палата.

Частина III

Положення, загальні для обох палат

Стаття 75.1. Не можуть бути ні членами сенату, ні членами палати депутатів особи:

- а) що не є йорданцями;
- б) що претендують на іноземне громадянство або на іноземне заступництво;
- в) оголошені банкрутами і не поновлені в правах у законному порядку;
- г) позбавлені цивільних прав і не поновлені в них;
- д) засуджені за неполітичний злочин до ув'язнення на термін понад один рік і не помилувані;
- е) що мають матеріальну вигоду з контрактів, крім контрактів оренди землі і майна, укладених із яким-небудь йорданською державною установою; це нестосується членів акціонерного товариства, що нараховує більше десяти членів;
- ж) божевільні і душевнохворі;
- з) родичі Короля в ступені, обумовленій спеціальним законом.

Якщо в період дії свого мандата депутат або сенатор потрапить у становище, що призведе до дискваліфікації його як члена палати у відповідності зі сказаним вище, або якщо така обставина виявиться після його обрання, він позбавляється мандата і його місце стає вакантним за рішенням більшості двох третин членів відповідної палати; якщо рішення виноситься сенатом, то воно подається на утвердження Його Величності Королю.

Стаття 76. За умови дотримання положень статті 52 даної Конституції не допускається суміщення членства в сенаті або палаті депутатів з одночасним перебуванням на публічній службі; під публічною службою розуміють будь-яку службу, яка оплачується із публічних джерел, включаючи і службу в муніципальних установах. Не допускається також одночасне членство в сенаті і палаті депутатів.

Стаття 77. За умови дотримання постанов даної Конституції про розпуск палати депутатів Національні збори протягом терміну своїх повноважень проводять щорічно одну чергову сесію.

Стаття 78.1. Король скликає Національні збори на чергову сесію щорічно 1 жовтня, а якщо цей день припадає на неробочий день, то в перший наступний, що є робочим, день. Проте Король може королівським указом, що публікується в офіційній газеті, відкласти скликання Національних зборів до установленної королівським указом дати за умови, що така відстрочка не перевищить двох місяців.

2. Якщо Національних зборів не скликано, як указано в попередньому пункті, вони збираються за власною ініціативою у тому ж порядку, як указано в попередньому пункті.

3. Чергова сесія Національних зборів починаються в день, на який вона була скликана відповідно до двох попередніх пунктів; така сесія продовжується три місяці¹, якщо Король не розпустить палату до закінчення цього терміну. Король має право продовжити чергову сесію, але на термін, що не перевищує трьох місяців, з метою завершення поданих до розгляду справ; після закінчення перших трьох місяців або продовженого терміну Король закриває дану сесію.

Стаття 79. Король відкриває чергову сесію Національних зборів тронною промовою перед обома палатами; він може уповноважити Голову Ради міністрів або одного з міністрів провести церемонію відкриття й оголосити тронну промову. Кожна палата подає адресу, що містить її відповідь на тронну промову.

Стаття 80. Кожний сенатор і депутат до того часу, як розпочне виконання своїх обов'язків, повинен принести перед відповідною палатою таку присягу:

«Клянуся Всемогутнім Богом, що буду вірний Королю і батьківщині, буду дотримувати Конституції, служити батьківщині і виконувати найкращою чином покладені на мене обов'язки».

Стаття 81.1. Король може королівським указом відкладати засідання Національних зборів, але тільки три рази або два рази,

¹ Відповідно до поправки, прийнятої в жовтні 1955 р., сесія продовжується чотири місяці.

якщо скликання Зборів було відкладено відповідно до пункти 1 статті 78 Конституції. Не допускається, однак, щоб періоди відстрочки

протягом однієї чергової сесії перевищували два місяці, включаючи період відстрочки відкриття сесії. Час цих відстрочок не зараховується до терміну тривалості сесії.

2. Палата і сенат мають право відкладати з одного терміну на інший свої засідання відповідно до своїх регламентів.

Стаття 82.1. Король у разі потреби може скликати Національні збори на надзвичайну сесію на невизначений термін для прийняття рішень з особливих питань, що вказуються в королівському указі про скликання. Ця надзвичайна сесія закривається королівським указом.

2. Король скликає надзвичайну сесію Національних зборів також, якщо цього потребує абсолютна більшість членів палати депутатів за допомогою заяви за їхнім підписом, вказуючи в ній питання, які вони бажають обговорити.

На надзвичайній сесії Національні збори можуть обговорювати лише питання, вказані в королівському указі про скликання цієї сесії.

Стаття 83. Кожна палата укладає свій регламент для регулювання й упорядкування процедури своєї роботи і подає ці регламенти на затвердження Короля.

Стаття 84 1. Ніяке засідання жодної з палат не вважається законним, якщо на ньому не є присутніми дві третини її членів.

2. Рішення кожної з палат приймаються більшістю голосів присутніх членів, крім голосу голови, якщо Конституцією не передбачений для даного випадку інший порядок. У випадку розподілу голосів порівну результат голосування вирішує голос голови.

3 Якщо питання стосується Конституції або вираження довіри уряду або одному з міністрів, провадиться поіменно відкрите голосування.

Стаття 85 Засідання кожної з палат відкриті, але припускається проведення засідань при закритих дверях на вимогу уряду або п'яти членів. Палата ухвалює рішення про прийняття або відхилення цієї вимоги.

Стаття 86.1 Член палати може бути затриманий або підданий суду під час сесії лише в тому випадку, якщо палата, членом якої він є, абсолютною більшістю голосів ухвалить рішення про наявність достатньої підстави для його арешту або суду або якщо член палати був захоплений на місці вчинення кримінального злочину. При арешті в останньому випадку про це повинно бути негайно доведено до відома відповідної палати.

2 Якщо член будь-якої з палат заарештований з будь-якої причини в період, коли Національні збори не засідають, Голова Ради міністрів повинен, як тільки збереться палата, членом якої є затриманий, повідомити їй про вжиті заходи і надати необхідні пояснення.

Стаття 87. Кожний член будь-якої з палат має повну свободу слова і висловлення своїх думок відповідно до регламенту палати, членом якої він є; не можна ставити за провини члену будь-якої з палат голосування, висловлення думки або промови, виголошеної під час обговорень у палаті.

Стаття 88. Якщо місце депутата або сенатора стає вакантним у наслідок смерті або відставки або з іншої причини, заміщення відбувається шляхом призначення, якщо заміщення стосується сенатора, або шляхом часткових виборів, якщо заміщення стосується депутата; вказане заміщення вакансій здійснюється протягом двох місяців з того дня, коли Національні збори сповістили уряд про вакансію. Повноваження нового члена палати продовжуються до закінчення терміну повноважень його попередника.

Стаття 89.1. Крім випадків, коли палата і сенат збираються на спільні засідання, відповідно до статей 29, 79 і 92 даної Конституції, обидві палати можуть скликатися на спільні засідання за вимогою Голови Ради міністрів.

2. Коли обидві палати засідають спільно, головує голова сенату.

3. Рішення обох палат, скликаних відповідно до даної статті, вважаються такими, що мають силу за умови, коли вони ухвалені абсолютною більшістю голосів присутніх членів.

Стаття 90. Ніхто з членів палат не може бути позбавлений мандата інакше, як за рішенням відповідної палати і за винятком двох випадків – несумісності і закінчення терміну повноважень,

передбачених даною Конституцією і виборчим законом. Рішення про позбавлення мандата повинно бути ухвалено більшістю голосів двох третин членів палати; стосовно сенаторів рішення сенату подається на затвердження Короля.

Стаття 91. Голова Ради міністрів вносить будь-який законопроект спочатку в палату депутатів, яка має право прийняти його, змінити або відхилити; в усіх випадках законопроект передається потім до сенату. Законопроект вважається прийнятим, лише коли він схвалений обома палатами і затверджений Королем.

Стаття 92. Якщо одна з палат двічі відхиляє який-небудь законопроект, а друга приймає його зі змінами або без таких, то обидві палати збираються на спільне засідання під головуванням голови сенату для розгляду статей, з яких виникли розбіжності; для прийняття законопроекту необхідно, щоб рішення Національних зборів було винесене більшістю голосів двох третин присутніх членів; відхилений у цьому випадку законопроект не може бути поставлений удруге на голосування Зборів протягом тієї ж сесії.

Стаття 93.1. Будь-який законопроект, схвалений сенатом і палатою депутатів, подається на затвердження Короля.

2. Закон набирає сили після затвердження його Королем і після закінчення тридцяти днів з моменту обнародування в офіційній газеті, якщо в законі спеціально не вказана інша дата вступу його в силу.

Якщо Король не вважає за можливе затвердити законопроект, він повинен протягом шести місяців з моменту його опублікування в офіційній газеті повернути законопроект Зборам із викладенням мотивів відмови у затвердженні.

4. Якщо законопроект (крім Конституції) повернений протягом вказаного в попередньому пункті терміну й обидві палати приймуть його вдруге більшістю голосів двох третин усіх членів кожної з палат, він повинен бути обнародований; у випадку неповернення законопроекту з його затвердженням у вказаний у пункті 3 даної статті термін, він вважається затвердженим законом. Якщо законопроект не одержав більшості двох третин голосів, він не може знову розглядатися на цій же сесії; Національні збори

можуть, проте, знову розглянути згаданий законопроект на наступній черговій сесії.

Стаття 94.1. У період, коли немає сесії Національних зборів, Рада міністрів за згодою Короля може видавати тимчасові закони, необхідність яких викликана такими надзвичайними обставинами:

- а) бідуювання народу;
- б) стан війни або військовоє становище;
- в) термінові витрати, що не терплять зволікання.

Ці тимчасові закони, що не повинні суперечити положенням Конституції, мають силу закону, але підлягають поданню на розгляд Зборам у найближчій сесії; у випадку несхвалення їх Зборами Рада міністрів за згоди Короля повинна негайно оголосити про припинення їхньої дії. З дня такого оголошення тимчасові закони втрачають силу, проте це не стосується вже укладених контрактів і набутих прав.

2. Тимчасові закони вступають у силу в такому ж порядку, що й закони, відповідно до статті 93 даної Конституції.

Стаття 95.1. Кожний член палати або сенату може вносити пропозиції щодо розробки законопроекту; такі пропозиції передаються до відповідної комісії Зборів для розгляду і надання висновку з даного питання. Якщо Збори вважають можливим прийняти пропозицію, вони передають її до уряду для оформлення у вигляді законопроекту й подання Зборам під час чергової або наступної сесії.

2. Будь-який законопроект, запропонований депутатом або сенатором і відхилений Зборами, не може бути знову внесений протягом тієї ж сесії.

Стаття 96. Кожен член палати депутатів і сенату може звертатися до міністрів з питаннями й інтерпеляціями з будь-якого питання, що має суспільний інтерес, у порядку, встановленому регламентом палати, членом якої є цей депутат або сенатор. Ніяка інтерпеляція не підлягає обговоренню до закінчення восьмиденного терміна з моменту передачі її міністру, крім термінових випадків і за умови згоди відповідного міністра на скорочення цього терміна.

ГЛАВА ШОСТА

СУДОВА ВЛАДА

Стаття 97. Судді незалежні і при відправленні правосуддя підпорядковуються тільки закону.

Стаття 98. Судді цивільних і шариатських судів призначаються й звільняються королівським указом відповідно до постанов законів.

Згідно з 99. Встановлюються суди трьох видів:

- 1) цивільні суди,
- 2) релігійні суди,
- 3) особливі суди.

Стаття 100. Види судів, їхня ієрархія, розподіли, юрисдикція, організація і керування ними встановлюються спеціальним законом; цей закон повинен також містити положення про утворення Верховної судової палати.

Стаття 101. 1. Суди доступні для всіх і охороняються від втручання в їхні справи.

2. Засідання судів відкриті, крім випадків, коли суд із міркувань громадського або охорони моральних принципів вирішує провести розгляд при закритих дверях.

Стаття 102. Цивільним судам Йорданського Хашимітського королівства підсудні всі цивільні і кримінальні справи, включаючи порушені урядом Йорданії або проти нього, крім справ, підсудних на основі положень діючої Конституції або чинних законів релігійним і особливим судам.

Стаття 103. 1. Цивільні суди відправляють правосуддя з цивільних і кримінальних справ відповідно до чинних у королівстві законів; із питань особистого статусу іноземців або цивільних і торговельних справ, стосовно яких у міжнародній практиці звичайно застосовується закон іншої країни, такий закон застосовується в порядку, встановленому законом.

2. Питаннями особистого статусу є питання, які визначені саме таким законом і входять відповідно до нього у виняткову компетенцію шариатського суду, якщо сторони є мусульманами.

Стаття 104. Релігійні суди підрозділяються на:

- 1) шариатські суди,
- 2) рада і ради інших релігійних общин.

Стаття 105. Лише шариатські суди, відповідно до своїх спеціальних законів, мають право розбиратти справи з таких питань:

- 1) питання особистого статусу мусульман;
- 2) питання викупу крові, коли обидві сторони є мусульманами або коли лише одна з них є мусульманином, але обидві сторони згодні на розгляд справи шариатським судом;
- 3) питання, що належать до мусульманських вакфам.

Стаття 106. Шариатські суди відправляють правосуддя відповідно до правил шляхетного шариату.

Стаття 107. Закон установлює порядок регулювання питань мусульманських вакфів, ведення їхніх фінансових справ й інші питання.

Стаття 108. Ради релігійних общин є радами релігійних немусульманських общин, що визнані або будуть визнані урядом і затверджені у Йорданському Хашимітському королівстві.

Стаття 109. 1. Ради релігійних общин заснуються відповідно до спеціально виданих законів; у цих законах визначається компетенція вказаних рад із питань особистого статусу і майна вакфів, створених з благодійницькою метою для общини. Питання особистого статусу членів цих общин відповідають питанням особистого статусу мусульман, що належать до виняткової компетенції шариатських судів.

2. У вказаних вище законах визначаються принципи, якими повинні керуватися ради релігійних общин.

Стаття 110. Особливі суди відправляють правосуддя у відповідності з особливими належними їм законами.

ГЛАВА СЬОМА ФІНАНСИ

Стаття 111. Податки або збори можуть установлюватися лише на підставі закону. Це не стосується різних платежів, які казначейство одержує як плату за різні послуги, що надаються державою приватним особам і закладам, або як плату за прибутки, які останні отримують з державного майна. Уряд, встановлюючи податки, повинен дотримуватися принципів прогресивного обкладення, рівності і соціальної справедливості і не повинен виходити за межі можливостей платників податків і фінансових потреб держави.

Стаття 112. 1. Проект закону про державний бюджет подається на розгляд Національним зборам, відповідно до Конституції, не пізніше ніж за місяць до початку фінансового року.

2. Державний бюджет голосується постатейно.

3. Ніяка витрата, передбачена бюджетом, може бути перенесена з однієї статті до іншої згідно до закону.

4. Під час обговорення проекту закону про державний бюджет, а також законів, що належать до нього, Національні збори можуть скорочувати витрати по окремих статтях бюджету, якщо це відповідає суспільним інтересам, але не може збільшувати витрати ні шляхом виправлення проекту, ні шляхом окремих пропозицій. Припускається, проте, після закінчення обговорення внесення проектів законів про асигнування на нові витрати.

5. Під час обговорення державного бюджету не приймаються ніякі пропозиції про скасування існуючих податків або про введення нових податків, або про зміну установлених податків із метою збільшення або зменшення надходжень відповідно до чинних фінансових законів. Не приймаються також ніякі пропозиції про зміну витрат або прибутків, обумовлених контрактами.

6. Надходження і витрати держави, визначені на весь фінансовий рік, затверджуються законом про державний бюджет; допускається призначення згаданим законом певних сум на період понад один фінансовий рік.

Стаття 113. Якщо закон про державний бюджет не затверджений до початку нового фінансового року, застосовується закон про бюджет попереднього року; проте якщо передбачені проектом нового бюджету витрати нижчі витрат попереднього бюджету, то витрати провадяться в межах проекту нового державного бюджету надалі до його затвердження.

Стаття 114. Рада міністрів за згодою Короля може видати положення про контроль над асигнуваннями і призначенням коштів казначейства і про порядок збереження державних коштів.

Стаття 115. Всі прибутки від податків й інших надходжень держави повинні вноситися в казначейство і включатися до державного бюджету, якщо законом не встановлено інше. Кошти казначейства навіть частково не можуть бути асигновані за жодним призначенням, а виключно за законом.

Стаття 116. Витрати по цивільному листку покриваються з державних прибутків і визначаються законом про державний бюджет.

Стаття 117. Всякий привілей, що надає право на експлуатацію корисних копалин або підприємств громадського користування, підлягає затвердженню законом.

Стаття 118. Ніхто не може бути звільнений від сплати податків і зборів інакше, як у передбачених законом випадках.

Стаття 119. Для контролю над надходженнями і витратами держави і над порядком витрати коштів засновується особливим законом Лічильна палата.

1. Лічильна палата подає палаті депутатів на початку кожної чергової сесії або за вимогою палати депутатів загальну доповідь із викладом своєї думки і зауважень, з переліком зроблених порушень і відповідальності за них.

2. Імунітет голови Лічильної палати встановлюється особливим законом.

ГЛАВА ВОСЬМА

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 120. Адміністративний розподіл Йорданського Хашімітського королівства, урядові установи, їх ієрархія, найменування, положення про їх організацію, порядок призначення і усунення службовців і контроль за їх діяльністю, їх повноваження і компетенція визначаються постановами, що видаються Радою міністрів із затвердження Короля.

Стаття 121. Керівництво муніципальними і місцевими справами здійснюється муніципальними і місцевими радами у відповідності зі спеціальними законами.

Стаття 122. Тлумачення положень чинної Конституції покладається настановлений, відповідно до статті 57, Верховний суд і провадиться за клопотанням Ради міністрів або за рішенням однієї з палат, яке приймається абсолютною більшістю голосів її членів. Таке тлумачення набирає сили після опублікування в офіційній газеті.

Стаття 123. 1. Тлумачення тексту будь-якої постанови, оскільки воно не було ще надане загальними цивільними судами, як-

що цього вимагає Рада міністрів, покладається на Особливу палату.

2. Особлива палата складається з голови вищого цивільного суду як голови і членів: двох судів суду того ж ступеня, одного з вищих державних службовців, призначеного Радою міністрів, одного з вищих службовців, що делегується міністром від міністерства, зацікавленого у тлумаченні.

3. Особлива палата виносить своє рішення з приводу поданого на її розгляд питання, якщо вважає, що питання заслуговує на винесення такого рішення.

4. Рішення, прийняті Особиною палатою й опубліковані в офіційній газеті, набувають сили закону.

5. Всі інші питання, що належать до тлумачення законів, вирішуються в звичайному порядку цивільними судами.

Стаття 124. Під час виникненні обставин, що вимагають прийняття заходів, спрямованих на захист батьківщини й оголошення надзвичайного стану, видається закон, іменований Законом про оборону, у силу якого призначається ним особа з метою забезпечення оборони батьківщини наділяється владою приймати необхідні заходи і розпочинати відповідні дії, включаючи призупинення дії звичайних законів держави. Закон про оборону набирає сили з моменту його опублікування королівським указом, що видається на основі рішення Ради міністрів.

Стаття 125. 1. У випадках особливого загрозливого становища, коли для захисту королівства недостатньо заходів і дій, прийнятих на основі попередньої статті Конституції, Король на підставі вирішення Ради міністрів може ввести королівським указом військове становище на всій території королівства або в якій-небудь його частині.

2. З моменту уведення військового становища Король може видавати королівськими указами з метою захисту королівства будь-які постанови незалежно від постанов будь-яких чинних законів. Особи, на яких покладається виконання цих постанов, несуть судову відповідальність за свої дії, відповідно до закону, поки не будуть звільнені від такої відповідальності спеціально виданим для цієї мети законом.

Стаття 126. 1. Установлений дійсною Конституцією порядок розгляду законопроектів застосовується також до розгляду будь-якого проекту зміни Конституції, причому рішення про внесення зміни повинно бути прийнято більшістю двох третин усіх членів як палати депутатів, так і сенату. У випадку якщо обидві палати скликані на спільне засідання у відповідності зі статтею 92 дійсної Конституції, рішення про внесення змін виносяться більшістю двох третин усіх членів кожної палати. У обох випадках зміни набирають сили лише у випадку їх затвердження Королем.

2. У період регентства не допускається внесення в Конституцію яких-небудь змін, що стосуються права Короля і його спадкоємців.

Стаття 127. 1. Завдання армії полягає лише в обороні і забезпеченні недоторканності батьківщини.

2. Набір і організація армії, права й обов'язки її особового складу визначаються законом.

3. Організація корпусів поліції і жандармерії і їх призначення визначаються законом.

ГЛАВА ДЕВ'ЯТА

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНІВ І ЇХ СКАСУВАННЯ

Стаття 128. Всі чинні на момент вступу в силу дійсної Конституції в Йорданському Хашимітському королівстві закони, постанови й інші законодавчі акти залишаються в силі надалі до скасування або зміни відповідним законодавством.

Стаття 129. 1. Цим скасовуються указ про Йорданську конституцію від 7 грудня 1946 р. зміни до неї.

2. Так само скасовуються указ про Палестинську конституцію 1922 року і зміни до неї.

3. Скасування указів, згаданих у двох попередніх пунктах, не тягне за собою скасування дії якогось із законів або постанов, виданих у силу названих Конституцій, або якогось акта, здійсненого до вступу в силу дійсної Конституції.

Стаття 130. Дійсна Конституція набирає сили з дня її опублікування в офіційній газеті.

Стаття 131. Виконання постанов дійсної Конституції покладається на Раду міністрів.

КОНСТИТУЦІЯ КОРОЛІВСТВА МАРОККО

7 грудня 1962 р.

ПРЕАМБУЛА

Королівство Марокко—суверена мусульманська держава, офіційною мовою якої є арабська мова; воно складає частину Великого Магрибу.

Будучи африканською державою, воно, крім того, ставить одним із своїх завдань здійснення африканської єдності.

Усвідомлюючи необхідність включення своєї діяльності в рамки міжнародних організацій, активним і динамічним членом яких воно стало, Королівство Марокко зобов'язується додержуватися принципів, права і обов'язків, що випливають із статутів вказаних організацій.

Королівство Марокко підтверджує також свою рішучість працювати для збереження миру і безпеки в усьому світі.

ГЛАВА I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Про головні принципи

Стаття 1. Марокко є конституційною, демократичною і соціальною монархією.

Стаття 2. Суверенітет належить Нації, що здійснює його безпосередньо шляхом референдуму і побіжно за допомогою конституційних установ.

Стаття 3. Політичні партії сприяють організації і представництву громадян. У Марокко забороняється однопартійний режим.

Стаття 4. Закон є вищим виявом волі Нації. Усе зобов'язано підпорядковуватися йому. Закон не може мати зворотної сили.

Стаття 5. Всі марокканці рівні перед законом.

Стаття 6. Іслам є релігією держави, що гарантує усім свободу відправлення культів.

Стаття 7. Емблемою Королівства є червоний прапор, у центрі якого знаходиться зелена п'ятикутна зірка.

Девіз Королівства «Бог, Вітчизна, Король».

Про політичні права громадян

Стаття 8. Чоловіка і жінки користуються рівними політичними правами. Виборцями є всі повнолітні громадяни обох статей, що користуються громадянськими і політичними правами

Стаття 9. Конституція гарантує всім громадянам: свободу пересування і проживання у всіх частинах Королівства, свободу думок, свободу висловлення у всіх його формах і свободу зборів, а також свободу об'єднань і свободу вступу в будь-які фахові і політичні організації за своїм вибором. Здійснення цих свобод може бути обмеженим тільки в силу закону.

Стаття 10. Ніхто не може бути заарештований, позбавлений свободи або покараний, крім як у випадках і в порядку, передбачених законом. Житло є недоторканим. Обшуки або перевірки можуть проводитися тільки в умовах і в порядку, передбачених законом.

Стаття 11. Таємниця листування гарантується.

Стаття 12. Всі громадяни на рівних умовах мають доступ до державних посад і служб.

Про економічні і соціальні права громадян

Стаття 13. Всі громадяни мають рівне право на освіту і працю.

Стаття 14. Право на страйк гарантується. Органічний закон уточнює умови і форми, у яких може здійснюватися це право.

Стаття 15. Право власності гарантується. Закон може обмежити її розміри і користування нею, якщо необхідність цього буде продиктована вимогами планового економічного і соціального розвитку Нації.

Експропріація може проводитися тільки лише у випадках і в порядку, передбачених законом.

Стаття 16. Всі громадяни беруть участь в обороні Батьківщини.

Стаття 17. Всі несуть пропорційно своїм податковим можливостям тягар державних податків, що можуть бути установлені і розподілені тільки законом у порядку, передбаченому дійсною Конституцією.

Стаття 18. Всі солідарно несуть тягар повинностей, викликаних національними бідуваннями.

ГЛАВА III

ПРО КОРОЛІВСЬКУ ВЛАДУ

Стаття 19. Король «Аміраль-Мумінін» (повелитель правовірних) – символ єдності Нації, гарант стабільності і безперервності існування держави стежить за дотриманням Ісламу і Конституції. Він є захисником прав і свобод громадян, соціальних груп і колективів.

Він гарантує незалежність Нації і цілісність території Королівства в його дійсних межах.

Стаття 20. Корона Марокко і її конституційні права є спадковими і передаються по прямій спадковій лінії в порядку первородства нащадкам чоловічої статі Його Величності короля Хасана II. У випадку, якщо немає спадкоємців чоловічої статі по прямій лінії, право на престол передається найбільше близькій побічній чоловічій лінії і при дотриманні тих же умов.

Стаття 21. Король вважається неповнолітнім до досягнення ним повних вісімнадцяти років. У період неповноліття Королівська влада і конституційні права Корони здійснюються Регентською радою.

Головою Регентської ради є родич короля чоловічої статі по найближчій побічній чоловічій лінії, який досяг 21 року. До складу Ради входять також голова Верховного суду, ректор Університету і голови Палати представників і Палати радників.

Функції члена Регентської ради несумісні з міністерськими функціями.

Правила функціонування Регентської ради встановлюються органічним законом.

Стаття 22. Королю надається цивільний листок.

Стаття 23. Особа Короля недоторкана і священна.

Стаття 24. Король призначає Прем'єр-міністра і Міністрів. Він припиняє виконання ними їх функцій або за своєю власною ініціативою, або внаслідок їх індивідуальної або колективної відставки.

Стаття 25. Король головує в Раді міністрів.

Стаття 26. Король промульгує закон. Він може передати його на референдум або на нове читання відповідно до умов, передбачених Главою V.

Стаття 27. Король може розпустити Палату представників королівським декретом відповідно до умов, передбаченими статтями 77 і 79 Глави V.

Стаття 28. Король може надсилати послання Парламенту і Нації. Зміст послань не може бути предметом парламентських дебатів.

Стаття 29. Король здійснює регламентарну владу в тих сферах, які у прямій формі резервовані за ним Конституцією.

Декрети Короля, за винятком тих, що передбачені статтями 24, 35, 72, 77, 84, 91, 101, контрасигнуються Прем'єр-міністром.

Стаття 30. Король є верховним головнокомандувачем Королівськими збройними силами. Він призначає на цивільні і військові посади і може делегувати це право.

Стаття 31. Король акредитує послів в іноземних державах і міжнародних організаціях. Посли або представники міжнародних організацій акредитуються при ньому.

Він підписує і ратифікує договори.

Проте договори, що накладають на державу фінансові зобов'язання, не можуть бути ратифіковані без попереднього схвалення Парламенту.

Договори, що можуть зачепити положення Конституції, схвалюються відповідно до процедури, передбаченої для перегляду Конституції.

Стаття 32. Король головує у Вищій раді національного розвитку і планування.

Стаття 33. Король головує у Вищій раді магістратури і призначає суди відповідно до умов, передбаченими статтею 84.

Стаття 34. Король здійснює право помилування.

Стаття 35. У випадку, якщо територіальній цілісності держави загрожує небезпека або якщо відбуваються події, що можуть порушити функціонування конституційних установ, Король може після консультації з головами обох Палат Парламенту й звернення з посланням до Нації оголосити королівським декретом виняткове становище. В силу цього він набуває повноважень, незалежно від будь-яких протилежних постанов, вдаватися до заходів, необхідних для захисту територіальної цілісності і поновлення нормальної діяльності конституційних установ.

Виняткове становище скасовується в тому ж порядку, як і оголошується.

ГЛАВА III

ПРО ПАРЛАМЕНТ

Організація Парламенту

Стаття 36. Парламент складається з Палати представників і Палати радників.

Стаття 37. Члени Парламенту одержують свої мандати від Нації. Право голосування здійснюється особисто і не може бути делеговано.

Стаття 38. Жодний член Парламенту не може піддаватися переслідуванню або слідству, арешту, висилці або суду за висловлені думки або за голосування при виконанні своїх обов'язків. Жодний член Парламенту в період сесії не може піддаватися переслідуванню або арешту за карний злочин або за вчинок тільки з дозволу бюро тієї Палати, членом якої він є, за винятком випадків затримки на місці злочину.

Жодний член Парламенту в період між сесіями не може бути підданий арешту, крім як із дозволу бюро тієї Палати, членом якої він є, за винятком тих випадків, коли він затриманий на місці злочину, коли є дозвіл на переслідування або коли у відношенні нього винесений остаточний вирок. Позбавлення волі або переслідування члена Парламенту призупиняється, якщо цього зажадає Палата, членом якої він є.

Стаття 39. Парламент щорічно збирається на дві сесії. Король головує при відкритті обох сесій. Перша сесія починається 18 листопада. Друга сесія відчиняється в останню п'ятницю квітня.

Якщо Парламент засідає щонайменше два місяці протягом кожної сесії, про закриття сесії може бути оголошено декретом.

Стаття 40. Парламент може бути скликаний на надзвичайну сесію або за вимогою однієї третини членів Палати представників, або декретом.

Надзвичайні сесії Парламенту проводяться за визначеним порядком денним. Коли порядок денний вичерпаний, сесія закривається декретом.

Стаття 41. Міністри мають доступ до обох Палат й до їхніх комісій. Вони можуть залучати собі на допомогу призначених ними комісарів.

Стаття 42. Засідання обох Палат є відкритими. Повні звіти про дебати публікуються в «Бюлетень офісьель». Кожна Палата може засідати як секретний комітет на вимогу Прем'єр-міністра або однієї десятої частини своїх членів.

Стаття 43. Кожна Палата виробляє і приймає свій регламент. Проте він вступає в дію тільки після схвалення Конституційною палатою Верховного суду.

Стаття 44. Члени Палати представників обираються терміном на чотири роки на основі загального і прямого виборчого права. Вони іменуються представниками. Число представників і порядок їхніх виборів, умови їхньої втборності і режим несумісності посад визначаються органічним законом. Голова і члени бюро обираються щорічно на початку листопадової сесії. Бюро обирається на основі пропорційного представництва груп.

Стаття 45. Палата радників складається на дві третини з членів, що обираються в кожній префектурі і провінції колегіями, до складу яких входять члени префекторальних і провінційних зборів і члени рад общин, а на одну третину – із членів, що обираються сільськогосподарськими палатами, торговими і промисловими палатами, ремісничими палатами, а також представниками фахових спілок. Обраними можуть бути тільки кандидати, що є членами колегій, палат або фахових спілок, перед якими вони звітують.

Члени Палати радників обираються терміном на 6 років. Склад Палати оновлюється наполовину кожні три роки. Місця, що підлягають відновленню першого разу, визначаються шляхом жеребкування. Члени Палати радників носять звання радників; умови виборності і режим несумісності посад встановлюються органічним законом.

Стаття 46. Палата радників засідає в той же час, що і Палата представників.

Про повноваження Парламенту

Стаття 47. Закони приймаються Парламентом. Парламент може дозволяти Урядові протягом обмеженого часу і для досяг-

нення визначених цілей приймати шляхом декретів, що обговорюються у Раді міністрів, заходи, що зазвичай належать до сфери законодавства. Декрети набирають сили з моменту їхнього опублікування, але після закінчення часу, встановленого законом, що уповноважує, вони повинні бути подані на схвалення Парламенту. Закон, що уповноважує, стає недійсним, якщо Палата представників розпущена.

Стаття 48. До сфери законодавства, крім питань, що у прямій формі віднесені до неї іншими статтями Конституції, належать:

індивідуальні і колективні права, перераховані в главі I дійсної Конституції,

головні принципи цивільного і кримінального права,

організація судових органів Королівства,

головні гарантії, надані цивільним і військовим посадовим особам держави.

Органічний закон може уточнити і доповнити дані положення.

Стаття 49. Питання, що не входять в сферу законодавства, належать до сфери регламентарної влади.

Стаття 50. Акти, прийняті у формі закону до промугації дійсної Конституції, можуть бути змінені декретом після винесення відповідного висновку Конституційної палати Верховного суду в тих випадках, коли вони стосуються сфери, віднесеної до компетенції регламентарної влади.

Стаття 51. Війна оголошується з дозволу Парламенту.

Стаття 52. Стан облоги може бути оголошено декретом, прийнятим у Раді міністрів, на період, рівний тридцяти дням. Цей період може бути продовжений законом.

Стаття 53. Парламент приймає закон про фінанси відповідно до умов, передбачених органічним законом.

Витрати на капіталовкладення, пов'язані з виконанням плану, ставляться на голосування тільки один раз, а саме при затвердженні плану Парламентом. Вони автоматично включаються в бюджет протягом усього періоду здійснення плану. Тільки Уряд повноважний вносити законопроекти, що мають своєю метою зміну прийнятої в такому порядку програми.

Якщо до 31 грудня бюджет не затверджений Парламентом, Уряд декретом відкриває кредити, необхідні для діяльності державних служб і виконання ними своїх завдань, відповідно до бюджетних пропозицій, поданих на затвердження.

Стаття 54. Пропозиції і поправки, запропоновані членами Парламенту, є неприйнятними, якщо наслідком їхнього прийняття було б, у порівнянні з законом про фінанси, або скорочення державних прибутків, або встановлення нових чи збільшення вже встановлених державних витрат.

Про діяльність парламентських установ

Стаття 55. Законодавча ініціатива належить як Прем'єр-міністру, так і членам Парламенту.

Законопроекти вносяться насамперед у бюро Палати представників.

Якщо Палата представників відхиляє законопроект у першому читанні, Уряд може його направити Палати радників.

Стаття 56. Уряд може заявити про неприйнятність будь-якої пропозиції або поправки, що не належать до сфери законодавства.

У випадку розбіжностей Конституційна палата Верховного суду на вимогу Палати або Уряду виносить рішення протягом восьми днів.

Стаття 57. Законопроекти і законодавчі пропозиції направляються на вивчення в комісії, що продовжують свою діяльність у період між сесіями.

Стаття 58. У період між сесіями Парламенту Уряд може за згодою відповідних комісій приймати декрети-закони, які повинні подаватися на схвалення Парламенту протягом наступної чергової сесії.

Стаття 59. Порядок денний кожної Палати складає бюро даної Палати. Вона включає в першу чергу й у порядку, встановленому Урядом, обговорення законопроектів, внесених Урядом, а також законодавчих пропозицій, що одержали його схвалення.

Одне засідання на тиждень присвячується в порядку першочерговості питанням членів Парламенту і відповідям на них Урядом.

Стаття 60. Обговорення законопроектів у першому читанні відбувається на основі тексту, поданого Урядом. Палата, до якої

поданий іншою Палатою текст законопроекту, проводить обговорення переданого їй тексту.

Стаття 61. Члени парламенту й Уряд мають право вносити поправки. Після відкриття дебатів Уряд може виступити проти розгляду будь-якої поправки, що попередньо не була направлена до відповідної комісії.

Якщо цього зажадає Уряд, відповідна Палата шляхом однократного голосування вносить своє рішення з приводу обговорюваного тексту в цілому або якої-небудь його частини, маючи на увазі тільки поправки, запропоновані Урядом або ті, що одержали його схвалення.

Стаття 62. Кожний законопроект або законодавча пропозиція послідовно розглядається в обох Палатах із метою прийняття ідентичного тексту.

У випадку якщо законопроект або законодавча пропозиція не схвалені після двох читань кожною з Палат або якщо Уряд оголошує їх терміновими після проведення одного читання в кожній із Палат, то законопроект або законодавча пропозиція знову рекомендуються на розгляд Палати представників, яка або схвалює їх, або відхиляє більшістю в дві третини голосів.

У випадку прийняття акт передається на рішення Королю.

Стаття 63. Органічні закони приймаються і змінюються у відповідності з такими умовами:

проекти або пропозиції рекомендуються на обговорення і схвалення першої Палати, до якої вони внесені, лише після закінчення десятиденного строку з моменту їхнього внесення. Процедура, передбачена абзацом другим статті 62, не застосовується.

Органічні закони можуть бути промудльовані тільки після того, як вони були подані на схвалення Конституційної палати Верховного суду.

ГЛАВА IV

ПРО УРЯД

Стаття 64. Уряд складається з Прем'єр-міністра і Міністрів.

Стаття 65. Уряд відповідальний перед Королем і перед Палатою представників.

Після призначення членів Уряду Королем Прем'єр-міністр постає перед обома Палатами і викладає їм програму, яку він має намір здійснити.

Стаття 66. Уряд стежить за виконанням законів. Він керує адміністрацією.

Стаття 67. Прем'єр-міністр має законодавчу ініціативу. Жодний законопроект не може бути внесений ним у бюро Палат, перш ніж Рада міністрів не обговорить його на своєму засіданні.

Стаття 68. Прем'єр-міністр здійснює регламентарну владу, за винятком питань, які у прямій формі віднесені Конституцією до компетенції регламентарної влади Короля.

Акти Прем'єр-міністра регламентарного характеру контрастигуються Міністрами, відповідальними за їхнє виконання.

Стаття 69. Прем'єр-міністр може делегувати деякі із своїх повноважень Міністрам.

ГЛАВА V

ПРО ВІДНОСИНИ МІЖ ВЛАДАМИ. ПРО ВІДНОСИНИ МІЖ КОРОЛЕМ І ПАРЛАМЕНТОМ

Стаття 70. Коли законодавча пропозиція подана на підпис, Король може зажадати від Парламенту нового читання.

Стаття 71. Вимога про нове читання викладається в посланні, контрастигнованому Прем'єр-міністром.

Стаття 72. Король може за допомогою королівського декрету передати будь-який законопроект або законодавчу пропозицію на схвалення шляхом референдуму.

Стаття 73. Якщо мова йде про законопроект, то він може бути переданий на референдум тільки після його обговорення обома Палатами.

Стаття 74. Результати референдуму обов'язкові для всіх.

Стаття 75. Якщо народ за допомогою референдуму схвалив законопроект, відкинений Парламентом, то має місце розпуск Палати представників.

Стаття 76. Ніяка законодавча пропозиція або законопроект, що передбачають зміну Конституції, не можуть бути промульговані, якщо вони попередньо не схвалені референдумом.

Стаття 77. Король після консультації з головою Конституційної палати й звернення з посланням до Нації може королівським декретом розпустити Палату представників.

Стаття 78. Вибори нової Палати представників повинні відбутися не пізніше, ніж через двадцять днів після розпуску.

Стаття 79. Якщо Палата представників була розпушена, те наступний склад Палати може бути розпущений лише через рік після обрання нової Палати.

ПРО ВІДНОСИНИ МІЖ ПАРЛАМЕНТОМ І УРЯДОМ

Стаття 80. Прем'єр-міністр може після обговорення в Раді міністрів поставити перед Палатою представників питання про відповідальність Уряду, вимагаючи голосування Палатою з приводу довіри Уряду в зв'язку з декларацією Прем'єр-міністра з питання про загальну політику або в зв'язку з поданням на схвалення Палати якогось проекту.

Рішення про відмову в довірі Уряду або про відхилення даного проекту може бути прийнято тільки абсолютною більшістю голосів членів, що складають Палату представників.

Голосування з питання про довіру Уряду може відбутися лише через три повні дні після порушення цього питання.

Відмова в довірі спричиняє собою колективну відставку Уряду.

Стаття 81. Палата представників може порушити питання про відповідальність Уряду шляхом прийняття резолюції осудження. Така резолюція може бути поставлена на обговорення тільки в тому випадку, якщо вона підписана не менше, ніж одною десятою частиною членів, що складають Палату.

Резолюція осудження вважається схваленою Палатою представників тільки в тому випадку, якщо за неї проголосувала абсолютна більшість членів, що складають Палату. Голосування може відбутися лише через три повні дні після внесення резолюції осудження.

Прийняття резолюції осудження спричиняє собою колективну відставку Уряду.

Якщо Палата висловила Уряду осудження, ніяка резолюція осудження не може бути поставлена на обговорення протягом одного року.

ГЛАВА VI

ПРО СУДОВУ ВЛАДУ

Стаття 82. Судова влада незалежна від законодавчої влади і виконавчої влади.

Стаття 83. Вироки виносяться і здійснюються від імені Короля.

Стаття 84. Судді призначаються королівським декретом за поданням Вищої ради магістратури.

Стаття 85. Судді незмінювані.

Стаття 86. Король головує у Вищій раді магістратури. Крім нього, до складу Вищої ради магістратури входять:

міністр юстиції, що є віце-головою;

перший голова Верховного суду;

генеральний прокурор при Верховному суді;

голова першої палати Верховного суду;

два представники, обрані зі свого складу членами Апеляційного суду;

два представники, обрані зі свого складу членами обласних судів;

два представники, обрані зі свого складу суддями саада².

Стаття 87. Вища рада магістратури стежить за здійсненням гарантій, наданих суддям, щодо їхнього просування по службі і їхньої дисципліни.

ГЛАВА VII

ПРО ВИСОКУ ПАЛАТУ ПРАВОСУДДЯ

Стаття 88. Члени Уряду несуть кримінальну відповідальність за злочини й інші правопорушення, зроблені ними при виконанні своїх обов'язків.

Стаття 89. Членам Уряду може бути пред'явлене обвинувачення Палатою представників, і вони можуть бути піддані Високій палаті правосуддя.

² Міські і сільські суди нижчої інстанції.

Стаття 90 Палата представників виносить рішення таємним голосуванням більшістю в дві третини голосів членів, що складають Палату, за винятком тих її членів, які покликані взяти участь у порушенні судового переслідування, слідстві або судовому розгляді.

Стаття 91. Висока палата правосуддя складається з членів, що обираються зі свого складу на паритетних засадах обома Палатами. Голова Високої палати правосуддя призначається королівським декретом.

Стаття 92. Органічний закон установлює число членів Високої палати правосуддя, порядок їхніх виборів, а також процедуру, застосовувану нею.

ГЛАВА VIII

ПРО МІСЦЕВІ КОЛЕКТИВИ

Стаття 93. Місцевими колективами Королівства є префектури, області і комуни. Всі вони створюються законом.

Стаття 94. Вони обирають збори, що уповноважені демократичним шляхом управляти своїми справами відповідно до умов, передбаченими законом.

Стаття 95. У префектурах і провінціях губернатори виконують рішення префекторальних і провінційних зборів. Вони також координують діяльність адміністративних органів і стежать за виконанням законів.

ГЛАВА IX

ПРО ВИЩУ РАДУ НАЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ І ПЛАНУВАННЯ

Стаття 96. Засновується Вища рада національного розвитку і планування.

Стаття 97. Головою Вищої ради національного розвитку і планування є Король. Органічний закон визначає склад цієї ради.

Стаття 98. Вища рада національного розвитку і планування розробляє проект плану і визначає суму відповідних витрат.

Стаття 99. Проект плану подається на схвалення Парламенту після його прийняття в Раді міністрів.

ГЛАВА X

ПРО КОНСТИТУЦІЙНУ ПАЛАТУ ВЕРХОВНОГО СУДУ

Стаття 100. У складі Верховного суду засновується Конституційна палата. Головою цієї Палати є перший голова Верховного суду.

Стаття 101. До складу Конституційної палати, крім того, входять:

один суддя Палати адміністративних суперечок Верховного суду й один професор юридичного факультету, що призначаються королівським декретом терміном на 6 років;

два члени, що призначаються відповідно Головою Палати представників і Головою Палати радників на початку кожної легіслатури або після кожного часткового оновлення.

Стаття 102. Органічний закон визначає правила організації і діяльності Конституційної палати.

Стаття 103. Конституційна палата здійснює обов'язки, покладені на неї статтями Конституції.

Крім того, вона вносить рішення про правильність обрання членів Парламенту і проведення референдумів.

ГЛАВА XI

ПРО ПЕРЕГЛЯД КОНСТИТУЦІЇ

Стаття 104. Ініціатива перегляду Конституції належить Прем'єр-міністру і Парламенту.

Стаття 105. Проект перегляду Конституції виробляється Радою міністрів і підлягає обговоренню в обох Палатах.

Стаття 106. Пропозиція про перегляд Конституції повинна бути схвалена в кожній Палаті абсолютною більшістю голосів членів, що складають дану Палату.

Стаття 107. Перегляд Конституції вважається остаточно затвердженим після схвалення його референдумом.

Стаття 108. Монархічна форма держави, так само як і положення, що стосуються мусульманської релігії, не можуть бути предметом перегляду Конституції.

ГЛАВА XII

ПЕРЕХІДНІ ПОСТАНОВИ

Стаття 109. Парламент повинен бути скликаний не пізніше, ніж через п'ять або шість місяців, рахуючи з моменту промуглягції дійсної Конституції.

Для утворення інших установ, передбачених Конституцією, встановлюється термін в один рік.

Стаття 110. До скликання Парламенту законодавчі і регламентарні заходи, необхідні для створення конституційних установ і для керівництва державними справами, будуть прийняті Його Величністю Королем.